

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut Politologických studií

Katedra politologie

Ludvík Fiala

**Vznik a etablování komunistického režimu
v Československu a Polsku: explicitní
binární komparace**

Diplomová práce

Praha 2014

Autor práce: **Bc. Fiala Ludvík**

Vedoucí práce: **prof. Dr. Miroslav Novák**

Rok obhajoby: 2014

Bibliografický záznam

FIALA, Ludvík. *Vznik a etablování komunistického režimu v Československu a Polsku: explicitní binární komparace*. Praha, 2014. 120 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí diplomové práce prof. Dr. Miroslav Novák.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá problematikou vzniku komunistického režimu a rozdílnosti jeho fungování ve dvou středoevropských zemích: v ČSR a Polsku. První teoretická část práce přibližuje a osvětluje způsob, jakým komunisté dobývali moc ve střední a východní Evropě po skončení 2. světové války – tento proces je nazýván sovětizací. Teoretická část rovněž uvádí na pravou míru terminologii, která se váže na období raného stalinismu, který se více či méně úspěšně etabloval po získání nadvlády komunistických stran v těchto evropských regionech.

Druhá, stěžejní, část práce je rozdělena do čtyř kapitol – čtyř komparativních kritérií, dle kterých je srovnáván etablování a vznik komunismu v Československu a Polsku. První kritérium se zabývá historií národní komunistické strany a mezinárodními aspekty sovětizace. Druhé kritérium analyzuje rozdíly a shody ve strategii a roli československé a polské komunistické strany. Třetí kritérium se věnuje represivním opatřením komunistů. A poslední kritérium poukazuje na problematiku odporu a opozičních struktur vůči komunismu ve sledovaných zemích.

Klíčová slova

Komunismus, Československo, Polsko, komparace, etablování

Rozsah práce: 195 572 znaků (včetně mezer)

Abstract

This diploma thesis is focused on matters of communist regime and its differences between two middle – European countries: Czechoslovakia and Poland.

The first theoretical part approaches assumptions of birth and the beginning of seizing communist power in the middle and the east Europe – known as sovietization. This part also deals with the terminology of forward stalinism which appears after communist overall win in political struggle after 2nd World War.

The second main part consists of four comparative standards. First of these is focused on the history of communist party in Czechoslovakia and Poland. In this standard is also involved international facets of sovietization. The second standard is assembled with strategy and the role of czechoslovakia and poland communist party. The third standard is about repressive actions of mentioned parties. Finally the last standard is engaged in antagonisms and opposition structures in the followed countries.

Keywords

Communism, Czechoslovakia, Poland, comparison, establishment

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Karlových Varech dne 31.7. 2014

Ludvík Fiala

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce prof. Dr. Miroslavu Novákovi za cenné rady a odborné vedení při zpracování této diplomové práce.

Institut politologických studií

Teze diplomové práce

Školitel: Prof. Dr. Miroslav Novák

Řešitel: Bc. Ludvík Fiala

Předpokládaný název práce v čj:

Vznik a etablování komunistického režimu v Československu a Polsku:
explicitní binární komparace.

Předpokládaný název práce v aj:

The birth and the setting up of the communist regime in the Czechoslovakia
and Poland: the explicit binary comparison.

Cíl práce:

V první, teoretické části vyjde má diplomová práce z obecné analýzy komunismu a jeho vývoje ve světě. V praktické části provedu hloubkovou analýzu vzniku a etablování komunistického režimu v ČSR a Polsku po druhé světové válce s následným srovnáním obou dvou případů s přihlédnutím k jejich společným a odlišným aspektům, které je charakterizovaly.

Výzkumné otázky:

- 1.) Jakým způsobem došlo k etablování komunismu v Československu a v Polsku?
- 2.) Jaké společné a rozdílné rysy oba režimy vykazovaly?
- 3.) Jakým způsobem byly eliminovány demokratické struktury v daných zemích?

Použitá metodologie:

V diplomové práci se v rámci empiricko-analytického přístupu zaměřím na hloubkovou explicitní binární komparaci komunistických režimů a jejich etablování v Československu a Polsku.

Předpokládaný obsah:

- 1.) Úvod
- 2.) Teorie komunismu a jeho vývoj
- 3.) První případ: Československo
- 4.) Druhý případ: Polsko
- 5.) Komparativní analýza
- 6.) Závěr
- 7.) Použitá literatura a prameny

Předběžný seznam literatury:

BROWN, A. (2011). *Vzestup a pád komunismu*. Vyd. 1. Brno: Jota.

BRZEZINSKI, Z. (1989). *The grand failure: the birth and death of communism in the twentieth century*. New York: Scribner's sons.

CABADA, L. (2005). *Komunismus, levicová kultura a česká politika 1890-1938*. Vyd. 1. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

CROZIER, B. (2004). *Vzestup a pád sovětské říše*. Vyd.1. Praha: BB art.

HOLZER, J., MIROSLAV M., PŠEJA, P. a FIALA, P. (1999). *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

KEMP-WELCH, A. (2008). *Poland under communism: a Cold War history*. Cambridge: Cambridge University Press.

KUBÁT, M. (2006). *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20.století: institucionálně politická studie*. Praha: Dokořán.

PACZOWSKI, A. (2000). *Půl století dějin Polska 1939-1989*. Praha: Academia.

Obsah

ÚVOD.....	2
1. KOMUNISTICKÝ SYSTÉM A JEHO VÝCHODISKA	6
1.1 SOVĚTIZACE	6
1.1.1 <i>Lidová demokracie</i>	11
1.1.2 <i>Pretotalitní autoritářský politický systém</i>	12
1.2. KVAZITOTALITNÍ REŽIM	14
2. HISTORICKÉ PŘEDPOKLADY A MEZINÁRODNÍ ASPEKTY SOVĚTIZACE	16
2.1. OBDOBÍ PŘED SOVĚTIZACÍ.....	16
2.1.1 <i>Československo-polská konfederace</i>	18
2.1.2 <i>Katyňský masakr a Smlouva o přátelství</i>	19
2.2 OBDOBÍ SOVĚTIZACE.....	22
2.1.3 <i>Konference 2. světové války</i>	22
2.2.1 <i>Marshallův plán</i>	24
3. ROLE A CHARAKTER NÁRODNÍ KOMUNISTICKÉ STRANY	27
3.2 SOVĚTIZACE.....	31
3.2.1 <i>Parlamentní volby</i>	35
3.2.2 <i>Strategie</i>	40
3.2.3 <i>Národní socialismy</i>	43
3.2.4 <i>Bod obratu</i>	46
3.3 KVAZITOTALITARISMUS	52
4. UPLATŇOVÁNÍ KOMUNISTICKÉ MOCI	56
4.1. SOVĚTIZACE.....	56
4.1.1 <i>Znárodňování</i>	58
4.2 KVAZITOTALITARISMUS	60
4.2.1 <i>Politické procesy</i>	65
4.2.2 <i>Ozbrojené a bezpečnostní složky režimu</i>	68
5. OPOZIČNÍ STRUKTURY A FORMY ODPORU	73
5.1 CÍRKEV	73
5.2 ODBOJOVÉ ORGANIZACE A „DIVERZE“ PROTI IDEOLOGII	76
5.3 EXIL	80
ZÁVĚR	83
SUMMARY	84
POUŽITÁ LITERATURA.....	85
NEPERIODICKÁ LITERATURA.....	85
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	89
PRAMENY.....	94
SEZNAM ZKRATEK	95

Úvod

Problematika pronikání vlivu komunismu a uchvácení moci SSSR v regionu střední a východní Evropy v důsledku 2. světové války neztrácí i přes půl století trvající časový odstup na aktuálnosti. I v současnosti lze sledovat tendence Ruska, které se snaží obnovit rozsah a navázat na velikost dřívějšího impéria.

Podobně tak i některé postupy a strategie, jež používaly komunistické strany nejen v období po skončení druhé velké války, ale které byly využívány i v období po první velké válce mají přesah rovněž do současnosti a jsou předmětem diskuzí, jež se přirozeně točí i kolem samotného komunismu.

Předložená diplomová práce se věnuje problematice pronikání komunismu do střední Evropy a sleduje jeho vývoj až do jeho etablování a období jeho největší síly. Z časového hlediska je prostor zkoumání ohraničen přibližně polovinou let 40. a počátkem let 50. ve 20. století – do smrti J.V. Stalina, se kterou se pojí významné změny v celém komunistickém bloku. Geografickým prostorem zkoumání je region střední Evropy a jeho dva státy: Československo a Polsko.

V obou zemích totiž i přes absolutně odlišné výchozí postavení tamějších komunistických stran došlo k prakticky velmi podobnému výsledku. Pronikání komunistů do státních struktur uvedených zemí a jejich uchvacování moci prokázalo ohromnou míru flexibility, jenž byla podmíněna mnoha vnitropolitickými i mezinárodními faktory.

Cílem předložené diplomové práce je tedy zodpovězení následujících otázek:

- 1.) Jakým způsobem došlo k etablování komunismu v Československu a Polsku?
- 2.) Jaké společné a rozdílné rysy oba režimy vykazovaly?
- 3.) Jakým způsobem byly eliminovány demokratické struktury v daných zemích?

První výzkumná otázka se primárně vztahuje k období, jež předcházelo nastolení stalinského fáze komunistického režimu, jež pro obě země představoval rok 1948. Otázka druhá je pak zaměřena nejen na rozdíly a podobnosti v režimech, které jsou charakteristické pro období po roce 1948, ale i pro období po skončení 2. světové války.

Konečně třetí otázka pokrývá problematiku celého časového úseku, jemuž se diplomová práce věnuje.

Za účelem zodpovězení výzkumných otázek byla vybrána následující komparativní kritéria:

- 1.) Historické předpoklady a mezinárodní aspekty sovětizace
- 2.) Role a charakter národní komunistické strany
- 3.) Uplatňování komunistické moci
- 4.) Opoziční struktury a formy odporu

Vzhledem k tomu, že při vypracování původní verze práce došlo k tomu, že na základě navržené struktury práce uvedené v tezích nedošlo k propojení sledované problematiky a tím pádem ani ke komparaci, tak bylo nutné přistoupit k dílčím změnám ve struktuře práce, které se odlišují od schválených tezí. Práce tedy není vystavěna na samostatných „analýzách“ stojících vedle sebe, ale na komparativních kapitolách, jež na sebe do značné míry navazují a propojují v sobě problematiku z obou sledovaných zemí. Druhou změnou jež byla v rozporu s tezemi aplikována je změna teoretické části práce, jež je nyní propojena s ostatními částmi práce a i tyto části lépe osvětluje.

Z uvedených důvodů je diplomová práce rozdělena do následujících částí.

Po úvodu následuje teoretická kapitola o sovětizaci – procesu dobývání moci ve střední a východní Evropě a o terminologii a charakteru období, které následovalo bezprostředně po sovětizaci.

Následují čtyři komparativní kapitoly, které reflektují zvolená kritéria.

První kritérium analyzuje rozdílný historický vztah Poláků a Čechoslováků vůči Rusku (později SSSR). Všímá si i vzájemných vztahů obou národů a rovněž pak mezinárodními souvislostmi, které měly vliv na uchopení moci komunisty v obou zemích.

Druhé kritérium srovnává výchozí pozici národních komunistických stran, jejich sílu a „boj“ o své místo v politickém systému obou zemí, jenž se formoval s koncem druhé velké války. V tomto bodě je rovněž srovnáváno: interakce obou komunistických stran s ostatními politickými stranami, specifické pojetí socialismu v obou zemích (včetně jeho příčin a důsledků), charakter prvních poválečných parlamentních voleb a konečně zlomové momenty vedoucí k definitivnímu uchopení moci komunisty.

Třetí kritérium srovnává jak způsob, tak i rozsah perzekucí, jež se komunisté dopouštěli a také zde dochází k porovnání bezpečnostních složek v obou zemích.

Konečně čtvrté kritérium srovná tři druhy opozičních struktur a forem odporu ve sledovaných zemích. Jedná se o církev, exil a odbojové organizace.

Poslední kapitolou práce je závěr, jenž reaguje na výsledky komparace a odpovídá na výzkumné otázky.

Z pohledu metodologických východisek obsahuje diplomová práce následující uvedené nástroje. V práci se využívá vysvětlujících metod (analogie, analýza a syntéza) a výkladové metody historické (pozorování vývoje a detailní deskripce). V diplomové práci je také použita metoda komparativní a je v ní použito jak synchronní komparace, tak i do určité míry diachronní komparace. Použitá metoda se drží základních pravidel pro komparaci a práci lze zařadit do analýzy omezeného počtu zemí (jež se studuje v rámci regionu) [Říchová in Dvořáková et al. 2008: 9, 21]. Za účelem detailního a hloubkového srovnání lze tuto práci označit za explicitní binární analýzu [Novák 2011: 320].

Ke zkoumané problematice existuje velká řada historické literatury, kterou bylo třeba projít a byla i v práci náležitě využita.

Jako hlavní spíše historická (ale i do jisté míry politologická díla), která se zabývají československým komunismem lze v první řadě jmenovat trojici autorů: Jaques Rupnik, Karel Kaplan a Toman Brod.

Prvně jmenovaný francouzský historik a politolog, jehož knihy *Jiná Evropa a Dějiny komunistické strany Československa* byly využity v této práci, někdy až by se zdálo zaujatě směřoval proti Benešovi a přeceňoval jeho vliv. Je ale ocenit jeho znalosti a přehledné podání historie KSČ a rovněž jeho srovnání Polska a ČSR (jejich historie) z prvně jmenované knihy bylo velmi přínosné.

Při psaní o československém komunismu nelze nevyužít rozsáhlý knižní fond historika Karla Kaplana, jež se specializoval na poválečné dějiny. Lze konstatovat, že jeho díla působí do velké míry nezaujatě a objektivně. Přínosem této práce byly hlavně jeho knihy *Komunistický režim a politické procesy v Československu* a *Pět kapitol o únoru*.

Posledně jmenovaný Toman Brod je rovněž velký znalec problematiky komunismu ve válečném a poválečném období s tím, že jeho díla jsou velmi čtivá a obsahují i některé informace neuvedené u předchozího jmenovaného. Nejužitečnější bylo jeho dvoudílná publikace: *Operace Velký podvod: cesta československých komunistů k moci v letech*

1945-1948 a Triumf a zkáza: cesta československých komunistů k moci v letech 1945-1948.

V oblasti historické literatury věnující se polské problematice bylo potřeba sáhnout k cizojazyčným zdrojům.

Britský historik Norman Davies, který se specializuje na dějiny Polska a střední Evropy se věnuje i sledovanému období avšak zdaleka ne tak podrobně, přesto jeho velká objemná díla *Polsko: Dějiny národa ve středu Evropa* a *Evropa: dějiny jednoho kontinentu* našli v diplomové práci využití a pomohli k objasnění některých souvislostí.

Cennou publikací bylo dílo *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943-1948 (Society and Culture in East-Central Europe)* od polské profesorky Krystyny Kersten (specializující se na dějiny Polska od roku 1944) a články od Leonida Gibianskiho, jež působí při Ruské akademii věd. Jejich publikace mají přesah i politologický. Jako významný zdroj informací posloužila publika *Půl století dějin Polska* od Andreje Paczkowskiho. Drobnou neýhodou této knihy, jež byla přeložena do češtiny a nahradila tak nedostatek podobných publikací, se ukázal být právě překlad některých důležitých termínů (Zemská armáda, Maršálek)

Z oblasti politologie a Polska nelze nezmínit jméno Michala Kubáta, jehož politologický pohled vhodně propojil historická data. Bylo použito jeho dílo *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie.*

Jak v případě Polska, tak i Československa posloužil výborně archiv Ústavu pro soudobé dějiny a odborné články z jeho periodika *Soudobé dějiny*. Stejně tak se problematice obou zemí (ale nejen jich, ale i celého regionu středovýchodní Evropy) věnuje trio historiků: Jiří Vykoukal, Miroslav Tejchman a Bohuslav Litera. Jejich (byť sborníková) publikace *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989* posloužila velmi dobře k vypracování nejen komparativní části práce, ale i teoretické.

V práci je citováno i malé množství diplomových prací včetně jedné rigorózní. V poslední řadě posloužily k vypracování diplomové práce vlastní poznatky a vědomosti autora.

1. Komunistický systém a jeho východiska

Teoretický základ předložené diplomové práce je vhodné, vzhledem k jejímu zaměření rozdělit na dvě části.

První podkapitola této kapitoly bude pojednávat o charakteristice období mezi lety 1944 až 1948. Pro tuto podkapitolu je charakteristické představení specifických politicko-spoločenských procesů, jež probíhaly v zemích střední a východní Evropy pod vlivem SSSR.

Druhá podkapitola pak představí charakter politických režimů, které panovaly ve státech tzv. Východního bloku po plné převzetí moci komunistickými stranami od roku 1948 do Stalinovy smrti v březnu roku 1953.

1.1 Sovětizace

Pro výklad a pojmenování vnitropolitických reálií a procesů, jež probíhaly ve střední a východní Evropě ve druhé polovině 40. let 20. století se běžně používá termínu *sovětizace*.

Různí autoři kladou na tuto problematiku rozdílné akcenty, které vytvářejí rozdílné koncepce. Pro tuto diplomovou práci tak termín sovětizace znamená definování způsobu vzniku místních komunistických režimů v politologické a částečně v historické rovině. Vývoj, nejen ve sledovaném Československu a Polsku, ale i v ostatních zemích, které se s koncem 2. světové války dostaly do sovětské sféry vlivu, se jeví jako stadiální proces postupného zužování existujících politických alternativ od omezeného pluralismu tzv. lidové demokracie až k ustavení stalinistické diktatury [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 96].

Při detailnějším náhledu na sovětizaci v dotčených zemích lze vysledovat řadu shodných prvků i tendencí, jež se s různou intenzitou a časovým rozptylem v těchto státech vyskytovaly. Na základě těchto kritérií pak lze země střední a východní Evropy zařadit (z hlediska průběhu a dosaženého výsledku) do tří „sovětizačních“ typů [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 102]:

- a) Typ „hladké“ sovětizace: specifický pro Albánii a Jugoslávii
- b) Typ „komplikované“ sovětizace, kam lze zařadit země: Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Československo a Polsko
- c) Typ „neúspěšné“ sovětizace typický pro Finsko a Řecko.

Je nutné mít na zřeteli, že všech výše uvedených zemí je vhodné přihlédnout k určitým specifickým, jež ovlivnily zařazení těchto zemí do daného typu.

Rozdělení sovětizací na první dva typy je podmíněno dvěma skutečnostmi. Jednak rozložením sovětské armády ke konci války (nemožností okupace celého Balkánu), což znamená, že v zemích typu „hladké“ sovětizace nebyla fyzicky přítomna sovětská armáda a komunismus se zde (zdánlivě paradoxně) etabloval nezávisle na Moskvě.

Druhá skutečnost, jež způsobila uvedené rozdělení, je závažný konflikt kominternovské ideologické ortodoxie (v níž byly vychovány národní komunistické strany) s poválečnou Stalinovou politikou nataženou na skřepci mezi snahou pokračovat přes válečné škody v masivní industriální modernizace SSSR na jedné a úsilím expandovat do vojensky kontrolovaného teritoria na druhé straně [Tejchman 1995: 8].

Pro státy „hladké“ sovětizace je charakteristické, že komunisté si sami vytvořili výhodnou výchozí pozici ještě v období okupace. Po skončení války neměli konkurenta a tyto země ovládli samostatně a rychle. T tak byl výsledek sovětizace v těchto zemích dost rozdílný – což je evidentní v případě Jugoslávie, která vystavěla vlastní typ stalinismu v opozici proti Moskvě. V případě Albánie pak byl vývoj neobyčejně přímočarý a Albánie se později stala jediným naplněným totalitarismem v Evropě.

Pro komunisty operující v zemích „komplikované“ sovětizace byla jejich cesta k vítězství pomalejší a zprostředkovanější a nadto komunisté museli překonat mnoho překážek [Kubát 2010: Komunistické a nekomunistické...].

Pro státy zařazené do typu „neúspěšné“ sovětizace je společným pojítkem skutečnost, že v jejich případě daly západní velmoci najevo, že nepřipustí vměšování SSSR. Pro tuto politiku je charakteristický pojem tzv. zadržování komunismu.¹ To platí bezvýhradně v případě Řecka, kde byl i přes počáteční komunistickou revoluci nakonec nastolen

¹ Jednalo se o politiku izolacionismu USA vůči rozpínavosti SSSR. Její jádro spočívalo v bránění rozrůstání vlivu komunismu ve světě a její pozice byla mezi politikou appeasementu a politikou zatlačování.

protikomunistický režim. Pro Finsko pak byla místo sovětizace charakteristická tzv. finlandizace.²

Samotnou sovětizaci lze rozdělit do čtyř fází. Výsledná podoba tohoto modelu je zde vyjádřena souborem kritérií reflektujících reálný průběh sovětizace v jednotlivých zemích (jak z hlediska jejich vstupu do jednotlivých fází, tak i z hlediska trvání těchto fází).

Sovětizační kritéria³ lze rozdělit do následujících fází [Tejchman 1995: 10]:

I. Fáze tzv. národních front, tj. bloků politických stran s výraznou účastí nebo pod vedením komunistů. Tato fáze obsahuje dvě kritéria:

1.) Ustavení národní fronty

* ČSR – 03/45

* Polsko – 07/44

2.) Doba existence národní fronty před ustavením prvních poválečných, tedy prozatímních vlád.

* ČSR – 0 (vznik NF se kryje se vznikem prozatímní vlády)

* Polsko 6 měsíců

II. Fáze prozatímních vlád s výraznou účastí komunistů (nejsou zde zahrnuty prozatímní vlády, které vznikly z iniciativy nekomunistických stran nebo bez komunistů). Tato fáze zahrnuje dvě kritéria:

3.) Ustavení prozatímní vlády

* ČSR – 03/45

* Polsko – 01/45

4.) Trvání prozatímní vlády.

* ČSR – 03/45 až 05/46 (14 měsíců)

* Polsko – 01/45 až 01/47 (25 měsíců)

² Tímto termínem bývá označována situace, kdy jedna výrazně silnější země výrazně ovlivňuje politiku svého souseda. Ve vztahu Finska a SSSR to pak znamenalo to, že Finsko si udrželo svou suverenitu za cenu podřízenosti SSSR v mezinárodních otázkách.

³ U kritérií je uveden i datum jejich iniciace u sledovaných zemí, resp. délka trvání.

III. Fáze koaličních vlád v době od jejich vytvoření v prvních poválečných volbách k zahájení likvidace opozice. Zde je možné identifikovat dvě kritéria:

5.) První poválečné volby

* ČSR – 05/46

* Polsko – 01/47

6.) Trvání koaličních vlád od voleb k zahájení likvidace opozice

* ČSR – 05/46 až 02/48 (22 měsíců)

* Polsko – 01/47 až 10/47 (10 měsíců)

IV. Fáze likvidace opozice, jež obsahuje celkem šest kritérií:

7.) zlomení hlavního jádra opozice

* ČSR – 02/48

* Polsko – 10/47

8.) definitivní likvidace opozice

* ČSR – 02/48

* Polsko – 12/48

9.) definitivní likvidace nezávislých politických subjektů

* ČSR – 06/48

* Polsko – 10/48

10.) od zlomení jádra opozice k definitivní likvidaci opozice

* ČSR – 0 měsíců

* Polsko – 8 měsíců (od 10/47 do 05/48)

11.) od definitivní likvidace opozice k likvidaci nezávislých politických subjektů

* ČSR – 4 měsíce

* Polsko – 7 měsíců

12.) od zlomení jádra opozice k likvidaci nezávislých politických subjektů

* ČSR – 4 měsíce (02/48 až 06/48)

* Polsko – 14 měsíců (10/47 až 12/48)

V uvedených kritériích nejsou zahrnuty státy „hladké“ sovětizace. V jejich případě se nedá hovořit o sovětizaci ve smyslu, v jakém proběhla v zemích „komplikované“ sovětizace, jež jsou předmětem sledování této práce.

Například v Albánii skončila sovětizace založením NF a veškeré spory probíhaly uvnitř ní nebo mezi komunisty – což nejvíce připomínalo spory mezi národními komunisty a stalinskými internacionalisty v jiných zemích. V Albánii se nadto nepodařilo za celou válku vybudovat mezinárodně uznanou exilovou vládu. Tento fakt významně ovlivnil skutečnost, že místní komunistická strana založena až v listopadu 1941 dosáhla svého cíle tak závratným způsobem.

Podobně v Jugoslávii lze vysledovat téměř identické rysy sovětizace. Zde devět měsíců trvala prozatímní vláda výhradně pod kontrolou komunistů, takže volby a vznik první zvolené vlády ukončily sovětizační proces. Šance nekomunistů na protiofenzivní proces byly nulové a to hlavně z důvodu jejich roztržitého a minimálního vojenského potenciálu.

Jak pro Albánii, tak i pro Jugoslávii platí, že sovětizaci reprezentovaly NF, které položily základ pro urychlené zavedení režimu sovětského typu.

Zkoumané země ČSR a Polska naopak reprezentují skupinu států, kde národní fronty byly pro místní komunisty zdrojem značných obtíží – což je ostatně potvrzeno v následujících kapitolách. Lze tedy prozatím nastínit, že kupříkladu polský Lublinský výbor (jakožto představitel prosovětské vlády) byl sice schopen přebírat mocenskou iniciativu na územích postupně obsazovaných sovětskou armádou, ale i po vládní rekonstrukci v létě 1945 zůstala moc v zemi rozštěpena mezi vnitrovládní legální opozici a Lublinský výbor a to až do parlamentních voleb 1947. Teprve poté se dá hovořit o „klasické“ národní frontě.

Konečně v ČSR museli komunisté „trpět“ uvnitř NF a čelit po tři roky silnému bloku dalších politických stran [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 99; Tejchman 1995: 14–15].

Britský politolog A. Brown nabízí naopak jiné rozdělení zemí, ve kterých se k moci dostali komunisté.

Země Albánie, Jugoslávie a Československa řadí k zemím, kde komunisté získali moc sami (přičemž zdůrazňuje, že v případě Československa se jedná o případ výrazně se odlišující od dvou uvedených zemí – mj. v tom, že se jednalo o daleko pozvolnější proces). Naproti tomu pak stojí skupina zemí, kde komunistická převzetí moci byla provedena plně v sovětské režii, kam spadá Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko a Východní Německo [Brown 2011: 193, 212–221].

Samotné vytvoření sovětského bloku se opíralo především o dva faktory.

Tím prvním byla jednota sociálně-politických cílů⁴ sovětského režimu a komunistických stran, jež se postupně ujaly moci v zemích střední a východní Evropy. Jako druhý faktor pak lze identifikovat organizační spojení komunistických stran se SSSR jako světovým komunistickým centrem, jež vzniklo ještě v době Kominterny. Uvedené spojení zesílilo zejména v závěrečném období 2. světové války v důsledku mimořádné úlohy, kterou SSSR hrál při ustavení a podpoře vládnoucího postavení těchto stran. Ve většině zemí regionu⁵ měla sovětská vojenská přítomnost a zapojení těchto zemí do sféry sovětské a politické kontroly rozhodující význam při převzetí moci komunisty [Gibianskij 1997: 27].

1.1.1 Lidová demokracie

Lze konstatovat, že přirozenou součástí procesu sovětizace v zemích střední a východní Evropy byla tzv. lidová demokracie.

Pro tento zvláštní politický útvar existuje škála typických znaků: silná levice ve vládě nebo opozici, široké sympatie k SSSR a socialismu, obrovská aktivita odborů, masivní znárodňování. V budoucích komunistických zemích tyto trendy vplynuly do systému sovětského typu, zatímco mimo ně naopak ochabovaly. Ve vztahu mezi lidovou demokracií a budoucím komunismem šlo do velké míry o kauzální vztah v tom smyslu, že k vystřídání lidové demokracie komunismem došlo v zemích, kde stále anebo aspoň po určitou přechodnou dobu ovlivňoval geopolitický faktor protažení vývoje až ke komunistické hegemonii.⁶

⁴ Jimiž byly: výstavba socialismu, boj proti „imperialismu“ a rozšíření „sféry socialismu“ na světové scéně.

⁵ V případě Jugoslávie a Albánie se jednalo o podporu politickou, byť v Jugoslávii existovala na podzim 1944 dočasná přítomnost sovětských vojsk při osvobozování severovýchodní části země od fašistické okupace.

⁶ Ve Francii a Itálii tak existovala situace podobná uspořádání lidových demokracií a vojenská přítomnost USA a VB mohla zamezit komunistům v převzetí moci.

Rovněž se ukázalo, že tam kde lidová demokracie pevně zakořenila jako systém, garantující v jistých fázích existenci a aktivitu legálně existujících alternativ a dodržující pravidla parlamentní (i když limitované demokracie) museli komunisté vynakládat enormní úsilí a využívat i mimoparlamentní nátlak nebo sovětskou pomoc k dosažení svého absolutního mocenského postavení. Naopak tam, kde lidová demokracie od počátku procházela politickými krizemi a kontroverzemi mezi komunisty a nekomunisty a komunisté zde v podstatě vůbec nepřipustili vznik anebo na minimum omezili rozvoj lidové demokracie v podobě známé ve střední Evropě, se odehrála hladká sovětizace [Tejchman 1995: 27–28].

Označení „lidové demokracie“ mělo svůj politický záměr ve smyslu odlišení režimů vznikajících ve střední a východní Evropě od „západních buržoazních“ demokracií v marxisticko-leninském smyslu. Terminologie také odrážela skutečnost, že se tyto země přes noc neproměnily v úplně vyvinuté komunistické systémy.

Pro téměř všechny případy je pak typická určitá fázovost vývoje: první fáze více méně skutečných vládních koalic (s převahou komunistů), druhá fáze pseudodemokracie (kde měli komunisté faktický monopol moci) a konečně třetí fáze komunistického systému obdobnému režimu v SSSR (přestože v některých případech ve vládě zasedali jeden či dva členové loutkových stran, kteří měli budit iluzi účasti nekomunistů [Brown 2011: 214].

1.1.2 Pretotalitní autoritářský politický systém

Politologové (oproti politikům, publicistům a pamětníkům) neradi řadí poválečnou východní Evropu mezi totalitarismy a spíše se při svém hodnocení těchto systémů přiklání k různým variantám autoritativismu. Patrně nejpropracovanější a nejkompexnější klasifikaci nedemokratických politických systémů existujících v poválečné východní Evropě nabízí španělský politolog Juan José Linz.⁷ Nejdůležitější jsou pak v této oblasti jeho dva pojmy: pretotalitarismus a posttotalitarismus [Kubát 2006b: 146].

Politické režimy, ve kterých probíhala sovětizace a které vznikaly v letech 1944 – 1948 ve střední a východní Evropě lze zařadit do skupiny tzv. pretotalitních (defektních) režimů jakožto Linzova podtypu autoritativního typu politického systému.

⁷Jeho přístup získal jak pozitivní, tak i negativní ohlas a dosáhl uznání a to natolik, že se dnes ve výzkumu autoritativismu hovoří o dvou obdobích: po Linzovi a před Linzem [Kubát in Novák 2011: 733]. Na Linzovo úsilí navázal například německý politolog Wolfgang Merkel, jež však nenabízí ve své klasifikaci kategorii režimů, které považuje Linz za pretotalitní [Balík 2002: Tři roky...].

Za pretotalitní (defektní) subtyp autoritativismu považuje Linz takové situace, ve kterých jsou důležité politické, sociální a kulturní faktory nakloněné totalitnímu výsledku. V zásadě je to situace, ve které existuje politická skupina dostatečné důležitosti, jež usiluje o totalitní utopii, avšak tato skupina nedisponuje plně zkonsolidovanou mocí. Je to situace, ve které instituce jako ozbrojené složky, církve, ekonomické organizace, zájmové skupiny, soudy nejsou jasně zapojeny do systému, jenž by vylučoval pluralismus (i přes velkou podporu limitace pluralismu). Stále se však udržuje značná autonomie, zákonnost a účinnost uvedených institucí [Linz 2000: 241].

Termíny „pretotalitní“ a „defektní“ v souvislosti s autoritářskými režimy se používají často paralelně a ne vždy korektně.

Linz nabízí odlišení obou termínů následovně. Jako defektní totalitarismus označuje systém, ve kterém vývoj směrem k totalitarismu je ustrnulý a stabilizovaný a ve kterém se síly směřující k totalitní kontrole stanou jednou (často velmi důležitou složkou) limitovaného pluralismu daného režimu. Ideologie těchto sil ovlivňuje důležité oblasti společenského života a účastenství v jejich organizacích je významné.

Naproti tomu termín „pretotalitní“ vztahuje k více či méně dlouhotrvající fázi vedoucí k nastolení totalitárního režimu [Linz 2000: 244].

Pretotalitní autoritativismus tak zahrnuje režimy, jež by se chtěly stát totalitárními, ale jejich směřování k totalitarismu bylo z různých důvodů brzděno [Kubát in Novák 2011: 736].

Pretotalitní režim čerpá svou podporu z vysoce mobilizované společnosti. Z povahy všeobjímajícího ideálu, o nějž tyto režimy usilují, vyplývá podpora téměř veškeré veřejné sféry. Programově vylučovány jsou pak politické síly, jež se netají svými výhradami vůči režimu, jež jim upírá právo legální existence. Ve všech možných okolnostech svého ustavení „přebírá“ tento režim společnost nikoli depolitizovanou, ale velmi mobilizovanou jelikož mu logika jeho přibližování k totalitnímu pólu vůbec neumožňuje potlačení této mobilizace, musí ji využít k vlastnímu prospěchu. Právě z mobilizace a politizace společnosti pretotalitní režim čerpá svoji legitimitu [Balík 2002: Tři roky...].

Jako typickou pretotalitní situaci lze označit snahu ovládnout zemi a její společnost, a to pomocí svých masových organizací. Politický pluralismus je zde do velké míry formální a ústavní charakter režimu je čím dál víc zdánlivý a nikoli reálný, protože strana s totalitními ambicemi usiluje o splývání svého aparátu se státním aparátem, což se týká především klíčových politických, silových a ekonomických

resortů, které umožňují straně penetrovat stát a ovlivňovat společnost [Kubát 2006b: 146].

Na základě uvedených teoretických východisek je tedy vhodné režim Československý a i Polský v období sovětizace označit za pretotalitní (nikoli defektní) autoritářský.

1.2. Kvazitotalitní režim

Následující podkapitola má za cíl teoreticky zařadit a klasifikovat politické režimy, které vznikly v Československu a Polsku po úspěšné sovětizaci v roce 1948 a trvaly do Stalinova skonu v březnu roku 1953.

Je pravdou, že země tzv. východního bloku vzniklého po 2. světové válce nebyly až na výjimky (jako například Albánie, nebo SSSR do Stalinovy smrti [Kubát 2006b: 146].) totalitní a řada politologů se většinou snaží mezi různými obdobími vývoje těchto režimů rozlišovat jednotlivé vývojové fáze. Pro pojmenování těchto režimů (obecně) se pak politology používají označení jako zdánlivý (kvazi, pseudo) nebo změkklý totalitní režim.

Z uvedené nabídky je nejzajímavější pojem kvazitotalitní režim, který použil kanadský politolog a historik Gordon Skillling, který jej chápal jako režim, v němž jsou různé politické skupiny označovány jako nelegitimní, a proto jsou v praxi výrazně omezeny ve svých aktivitách. V některých případech jsou tyto politické skupiny státní mocí likvidovány, jindy infiltrovány a oslabovány. Pokud institucionalizované skupiny existují (např. odbory), pak jsou kontrolovány a nemůžou vyjadřovat své vlastní zájmy. Oficiální skupiny, jako například vládnoucí politická strana, jsou mocensky privilegovány a ovlivňují intelektuály, kteří jsou zbaveni veškerého vlivu. Dokonce i oficiální skupiny jsou relativně slabé a jsou využívány jejich vedením jako mocenské nástroje [Balík, Kubát 2004: 78].

Skilllingovo dělení komunistických režimů (do něhož jako jedna kategorie spadá i uvedený kvazitotalitní režim) převzal Linz a zařadil je do subtypu své typologie autoritatismu – posttotalitního režimu. Ke kvazitotalitnímu režimu pak Linz (vycházející ze Skillinga) v rámci své kategorie posttotalitarismu řadí ještě: konzultativní autoritatismus, kvazipluralistický autoritatismus, demokratizující se a pluralistický autoritatismus a anarchický autoritatismus. Země Československa a Polska v období

1948–1953 pak mimo dalších příkladů řadí Linz právě do kategorie kvazitotalitních režimů [Linz 2000: 254–259].

Obecně lze říct, že samotným termínem posttotalitarismus Linz pojmenovává režimy východní Evropy od poloviny 50. let až do jejich zhroucení. S obdobím konce 40. a počátku 50. let se vypořádává tak, že pro něj razí termín kvazitotalitární režim (stejně jako Skilling) – jak je výše uvedeno.

Toto období pro něj tedy není naplněným totalitárním režimem – kvazitotalitní režim má k totalitarismu blízko, ale nedosahuje na něj [Kubát in Novák 2011: 738].

Skillingův pojem „kvazitotalitní“ pak politologové Balík a Kubát navrhuji jako lingvistický ekvivalent celé kategorie Linzovo „posttotalitarismu“, s tím že je vhodné jako kvazitotalitní označit celé období existence komunistického panství ve východní Evropě. Kvazitotalitarismus dobře vystihuje povahu těchto režimů, které chtějí být totalitní, ale z nějakého důvodu se jim to nedaří, nebo prostě nemají dostatek sil na udržení jeho totalitní podstaty, a proto na ni rezignovaly a spokojí se s její měkčí náhražkou. Balík s Kubátem pak kvitují skutečnost, že Linz později s politologem Alfredem C. Stepanem „povýšil“ kategorii posttotalitarismu na samostatnou úroveň nikoli jeho ponechání jakožto varianty autoritativismu a to toho důvodu, že komunistické režimy východní Evropy jednoduše chtěly být totalitní a i měly v reálném fungování blíže k totalitnímu než autoritářskému režimu (v Linzově smyslu) [Balík, Kubát 2004: 80].

2. Historické předpoklady a mezinárodní aspekty sovětizace

2.1. Období před sovětizací

Ve vztahu SSSR a jeho západních sousedů ve 20. století se často o ČSR (vedle např. Bulharska) hovoří jako o rusofilském. Toto tvrzení je zčásti pravdivé, zčásti zavádějící. Vztahy rusko-české se však až do poloviny 20. století vyznačovaly spíše než absencí konfliktů, absencí přímých kontaktů [Rupnik 1992: 34].

Právě absence bezprostředních hranic s Ruskem a skutečnost, že Češi stáli na okraji carských expanzivních záměrů a museli se potýkat s německou silou a rozpínavostí, muselo Rusko v českých představách činit jako přirozený štít před ústrky nepřátel. Rusofilský vztah měl základ v 18. století a byl určován povědomím o národnostní příbuznosti s Rusy (i s ostatními slovanskými národy) a dále pak obdivem ke státní a mocenské síle Ruska [Brod 1992: 77, 90].

V 19. století vyvrcholila idea panslavismu jakožto jednoty slovanských národů pod vedením Ruska tzv. Slovanským sjezdem roku 1848 v Praze. Významný český básník a kritik Karel Havlíček Borovský, který tuto myšlenku zpočátku podporoval, radikálně změnil svůj názor na Rusko po svém pobytu v něm. Ve svém díle *Obrazy z Rus*, které sepsal po návratu z Ruska mj. píše o velkých rozdílech mezi západní kulturou (do které počítal i tehdejší české země) a kulturou v Rusku.

Střízlivý pohled na Rusko a SSSR sdílel s Borovským první československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk. Ten v Rusku pobýval na přelomu let 1917 a 1918 kdy po svém návratu dal jednoznačně negativní odpověď na možnost toho, že by se Rusko mohlo se svým *teokratickým caesaropapismem* rozvíjet k evropské budoucnosti. Považoval bolševickou revoluci za teroristickou a zároveň tvrdil, že díky zaostalosti může takováto revoluce pouze kopírovat autoritářské rysy Ruska, a proto se nejedná o komunismus a socialismus marxistický, vědecký [Rupnik 1992: 42].

Po konci jedné etapy českého rusofilství datované k říjnu 1917, se poměr české politiky k Rusku rozprostřel mezi dva vyhraněné póly: krajní levice hájila sovětský společenský řád a naopak pravice vedená Karlem Kramářem považovala bolševiky za slovanské mátušky Rusy a civilizace vůbec.

Dějiny moderního českého rusofilství tak nejsou zdaleka jednoznačné [Brod 1992: 91].

I přes absenci územních sporů mělo ČSR vůči SSSR ve 20. letech negativní postoj ze dvou důvodů. Jedním z nich byla vazba na hlavního spojence ČSR – Francii, která zaujímalá na počátku 20. let velmi nepřátelský postoj vůči Sovětům. Druhým

důvodem byla skutečnost, že se SSSR celá 20. léta vyslovoval proti versailleskému systému, na němž byla založena existence československého státu.

Sice tak došlo v roce 1935 k podepsání spojenecké smlouvy mezi ČSR a SSSR, ale tato smlouva vykazovala i zásadní nedostatky jako např. nutnost pomoci Francie (při potenciálním napadení ČSR) jež byla navíc vázána Rady Společnosti národů. Teprve poté by mohl ČSR pomoci SSSR [Dobrovolský 2004: Československo – sovětské vztahy...].

Absence přímých kontaktů naopak zcela jistě neplatí pro Polsko, které mělo na rozdíl od ČSR s Ruskem velmi intenzivní, bohaté (a rozhodně negativní) kontakty již od 18. století.

Polsko totiž patřilo k významným evropským královstvím, které začalo od 17. století procházet krizovým vývojem, jež charakterizovaly četné konflikty se svými sousedy: Pruskem, Rakouskem a hlavně Ruskem. Ruská expanze do Evropy přispěla k tomu, že mezi lety 1772 – 1792 došlo k trojímu dělení katolického Polska, jehož největší část připadla carovi ovládajícího pravoslavné a zaostalé Rusko, ve kterém Poláci našli největší útisk ze všech tří okupantů.

Jádro sporu mezi Ruskem a Polskem vězelo v pojetí nacionalismu obou zemí. Oficiální nacionalismus ruské říše, jež charakterizovaly teorie samoděržaví, pravoslaví a národnosti, byl v opozici proti polské ušlechtilosti a katolictví jakožto charakteristik tradičně v opozici proti autokracii. Polští nacionalisté tak viděli politiku rusifikace jako ohrožení vlastní existence [Behrends 2009: 444].

V letech 1830 a 1863 tak došlo v Polsku k povstáním za národní nezávislost, která byla potlačena. Významný byl i rok 1920, kdy došlo k pochodu ruských vojsk na Varšavu, což by pokus o první export bolševické revoluce, který však skončil neúspěchem – v bitvě přezdívané „Zázrak na Visle“ Poláci pod vedením socialisty Józefa Piłsudského⁸ Rusy porazili. Pro Piłsudského tato zkušenost znamenala definitivní rozchod se socialismem, když na adresu Rusů dodal: „Pánové, již nejsem vaším soudruhem. Zpočátku jsme byli na stejné cestě a nastoupili do stejného rudého autobusu. Co se mne týče, vystoupil jsem na stanici Nezávislost.“ [Rupnik 1992: 37].

Na rozdíl o ČSR trvala demokratická zkušenost Polska po skončení 1. světové války jen do května roku 1926, kdy došlo k převratu a nastolení byrokraticko-vojenského autoritářského režimu pod vedením zmíněného Piłsudského. Obtížnou

⁸ Polský socialista, bojovník za nezávislost, premiér Polska v meziválečném období a spoluzakladatel Polské socialistické strany.

meziválečnou dobu Polska ukončil Německo-sovětský pakt, který rozdělil sféry vlivu obou velmocí a Polákům potvrdil rozpínavý charakter SSSR, který navazoval již na carské tradice. Těto skutečnosti nezabránila ani smlouva o neútočení mezi Polskem a SSSR v roce 1932.

Oproti Polákům absolvovala ČSR dvacetiletou demokratickou zkušenost (1918 – 1938), jež výrazně narušila až Mnichovská dohoda ze září 1938. Ta způsobila otočení kurzu ČSR daného prezidentem Masarykem od západu směrem na východ.

Pro prezidenta Edvarda Beneše⁹, jakožto hlavy státu, která přistoupila na podmínky mnichovského diktátu, to byla právě tato zrada západních mocností, což způsobilo změnu orientace ČSR vůči SSSR. I přes obecné povědomí a zkratkovitou interpretaci k tomu nedošlo ihned. Prezident Beneš hledal napřed i jiné možnosti (například v podobě spojení s Polskem), než náruč Moskvy.

2.1.1. Československo-polská konfederace

Vztahy Poláků a Čechoslováků byly na začátku 20. let nedobré. I přes záporný vztah k Rusku v této době nepřišlo ČSR i přes naléhání Francie v roce 1920 svému sousedovi na pomoci. Jedním z důvodů byl jednak strach z větší radikalizace proletariátu, která dosáhla v roce 1920 svého vrcholu a jejímž důsledkem byl vznik KSČ. Druhým důvodem pak byla bezpochyby snaha využít momentální slabosti Poláků k získání sporných území Těšínska – jehož otázka akutně vyvstala se skončením války. Na počátku 30. let bylo v důsledku zhoršující se mezinárodní situace nutné pro Beneše zabývat se otázkou nezávislosti a udržení celistvosti ČSR. Jestliže tedy odmítal myšlenky některých agrárníků na vytvoření modu vivendi s Německem, tak zbývaly ČSR jen dvě možnosti: Polsko a SSSR. Blok Polska a ČSR měl potenciál přeměnit na významného středoevropského hráče, avšak jeho naplnění bránily zmíněné zejména spory o Těšínsko [Dobrovolský 2004: Československo – sovětské vztahy...].

Za předpokladu absolutní nereálnosti smlouvy s Německem pak Benešovi nezbývalo nic jiného než SSSR. Tento postoj pak vykrytalizoval do spojenecké smlouvy mezi oběma aktéry. Tato smlouva z roku 1935 vykazovala ale i zásadní nedostatky jako např. nutnost pomoci Francie (při potenciálním napadení ČSR) jež byla navíc vázána souhlasem Rady Společnosti národů. Teprve poté by mohl ČSR pomoci SSSR [Dobrovolský 2004: Československo – sovětské vztahy...].

⁹ Který byl 18. prosince 1935 zvolen druhým československým prezidentem.

Na rozdíl od ČSR a jeho vztahu k Německu existoval v Polsku postoj opačný. Polsko tak sice podepsalo s Německem v roce 1934 smlouvu o nepoužívání síly, ale mezinárodní situace Polska se nadále zhoršovala. Na popud polského ministr zahraničí Józefa Becka tak došlo na ideu vytvoření bloku tzv. Mezimoří, jež by vedle Polska obsahoval i Estonsko, Lotyšsko, Litvu, Rumunsko, Maďarsko a Jugoslávii. Beck byl výrazně protičeskoslovensky zaměřen a zmíněný blok nepředpokládal účast ČSR – naopak se počítalo s jeho rozbitím. Vzhledem k následujícím mezinárodním událostem byl však projekt Mezimoří odsouzen k nezdaru [Kosman 2011: 295].

Po vypuknutí 2. světové války nabyla na aktuálnosti nikoli nová idea československo-polské konfederace. Reprezentanti ČSR v exilu se domnívali, že v takovém útvaru by ČSR mohlo získat vedoucí pozici a zabezpečit se nejen proti Německu, ale posílit své postavení vůči SSSR a ostatním středoevropským zemím. Právě vzhledem k SSSR chtěl Beneš vybudovat v konfederaci autoritativního partnera, jež by vedl přátelskou politiku vůči Moskvě a současně by znamenal účinnou překážku všem sovětizačním tendencím Moskvy. Kamenem úrazu tohoto projektu však byly polsko-sovětské vztahy. Beneš se všemožně snažil přesvědčit exilového polského premiéra Władysława Sikorskiho, jenže ten trval na ústupu sovětských vojsk za předválečné hranice, což Beneš pokládal za nereálné stanovisko. Od června 1941 se tak cesty obou exilových reprezentací začaly rychle rozcházet [Brod 1992: 59].

Velmi horlivým podporovatelem spolupráce ČSR a Polska (a i kritikem Beneše) byl Ferdinand Kahánek, který patřil mezi skupinu politiků (jako byl například i generál Lev Prchala), kteří prosazovali myšlenku, že by v Polsku měl vzniknout základ československé zahraniční akce. Jejich názory však byly v rozporu s ideou obnovy jednotného československého státu a neprosadily se [Kuklík, Němeček 2004: 51–53].

2.1.2 Katyňský masakr a Smlouva o přátelství

Dvě události v průběhu 2. světové války znamenaly pro Poláky a Čechoslováky důležitý mezník budoucích vztahů se SSSR. Tou zásadní událostí bylo pro Poláky odhalení Katyňských hrobů a pro Čechoslováky pak *Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci se SSSR*.

Diplomatické vztahy Polska a SSSR se v roce 1941 začaly mírně oteplovat. Když v létě tohoto roku Německo porušilo sjednaný pakt se SSSR a zaútočilo na něj, tak se polsko-ruské vztahy v létě tohoto roku krátce zlepšily – došlo tak k podepsání

Polsko-sovětské dohody o navázání diplomatických vztahů a vzájemné pomoci mezi Władysławem Sikorskim¹⁰ a sovětským velvyslancem Ivanem Maiskym.

K ochlazení vztahů došlo v březnu 1942, kdy Britové uznali sovětské nároky na východní polská území. SSSR dále odmítla přítomnost polské Zemské armády, jejíž tvoření bylo omezováno, na východní frontě. Polská Zemská armáda se začala evakuovat do Iránu, ale v SSSR zůstalo na milión Poláků, jež se dotkly represe ze strany SSSR. Podpory se Polákům nedostalo ani od západních spojenců, kteří se báli znevážení aliance se Stalinem [Řezník 2010: 389 – 392].

K definitivnímu umrtvení vztahů obou zemí došlo v dubnu roku 1943. Vedlo k tomu odhalení německého rozhlasu, které referovalo o tom, že v polské Katyni (blízko Smolenska) byly odhaleny hromadné hroby polských důstojníků a zajatců.

Následně se na Mezinárodní červený kříž obrátila polská exilová vláda (společně i s Němci) s žádostí o prošetření této skutečnosti. Polská exilová vláda v čele se Sikorskim se na základě důkazů přikláněla k tomu, že za masakrem skutečně stojí SSSR a byla dokonce tlačena Angličany, aby s touto záležitostí nevstupovali na mezinárodní pole. Tato záminka posloužila Stalinovi k tomu, aby vypověděl v dubnu 1943 diplomatické vztahy s polskou exilovou vládou. SSSR totiž již v březnu vytvořil výbor Svazu polských vlastenců¹¹ a vojenskou pěchotní divizi [Paczkowski 2000: 66].

Tyto kroky byly jasně namířeny proti exilové vládě a Stalin si tímto krokem snažil do budoucna zajistit mocenské centrum, které by usilovalo o nastolení komunistického režimu v poválečném Polsku.

Rozpory mezi SSSR a Polskem do jara roku 1943 ohrožovaly shodu uvnitř Velké koalice a někteří badatelé v něm vidí i původ pozdější studené války. USA a Velká Británie považovaly polskou vládu v Londýně za prvního a nejvěrnějšího spojence [Davies 2003: 88]. Tento stav však neměl dlouhého trvání, což bylo podmíněno hlavně úspěchy Rudé armády na bitevním poli a Stalinovo taktikou na pozdějších spojeneckých konferencích.

Jestliže byly Polsko-sovětské vztahy od roku 1943 negativní, tak opačná situace panovala v oblasti Československo-sovětských vztahů.

Jacques Rupnik nabízí trochu ostré vysvětlení v tom, že zatrpklý a malicherný nacionalismus Beneše vehnal Československo do sovětské sféry vlivu – konkrétně

¹⁰ Polský generál a předseda polské exilové vlády od září 1939 do července 1943, kdy tragicky zahynul při leteckém neštěstí.

¹¹ Tento výbor založili polští komunisté s podporou Stalina v Moskvě. V čele výboru stála Wanda Wasilewska.

v podobě *Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi ČSR a SSSR*.¹² Beneš si v tomto případě chtěl vyřídit účty s těmi, kteří zradili republiku v roce 1938 – se sudetskými Němci a Slováky [Rupnik 1992: 102].

Dalším motivem prezidenta Beneše, jenž ho vedl uzavření uvedené smlouvy, byl fakt, že chtěl, aby demokraté mohli spolurozhodovat o vnitřní a zahraniční politice ČSR. Celkem oprávněně se však obával, že kdyby se otevřeně postavil proti SSSR a jeho komunistickým chráněncům, tato naděje by se zřejmě rozplynula. Uzavřením smlouvy věřil, že získal důležitého spojence pro obnovení československého státu [Tejchman 1994: 40].

Jak již bylo uvedeno, tak cesta k této smlouvě nebyla zdaleka tak přímá a jednoznačná. Faktem nicméně je, že článek IV. této smlouvy uváděl následující: „*Vysoké smluvní strany (...) jsou dohodnuty o těsné a přátelské spolupráci v době po obnovení míru, i o tom, že budou jednati v shodě se zásadami: vzájemného respektování své nezávislosti a svrchovanosti, jakož i nevměšování do vnitřních věcí druhého státu. Jsou dohodnuty v tom, že budou vyvíjeti v měřítku co možná nejširším své hospodářské styky a poskytovat si vzájemně veškerou možnou hospodářskou pomoc po válce.*“ [Zákony pro lidi.cz: Předpis č.11/1946 Sb].

Československo se tímto osudově připoutalo k SSSR, což potvrdilo i memorandum vzniklé rukou náměstka Vjačeslava Michailoviče Molotova¹³ měsíc po podpisu dohody. To uvádělo, že Československo je baštou sovětského vlivu ve střední a jihovýchodní Evropě [ČT24 2013: Moskva 1943: Beneš...].

Na počátku roku 1944 tak byl československý poměr k Sovětům jednoznačně vlídný. Zdálo se, jakoby mávnutím čarovného proutku pominula Benešova nedávná zloba. Vystřídaly ji pocity uklidnění, radosti z dobře vykonané práce, při níž se vyčerpala míra daných možností [Brod 1992: 229].

Tato skutečnost pak rozhodně neplatí pro Polsko, které definitivně spadlo do Moskevské náruče v srpnu roku 1944, kdy vypuklo varšavské povstání, jehož zničení za přihlížení ruských vojáků znamenalo důležitý obrat pro vznik komunistického Polska.

V tomto případě je častokrát zmiňovaný ruský pasivní postoj a pouhé sledování situace rudou armádou. Do více negativního světla pak staví moskevské komunistické velení rozkaz z 23. srpna 1944, který dostala rudá armáda. Tímto příkazem měli sovětští vojáci

¹² Tato smlouva byla uzavřena za účasti Stalina a Beneše v Moskvě 12. prosince 1943 tehdejším československým velvyslancem Zdeňkem Fierlingerem a Molotovem.

¹³ Tajemník ÚV VSK(b), později předseda Rady lidových komisařů a v letech 1939 – 1949 lidový komisař zahraničních věcí SSSR.

zatýkat a odzbrojovat jednotky Zemské armády, tak aby jím bylo zabráněno dosažení Varšavy a následné pomoci povstání. To značí, že Stalin preferoval variantu, aby povstání, které bylo organizováno emigrační vládou bylo poraženo Nacisty spíše než aby bylo úspěšné a sloužilo jako překážka zavedení Moskevské autority ve Varšavě [Gibianskij 2006: 12].

Povstání bylo poslední možností ovlivnit budoucí politiku země. Nacisté jeho poražením tak doslova připravili Polsko Sovětům, kterým už se nemohl nikdo účinně postavit [Rupnik 1992: 98].

2.2 Období sovětizace

2.1.3 Konference 2. světové války

Na významných setkáních tzv. Velké trojky (USA, VB, SSSR) v letech 1943 – 1945 se uskutečňovala jednání, která do velké míry ovlivnila podobu dobytého území v Evropě po skončení války. Tyto konference se z pohledu této diplomové práce zaobírali spíše než ČSR tak zejména Polskem. Ovšem v rámci těchto jednání určujících podobu střední a východní Evropy docházelo pochopitelně k budoucímu vytyčování politických hranic i v případě Československa.

Prvním velkým setkáním Stalina, Franklina Delano Roosevelta¹⁴ a Winstona Churchilla¹⁵ byla konference v Teheránu konaná na přelomu listopadu a prosince 1943. Každá strana sledovala především své vlastní zájmy, ovšem jako vítěze lze označit Stalina. Jak upozorňuje historik Vladimír Nálevka, tak v Teheránu došlo k rozhodnutí, že osvobozené země budou mít určený svůj budoucí politický vývoj svými osvoboditeli. A zároveň dodává, že se o Československu na konferenci rovněž jednalo, protože byla už připravována smlouva (výše zmíněná *Smlouva o přátelství*) a Stalin již tehdy počítal se zahrnutím Československa do své sféry vlivu [ČT24 2008: Konference Velké trojky...].

Na konferenci v Teheránu došlo k protlačení zájmů SSSR ohledně poválečných hranic Polska: na východě ohraničených Curzonovovou linií a na západě řekou Odrou. Došlo k posunutí Polska na západ. Představitelé polské exilové vlády na konferenci nebyli přizváni.

¹⁴ Jediný prezident USA, který byl do úřadu zvolen čtyřikrát.

¹⁵ Britský premiér v letech 1940–1945 a 1951–1955.

Stanisław Mikołajczyk¹⁶ byl o výsledcích jednání informován pouze v obecné rovině a dále žil v klamu, že se mu podaří uhájít alespoň část východního území Polska. Plané sliby slyšel i od amerického prezidenta Roosevelta při návštěvě ve Washingtonu v červnu 1944. Tyto skutečnosti pak vedly k Mikołajczykově demisi [Kosman 2011: 318].

V pořadí druhá Jaltská konference (konaná v únoru 1945) bývá často zmiňována jakožto paralela k Mnichovské dohodě s tím, že si strany Velké trojky dohodly sféry vlivu a západní mocnosti přenechali Stalinovi střední Evropu napospas. Takovéto tvrzení není formálně pravdivé. Závěr Jaltské konference představené článkem V. v podobě *„Prohlášení o osvobozené Evropě* sděluje, že: *je právo každého národa zvolit si vládní formu, v níž chce žít, a že musí být obnovena státní svrchovanost i samostatná vláda všech národů (...) a pomáhat lidu v každém z osvobozených států (...) a) vytvořit podmínky vnitřního míru, b) provést neodkladná opatření, c) vytvořit prozatímní vládní orgán, v nichž budou zastoupeny všechny demokratické složky obyvatelstva a které budou povinny vytvořit co nejdříve na základě svobodných voleb vládu odpovídající vůli lidu, d) usnadnit provedení takových svobodných voleb tam, kde je potřeba.* “ tomu navenek neodpovídá [Hanzal 2009: Záměry Jaltské...]. Problémem se záhy ukázalo zejména plnění oné smlouvy.

Konference na Jaltě znamenala definitivní Stalinovo vítězství v otázce Polska a jeho nadvlády nad ním – přinejmenším z mezinárodního pohledu, protože měl jistotu, že nikdo z velkých geopolitických hráčů se nebude vměšovat do těchto záležitostí.

Přijaté závěry tohoto setkání uváděly, že je potřeba přetvořit existující Lublinskou vládu (prosovětskou) příbráním demokratických činitelů z Polska samotného a i zahraničních Poláků. Dále deklarace uvedla, že východní hranice Polska bude vést po Curzonově linii v odchylce 5 až 8 km ve prospěch Polska a deklarace rovněž požadovala v Polsku svobodné volby [Hanzal 2009: Záměry Jaltské...].

Uvedené závěry byly šokem pro polské domácí veřejné mínění i pro emigrační vládu, která po několika dnech veřejně protestovala. Právě rozhodnutí o tom, že Lublinská vláda¹⁷ bude rozšířena o několik exilových demokratů, znamenalo to, že západní velmoci zavrhnou legitimní exilovou vládu. Tím došlo k přerušení kontinuity polských institucí jako politické reprezentace Polské republiky [Rupnik 1992: 78].

¹⁶ Premiér polské exilové vlády a vicepremiér poválečném Polsku. Od léta roku 1945 předseda Polské lidové strany.

¹⁷ Okolnostem jejího vzniku se později věnuje kapitola o roli a charakteru komunistické strany.

Problémem Jaltské konference bylo hlavně následné neplnění dohody Stalinem (a neschopnosti západních mocností se mu postavit) s tím, že osud Evropy by i v případě nekonání se konference vzhledem k všudypřítomnosti Rudé armády v Evropě nebyl jiný [Rupnik 1992: 82].

Poslední významná konference v Postupimi (uskutečněná v létě 1945) se ČSR prakticky týkala z pohledu odsunu Němců a té skutečnosti, že ČSR přišlo o Zakarpatskou Ukrajinu.

Konference v přijaté deklaraci kvitovala „dohodu“, že mezi Poláky z Polska (sovětští komunisté) a Poláky z ciziny došlo k vytvoření Prozatímní vlády národní jednoty (TRNJ). Dále deklarace uvádí, že emigrační vláda již neexistuje a důležitá byla zmínka o tom, že TRNJ souhlasí s konáním svobodných voleb na základě všeobecného a tajného hlasovacího práva. V těchto volbách by pak mělo být umožněno účasti všech demokratických stran. Deklarace se rovněž zabývala otázkou západních hranic Polska, které by měly být předmětem pozdějších dohod [Hornová 2013: Protokol Postupimské...].

Tato konference byla Stalinovým trumfem, který dokázal převálcovat své nezkušené protihráče z VB a USA a díky jeho aktuální vojenské převaze ve střední a východní Evropě si dokázal prosadit vše, co potřeboval.

2.2.1 Marshallův plán

Stojí za povšimnutí, že v prvních poválečných letech sovětské vedení požadovalo od „lidových demokracií“ a tamních komunistických stran především disciplinované prosazování zahraniční politiky podle potřeb Kremlu. To platilo jak v důležitých otázkách vztahů mezi samotnými zeměmi východní Evropy, tak i ve vztazích se Západem.

V prvním případě Moskva v červenci 1946 a obzvláště ultimativně v únoru 1947 požadovala (bez ohledu na vážné česko-polské rozpory) uzavření česko-polské smlouvy o přátelství a hospodářské pomoci. Smlouva se skutečně v březnu 1947 podepsala [Gibianskij 1997: 35].

V oblasti zahraničních vztahů se Západem je vhodným ukazatelem podřízenosti států východní Evropy vůči Moskvě European Recovery Programme.

Plán hospodářské pomoci¹⁸ válkou zničené Evropy amerického ministra zahraničí George C. Marshalla byl významným počinem, kterým výrazně zasáhl do politického a ekonomického vývoje států, a to bohužel pouze – západní Evropy.

Z pohledu USA bylo jasné, že pokud chtějí vyplnit prázdny mocenský prostor střední Evropy, do kterého se už vtíral Stalin, musí svou snahu zadržování komunismu postavit na ekonomické prosperitě osvobozených států. Naopak SSSR si byl takového ohrožení svého vlivu vědom a pochopitelně takovou snahu odmítal, byť zpočátku Moskva o „Marshallův plán“ projevila zájem – viděla v něm možnost získat americké úvěry pro poválečnou obnovu Evropy [Narinskij 1997: 470].

Zájem SSSR na kontrole mezinárodní politiky ilustrují kroky moskevských komunistů na konci června 1947. V průběhu dvou týdnů tak sovětské vedení změnilo třikrát své nařízení zaslané v šifrovaných dokumentech předsedům komunistických stran ve střední Evropě. Zpočátku bylo stanoveno, že země měly ukázat svůj zájem na Marshallově plánu. Posléze sověti nařídili, že je třeba se zúčastnit evropské konference (jež se plánem zabývá), avšak na ni vyjádřit svůj nesouhlas. A konečně došlo k nařízení, že se nikdo nemá konference účastnit a ani se nikde nemá plán pomoci zavádět [Gibianskij 2006: 33].

Zajímavým faktem v případě Polska je aktivita vedení PPR, jež se (s vědomím zájmů samotného Polska na získání určité hospodářské pomoci ze Západu) pokusilo získat čas a nalézt určité, třebaže čistě taktické řešení, jež by Varšavě umožnilo vyhnout se otevřeně negativní odpovědi na Marshallův plán. Toto vyvolalo vážnou sovětskou nespokojenost a podezření. Na členu politbyra PPR Jakubu Bermanovi, jenž přijel do Moskvy a byl přijat 22. července Stalinem, požadovali vysvětlení polské pozice – bez ohledu na fakt, že polské vedení zůstalo na úrovni pouhých záměrů¹⁹ [Gibianskij 1997: 36].

Čechoslováci program obnovy rovněž odmítli a neúčast ČSR na tomto velkolepém plánu obnovy bylo důležitým mezníkem k etablování komunismu, avšak k definitivnímu zamítnutí připojení se ČSR vedlo i několik komunikačních nedorozumění a náhod.

Československá vláda jako celek zaujala v první chvíli pozitivní stanovisko k přijetí plánu (a účasti na plánované konferenci v Paříži, která se měla plánem zabývat) – a to zejména díky jeho možnému hospodářskému přínosu.

¹⁸ Představený svým autorem při projevu na Harvardské univerzitě dne 5. 6. 1947.

¹⁹ Polská vláda, kde měli komunisté rozhodující postavení Marshallův plán 9. července 1947 odmítla.

Ovšem jádrem prvního jednání vlády byla debata o stanovisku SSSR, které prostřednictvím svého chargé d'affaires Bodorova (střídajícího jiného velvyslance avšak ještě nejmenovaného), tlumočilo československému ministru zahraničí Janu Masarykovi stanovisko, že by bylo vhodné se minimálně úvodní části pařížské konference zúčastnit. V československé vládě byl význam tohoto zjištění dokonce diskutován do té míry, že se řešily jazykové schopnosti ministra zahraničí Masaryka porozumět ruštině. Konečně potvrzení účasti ČSR na konferenci znamenalo nejen mezi obyvateli Československa, ale i na mezinárodní scéně velký příznivý ohlas [Tůma 2007: Československo a...].

V této době však bylo díky tajné depeši premiérovi Gottwaldovi a nejužšímu vedení KSČ známo skutečné aktuální stanovisko SSSR, které znělo, že cílem československé delegace by měl být demonstrativní odchod z pařížských jednání.

Těsně před jednáním v Paříži odjela česká delegace ve složení Gottwald, Masaryk a ministr spravedlnosti Prokop Drtina do Moskvy, kde dal Stalin jasně najevo své pozměněné, a nyní již zamítavé stanovisko k tomu, aby se ČSR připojilo k Marshallově plánu. Argumentoval přitom tím, že Marshallův plán je nástroj izolace SSSR a účast na pařížské konferenci je neslučitelná se sovětsko-československou smlouvou o přátelství.

Je možné konstatovat, že naopak byly Stalinovy argumenty v rozporu se zmíněnou smlouvou se SSSR z roku 1943, která smluvní strany vázala k tomu, že se mj. nebudou vměšovat do vnitřních věcí druhého státu [Zákony pro lidi.cz: Předpis č.11/1946 Sb].

Jak Masaryk, tak Drtina se snažili sice se Stalinem diskutovat, ale nakonec potvrdili přizpůsobení se SSSR.

Po moskevském jednání byl Gottwaldem promptně zaslán telegram do ČSR, který požadoval urychlené jednání vlády cílem schválit usnesení o neúčasti na pařížské konferenci. Vládní návrh ze dne 10. 7. 1947, který měnil původní postoj, byl všemi přítomnými přijat (ministr Václav Majer jakožto představitel pravicového křídla sociální demokracie a zastánce Marshallova plánu byl proti – ovšem mimo zemi a výsledek by neovlivnil), byť těsná nekomunistická většina ministrů měla předpoklad ho odmítnout, tak se nakonec podvolila diktátu Stalina.

V podstatě však zasedání vlády řešilo hlavně otázku toho, jak svůj postoj vysvětlil veřejnosti nikoli, zda-li se (ne)podvolit Moskvě [Michálek: Odmítnutí Marshallova plánu].

Většina české, ale i zahraniční veřejnosti společnosti na výsledek jednání velmi pobouřeně.

3. Role a charakter národní komunistické strany

Postavení obou komunistických stran v období sovětizace a i v následném kvazitotalitarismu záviselo z velké části na jejich postavení mezi světovými válkami. Toto postavení bylo diametrálně odlišné a podmiňovalo i samotnou sílu polských a československých komunistů.

Komunistická strana Polska (KSP), jež vznikla v roce 1918, zaujímala v polském meziválečném politickém spektru marginální pozici a měla periferní význam.

Vzhledem k ustáleným tradicím a zvyklostem bylo nemožné, aby se komunisté v Polsku výrazněji prosadili, natož aby zplodili vlastní komunistický režim. To ostatně bylo nemožné i z důvodu, že Polských komunistů bylo málo. Jak poznamenává historik Davies, tak jich bylo sotva tolik, aby mohli řídit továrnu natož pak třicetimiliónovou zemi [Davies 2003: 27].

Byla jedinou stranou, která hájila těsnější vazby Polska k SSSR a polská veřejnou jí vnímala jako agenturu sovětského vlivu. Pro Poláky byla velmi problematičká hlavně její podpora Moskvy v sovětsko-polské válce na začátku 20. let.

Vzhledem k silným protisovětským tendencím tak byla pronásledována a perzekvována, ale k její závěrečné likvidaci došlo nakonec v roce 1939 v Moskvě, kdy bylo zavražděno (v lepším případě uvězněno) několik stovek členů této strany [Behrends 2009: 445; Tejchman 1995: 80].

Naproti tomu KSČ byla v meziválečném období relevantní politickou stranou, jež byly dopřány demokratické svobody, kterých uměla náležitě využít.

Pro pochopení role KSČ při vzniku komunistického režimu v ČSR je nutné začít již v únoru 1929, kdy na V. sjezdu KSČ došlo k bolševizaci strany a jejímu úplnému podřízení Stalinovi.

Impulesem k radikálnímu vychýlení KSČ z dosavadního spíše sociálnědemokratického kurzu směrem k Moskevskému kurzu byla Stalinem vyhlášená tzv. strategie „třídy proti třídě“, kterou schválila exekutiva Komunistické internacionály v srpnu 1928 [Rupnik 2002: 77].

Na V. sjezdu KSČ zvítězila skupina radikálních komunistů kolem Gottwalda, známá pod názvem tzv. *karlínští kluci*.²⁰ Tato událost však způsobila v KSČ velkou krizi, která se jednak projevila na ztenčení její členské základny na cca jednu čtvrtinu a rovněž

²⁰ Jednalo se o skupinu funkcionářů kolem Gottwalda: Rudolf Slánský, Václav Kopecký, Jana Šverma, Otto Synek, Josef Guttman a další. Tito se za svou oddanost dočkali po únoru 1948 vrcholných postů ve vládě.

v podobě neúspěchu KSČ v parlamentních volbách v říjnu roku 1929. KSČ se od této doby stala velmi militantní opozicí v parlamentu a velmi nepřátelská vůči státu.

Tento postoj je dobře patrný v projevu Gottwalda na půdě parlamentu ČSR:

„My budeme rušiti váš klid, který znamená pro chudobného člověka klid žaláře nebo hrobu. My bojujeme za skutečný klid proletariátu, kterého bude dosaženo teprve tehdy, až budete smeteni. (...) My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutiti krk.“ [Poslanecká sněmovna Parlamentu Československé republiky 1929].

Málokdo z přítomných poslanců, kteří se tomuto projevu smáli, by věřil, že na slova Gottwalda za 20 let opravdu dojde.

Navzdory k obtížím, ke kterým v KSČ po V. sjezdu docházelo, se zásadně změnila organizace strany. Došlo k odstraňování činitelů, kteří nesouhlasili s novou orientací, zániku vnitřní stranické demokracie a nástupu nových mladých lidí²¹ bez sociálně demokratické minulosti školících se už od roku 1924 v Moskvě. Obsah a prováděcí metoda této bolševizace se tak stala základem autoritářského a byrokratického socialismu nastoleného později v ČSR. Takovýto gottwaldovský aparát zajišťuje straně autonomii nezbytnou k odvržení politického pluralismu parlamentního typu a vytvoření pyramidové struktury (s mocí vedoucí od vrcholu k základně) likvidující poslední zbytky vnitřní demokracie [Rupnik 2002: 83, 87].

Úloha KSČ v době mnichovské krize byla důležitá pro její poválečný zdroj politické legitimacy.

V době mnichovské krize v září roku 1938 se KSČ prezentuje jakožto obránce republiky. Je možné vidět obrázek toho, jak politické elity v čele s Benešem (jež stály u zrodu československého státu) kapitulovaly a na straně druhé lze pozorovat KSČ vzniklou jakožto reakci proti nacionalistické vlně října roku 1918, jež je nyní horlivým zastáncem republiky a dědictví po T. G. Masarykovi [Rupnik 2002: 148].

Je třeba dodat, že po přijetí mnichovského diktátu a faktické kapitulace československé vlády Gottwald mimo plamenných projevů nepodnikl se svou stranou na obranu republiky nic.

Po úředním zastavení činnosti KSČ a KSS v říjnu 1938 odjíždí vedení KSČ do Moskvy a v prosinci dochází rozpuštění KSČ v českých zemích. Zůstává však podpora komunistů národnímu osvobození a obnovy Československa. Což se změnilo po podepsání Sovětsko-německé smlouvy dne 23. 8. 1939.

²¹ Karlínských kluků.

Takovýto zásadní obrat vyvolal obrovský šok mezi desítkami tisíc členů komunistických stran po celém světě a byl v rozporu s dosavadní politikou Kominterny, která zdůrazňovala nutnost obrany SSSR a zároveň potírání fašizmu [Crozier 2004: 120].

Tento obrat znamenal i „zmatek“ nejen v Gottwaldově přemýšlení (ze kterého se však rychle oklepal a pokračoval v plné podpoře Stalina), ale i u komunistů, kteří bojovali proti německým okupantům v českých zemích v první linii. Těm Gottwald podal vysvětlení: „*Současná válka je válka imperialistická, nespravedlivá, na níž má vinu buržoazie všech válčících stran. (...) Rozdělení států na fašistické a demokratické pozbylo svého bývalého významu. Komunistické strany musí všude přejít k rozhodující ofenzivě proti zrádcovské politice sociální demokraci.*“ [Rupnik 2002: 154].

V této době také komunisté velmi kriticky vystupovali proti Benešovi. Ti například v USA rozšiřovali nedatované letáky a v krajanských časopisech uveřejňovali výzvy k obnově samostatnosti ČSR pod vedením dělnické třídy. Beneš byl také od počátku působení v emigračním odboji obviňován ze zavinění „mnichovské katastrofy“ a z „buržoazní“ orientace jím vedených odbojových aktivit. KSČ se snažila od Beneše a jeho skupiny odlišit zejména politikou v domácím odboji – ta zahraniční pro ně byla spíše „doplňkem“ [Kuklík, Němeček 2004: 86, 91].

Napadení Německa SSSR v červnu 1941 logicky způsobilo další razantní obrat v politice Kominterny a KSČ. Důležitý byl však zápas o podobu poválečného uspořádání Československa. Ten probíhal mezi londýnským demokratickým odbojovým proudem a moskevským komunistickým, který nakonec získal převahu – opíral se totiž o vítězný postup armády SSSR, celkovou sociální radikalizaci a celkový zjevný politický posun doleva ve vrstvách českého a slovenského národa [Totalita 2004: KSČ období 1938–1945].

Na rozdíl od etablované KSČ se (inovovaní) polští komunisté přihlásili o své místo daleko později.

Vzhledem k silné protiruské orientaci, která panovala mezi polskými elitami a skutečností, že Stalin nebyl schopný nalézt „polského Beneše“ došlo ke Stalinovu rozhodnutí, že jedinou spolehlivou vládou v Polsku může být vláda řízená komunisty. Bývalá KSP již neexistovala, a proto Stalin rozhodl o vytvoření nové strany. Použitelnými politiky, kteří by tuto stranu zastupovali, byli buď ti předváleční (Władisław Gomułka) nebo ti, které Stalin nestačil zabít – trosky, kádry třetího řádu KSP [Rupnik 1992: 99].

Tito komunisté, kteří byli navíc ochromeni změnou kurzu komunistické politiky daným paktem Molotov-Ribbentrop, tak od léta 1940 začaly vytvářet nevelké organizace převážně místního charakteru. K jejich aktivizaci došlo po německé agresi na SSSR.

Právě Nacistická invaze znamenala pro Stalina to, že musí oživit polský komunismus. Stalin v této době totiž dospěl k názoru, že je nezbytné, aby se komunistické strany rozvinuly jako nezávislé národní PS. Polsko tak posloužilo jako „laboratoř“ této strategie a protože komunistická strana Polska neexistovala, tak tato politika mohla být lehce implementována [Behrends 2009: 446].

Paralelně tak s drobnými strukturami komunistů přímo v Polsku se v Moskvě na politickém školení Kominterny vytvořila druhá skupina komunistů, která se rekrutovala převážně z účastníků bojů ve španělské občanské válce, jež disponovali důležitými bojovými zkušenostmi. Tito komunisté, kteří představovali tzv. Iniciativní skupinu, pak byli prostřednictvím parašutistického výsadku dopraveni 5. ledna 1942 do Polska a založili prosovětskou Polskou dělnickou stranu (PPR) [Paczkowski 2000: 53].

Vzhledem k ne moc pozitivně naladěné polské veřejnosti vůči sovětským představitelům potřebovala PPR na sebe upozornit a získat náklonnost.

Mezi první pokus PPR o informování veřejnosti o své činnosti tak lze zařadit manifest s názvem: *O co bojujeme?* Toto prohlášení nejen apelovalo na polskou národní tradici, ale i kladlo důraz na skutečnost, že Polsko je spojencem SSSR. Otevřelo také zápas o nový polský patriotismus, tak jak ho prosazoval Stalin. PPR manifestem obviňovala vládnoucí elitu, že v září 1939 zradila národ a že pokračuje v tajném spiknutí s Německem. Snažila se tak změnit hranice polského patriotismu – pyšnila se tím, že je jediná reprezentantka ryzího zápasu o národní osvobození [Behrends 2009: 447].

Mezi první členy PPR patřil Marcelli Nowotko (jež se stal později generálním tajemníkem ústředního výbor), Bronislaw Mołojec (pověřený vedením militaristických oddílů) a do ústředí strany se dostali mj. i Gomułka, Franciszek Józwiak a v roce 1943 Bolesław Bierut. Na konci roku se však v důsledku nevyjasněných mocenských sporů uvnitř strany a úmrtí Nowotka a Mołojce dostal do vedení Gomułka. I přes uvedené spory však byla strana velmi aktivní.

Vytvářela velkou propagandistickou činnost směřující proti Zemské armádě a „reakci“, čímž se v souladu s politikou Kominterny a realizování programu Lidové fronty snažila vstoupit do podzemních struktur. Po sérii schůzek však došlo k ukončení rozhovorů, protože PPR odmítala přistoupit na odsouzení paktu Molotov-Ribbentrop a zároveň

deklarovat, že není spjata s Kominternou. Od jara 1943 pak propagandistická kampaň PPR posilovala a strana přistoupila

3.2 Sovětizace

V ČSR lze počátek sovětizace ohraničit přijetím Košického vládního programu budoucí NF dne 5. dubna 1945 v Košicích. Ten rozvíjel tendence dané již smlouvou mezi SSSR a ČSR z prosince 1943.

Přijetí Košického vládního programu předcházela jednání v Moskvě v týdnu od 22.–29. března 1945 a to mezi představiteli KSČ (Gottwald, Kopecký, Slánský, Václav Nosek a Bohuslav Laštovička), sociální demokracie (Fierlinger, Majer, Václav Patzak) a národně socialistické strany (Jaroslav Stránský, Josef David, František Uhlíř a Drtina) – tyto strany tvořily jednu úroveň jednání v rámci tzv. socialistického bloku.²² A v úrovni jednání v rámci Národní fronty byli tyto strany doplněni stranou lidovou (František Hála) a Slovenskou národní radou (Gustav Husák, Laco Novomenský, Vavro Šrobár, Jozef Styk, Jozef Šoltés a Ján Ursíny).

Komunisté byli na tato jednání pečlivě předem připraveni. Svědčí o tom jednak existence dokumentů s názvem *Dohoda o základních otázkách programu*²³ a *Projekt struktury a složení nové vlády*. Druhý jmenovaný dokument z 23. února 1945 obsahoval i komunistickou představu nově vznikající vlády a jejího složení.²⁴ Úroveň příprav dokreslují i komunistické materiály, které obsahovaly charakteristiku osob navrhovaných na ministry jak z pohledu KSČ, tak londýnské emigrace. Pozice komunistické strany byla při jednáních velmi silná, což pramenilo z několika důvodů.

Jednak disponovali velkou autoritou pramenící z její aktivní účasti v odboji za války, opírali se o vliv SSSR jakožto osvoboditele republiky a hlavního strůjce porážky

²² Seskupení stran v socialistickém bloku byla idea KSČ ve smyslu sjednocení tří socialistických stran za účelem silnějšího vlivu. Sociální demokraté sice volali po úplném sloučení, avšak komunisté jejich návrh odmítli s poukazem na politický pluralismus rovněž díky vnitřní obavě KSČ z možných „nepevných“ základů takového bloku. V realitě pozdějšího násilného sjednocení sociální demokracie s KSČ, se tak volání sociálních demokratů jeví jako naivní až politicky zaslepené [Rupnik 2002: 194].

²³ Autor ani datum vzniku znám není, avšak dle obsahu dokumentu lze konstatovat datum jeho vzniku na počátek února 1945. Mj. obsahoval body, které se měly stát předmětem jednání v Moskvě. Body byly následující: otázka zahraniční politiky (SSSR a ČSR), Dohoda o vnitřní politice (rozsah předpokládaného znárodnění), zajištění bloku tří politických stran, Dohoda o Mnichovu, Dohoda o Slovensku, Dohoda o systému národních výborů, Dohoda o transferu (Němci a Maďaři), Dohoda o postupu v tisku a Dohoda o účasti ve vládě [Hanzlík 2005: Košický vládní...].

²⁴ Tato představa, že budoucí vláda se bude skládat 20 členů - 14 Čechů a 6 Slováků (3 KSČ, 3 ČSSD, 3 ČSNS, 2 ČSL, 3 KSS, 3 DS a 3 bezpartijní); byla potvrzena o měsíc později (přes protesty ostatních stran) E. Benešem pouze s drobnými obměnami v předsednictvu vlády. A dále došlo k nahrazení Slánského Noskem v případě ministerstva vnitra a nahrazení Ursínyho Šrobárem v případě ministerstva financí [Hanzlík 2005: Košický vládní...].

nacistů, dále pak vycházeli z východisek daných smlouvou o přátelství z prosince 1943 a v neposlední řadě využili rozklíženosti ostatních stran, kdy jim v průběhu moskevských jednání neumožnili koordinovaný postup a separátně jednali v předstihu se sociální demokracií [Hanzlík 2005: Košický vládní...].

Samotný Košický program byl naplněn z určité míry dle představ KSČ a pasáž programu uváděla například, že: „*s pomocí Sovětského svazu bude dovršeno osvobození ČSR, aby tak s jeho oporou byla navždy zajištěna její svoboda a bezpečnost a aby za všestranné součinnosti se Sovětským svazem byl národům Československa zabezpečen pokojný rozvoj a šťastná budoucnost.*“ [Košický vládní program].

Je však vhodné podotknout, že se svou podstatou nijak nelišil od analogických vládních deklarácí, které na konci války v regionu střední a východní Evropy vznikaly a v době svého vzniku byl víceméně kompromisem, který určoval postavení hlavních politických subjektů v kontextu poválečné rekonstrukce. Spor však uvnitř vlády probíhal na linii mezi stoupenci programu jako maximální přípustné míry změn proti předválečnému stavu a stoupenci programu jako východiska dalších radikálních reforem [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 126].

Jako zajímavost lze uvést skutečnost, že v programu se nenacházela žádná zmínka o negativních jevech existujících v SSSR – znárodňování, omezování soukromého vlastnictví atd.

Potvrzení vládního programu z Košic bylo dekretem prezidenta Beneše z 2. 4. 1945 právně ztvrzeno v podobě vytvoření vlády NF [Ústavní dekret presidenta republiky...].

Byla to vláda, ve které byli poprvé od roku 1918 v Československu zastoupeni komunisté a to ve velké míře.²⁵ Skládala se rovněž převážně z politiků, kteří se vrátili z exilu a nikoli z lidí z domácího odboje, jimž připadly podřadné funkce ve státním aparátu. KSČ si byla vědoma svého silného postavení a náležitě toho využívala.

Podobně jako v ČSR ladili i polští komunisté noty, podle kterých bude hrát budoucí vláda svoji hru v Moskvě.

Přednost ve členství následujících legislativně-exekutivních orgánech mělo patřit charakterově nepevným převlékačům kabátů, nebo oportunistům, které bylo možné vydírat díky jejich minulosti. Z toho důvodu byly všechny výbory a vlády mezi lety 1944–1948, jež vznikly pod záštitou SSSR ovládané „nestrániky“. Od té doby se slovo

²⁵ KSČ a KSS měly dohromady 6 ministrů a 2 vicepremiéry. Ve vládě byly dále po třech členech zastoupeny ČSNS, ČSSD a ČSL, 4 ministři za DS a 4 nestraničtí ministři.

„vlastenec“ v polštině natolik zprofanovalo, že znamená jen o málo víc než „ruská loutka“ [Davies 2000: 104].

Avšak ještě předtím, prvního ledna roku 1944, vytvořili polští komunisté 31 člennou Domácí národní radu (KRN), jež nahrazovala parlament a tvořila paralelu vůči emigračním a domácím odbojovým orgánům. KRN byla naplňována metodou delegování a v jejím čele stanul Bierut, nechyběli v ní ani představitelé jiných politických stran a ani Gomułka.

O týden později pak vytvořilo nekomunistické odbojové hnutí Radu národní jednoty provizorně zastupující parlament, jež deklarovala požadavek státní suverenity a obnovy meziválečné východní hranice. Tato Rada vznikla jako protiváha komunistické KRN.

V 21. červenci 1944 vznikl v Moskvě²⁶, delegací KRN, Polský výbor národního osvobození (PKWN) v jehož čele stanul Eduard Osobka Morawski.

PKWN byl prosovětskou vládou, která byla v opozici vůči emigrační vládě Mikołajczyka. Po dobytí Lublinu²⁷ rudou armádou vyhlásil 22. července PKWN tzv. *Červencový manifest*. Tento proklamační akt propagandistickou a desinformační formou (tvrdící, že nové Polsko je pokračovatelem Druhé republiky) vyjadřoval politickou vůli nastupující moci. Manifest vinil emigrační vládu a domácí odbojové struktury z výkonu nelegální moci a upíral jim právo vystupovat jménem polského národa.

Po osvobození Lublinu se v rychlém sledu objevilo za sebou několik tiskovin jako „Republika“, „Dělník“ nebo „Zelený prapor“, které zuřivě útočily na polskou emigrační vládu, přičemž nápadně napodobovaly názvy oficiálních orgánů vládních stran [Davies 2000: 105].

Úlohu hlavy státu plnil od září 1944 předseda (později prezident) KRN. PKWN jako prozatímní vláda byla jako de facto pouhý výbor KRN, jež disponovala celkovou mocí [Kubát 2006: 70–71].

Ačkoli v PKWN komunisté nedisponovali většinou, tak hráli dominantní úlohu. Pod jejich patronací připadlo ministerstvo veřejné bezpečnosti, vzdělávání a informací/propagandy.

PKWN brzy po svém ustavení nařídil rozpuštění všech vojenských skupin – což bylo namířeno zejména proti domácímu odboji. Dále pak začal se znárodněním statkářské

²⁶ Komunistická propaganda dlouho tvrdila, že místem vzniku bylo Polsko.

²⁷ Ve kterém tato vláda sídlila až do roku 1945.

půdy, zřídil Úřady pro bezpečnost, vydal dekrety směřující proti Zemské armádě²⁸ [Řezník 2010: 398 – 402].

Za této situace, kdy exilová vláda neměla ani podporu západních spojenců, došlo k demisi emigrační vlády Mikołajczyka a povolání nové emigrační vlády Tomasze Arciszewského. Tato vláda bez účasti Lidové strany (LS) nezískala podporu ze strany VB ani USA, což Stalin využil k tomu, aby na konci roku 1944 posléze došlo v Lublinu k přejmenování PKWN na tzv. Prozatímní vládu. Vláda byla vedena Morawskim a pozici prvního vicepremiéra zastával Gomułka.

Vytvoření Prozatímní vlády předcházely intenzivní rozhovory v Moskvě mezi Stalinem, Churchillem a Mikołajczikiem.

O měsíc později pak předseda varšavské vlády Morawski v Moskvě podepsal se Stalinem smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci a spolupráci, jež potvrzovala prosovětskou orientaci vlády.

Je tedy vidět, že taková smlouva nebyla výlučně československou specialitou, ale objevovala se ve všech zemích regionu. Její logika vycházela ze spolupráce uvnitř protihitlerovské koalice jako faktoru stabilizujícího region „mezi Německem a Ruskem“, který byl do té doby zdrojem napětí, popřípadě sloužil jako sanitární kordon izolující SSSR od zbytku Evropy [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 124].

Na konci června 1945 došlo k rekonstrukci Prozatímní vlády a vzniku TRNJ²⁹ – to bylo zapříčiněno mezinárodní „dohodou“ na Postupimské konferenci.

Premiérem zůstal Morawski a ve vládě nakonec přes původní Stalinovy protesty zasedl i Mikołajczyk jako 2. vicepremiér. Vláda byla jmenována prezidentem Bierutem a brzy nato získala uznání členů Rady bezpečnosti OSN [Řezník 2010: 411].

Za uvedené situace, když došlo k zániku institucí podzemního státu a emigrační vláda Polské republiky nedisponovala uznáním západních velmocí, nastala v Polsku nová éra. K již existující a dominující PPR na straně jedné a politickém konspiračnímu středisku na straně druhé se připojila legální antikomunistická opozice v čele s lidovcem Mikołajczykem.

²⁸ Zemská armáda (Armáda vlasti) byla největší ozbrojenou odbojovou organizací, která působila v Polsku za 2. světové války.

²⁹ Vláda se skládala z 21 členů. Z toho 17 členů patřilo PPR a jejím spojencům a 4 místa patřila nezávislým politikům včetně z emigrace navrátilivšího Mikołajczyka, jež byl vůdcem PSL [Kubát 2006: 72].

3.2.1 Parlamentní volby

Mezníkem na cestě komunistů k převzetí moci byly jak v Polsku, tak ČSR parlamentní volby. Vzhledem k složité vnitropolitické situaci v Polsku se tamější volby konaly později než v ČSR, což způsobilo i to, že prozatímní polská vláda trvala skoro dvakrát déle než ta československá. Mezi způsobem jakým se oboje volby parlamentní konaly a (ne)oficiálními výsledky těchto voleb, lze najít mnohé rozdíly.

Dne 26. květena 1946 se konaly parlamentní volby do jednokomorového parlamentu – Ústavodárného národního shromáždění, jež mělo nahradit doposud existující Prozatímní národní shromáždění, které bylo voleno na základě delegačního principu (podobně jako polská KRN). Volby v ČSR skončily s následujícími výsledky:

Tabulka č. 1: Volební zisky PS v parlamentních volbách v ČSR 1946

V českých zemích	Zisk (%)	Celostátně (%)	Na Slovensku	Zisk (%)	Celostátně (%)
<i>KSCĚ</i>	40,2	31,05	<i>DS</i>	62	14,07
<i>ČSNS</i>	23,6	18,29	<i>KSS</i>	30,37	6,89
<i>ČSL</i>	20,2	15,64	<i>Strana slobody</i>	3,73	0,85
<i>ČSSD</i>	15,5	12,05	<i>Strana práce</i>	3,11	0,71

Zdroj: [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 146], vlastní úprava.

Voleb se mohlo účastnit pouze 8 politických stran. Již na jednáních ohledně Košického vládního programu v roce 1945 bylo rozhodnuto, že voleb se nebudou moci zúčastnit některé strany – svým zaměřením spíše pravicové, které byly obviněny z kolaborantství a podpory „fašizmu“. V českých zemích se tato restrikce týkala strany Národní a Republikánské (agrární).

Dále bylo rozhodnuto, že nebyly obnoveny ani nevznikly politické strany s působností po celé ČSR.

Pouze ČSSD spolu s KSCĚ vytvořily na Slovensku navenek nezávislé subjekty³⁰ a mohly se tedy ucházet o hlasy po celé republice. Naproti tomu ČSNS nezvládla založit sesterskou stranu na Slovensku a naopak slovenská DS nemohla působit v ČSR [Machala 2013: Retribuce a parlamentní...].

Obyvatelům bylo sice umožněno svobodné hlasování a došlo dokonce ke snížení aktivního a pasivního volebního práva na 18, resp. 21 let. Jenže tento demokratický

³⁰ ČSSD vytvořila pár týdnů před volbami na Slovensku Stranu práce, která však nemohla být vážným konkurentem ostatním stranám. Což ostatně výsledky voleb potvrdily.

prvek byl přebit několika skutečnostmi. Počet politických stran, které mohou kandidovat a následně mají zajištěnou účast ve vládě, byl předem samotným charakterem Národní fronty Čechů a Slováků dán – PS strany veřejně deklarovaly odhodlání znovu vytvořit vládu NF a ochotu znovu spolupracovat [Rupnik 2002: 201]. Tuto variantu podporoval i prezident Beneš. Volby tak fakticky mohly rozhodnout maximálně o velikosti podílu zastoupení jednotlivých PS v NF.

Rovněž volič mohl hlasovat pro vázané kandidátní listiny, což ještě víc omezovalo možnost jakéhokoli zásahu do konečného výsledku voleb. Existovala sice možnost hlasování prostřednictvím tzv. bílého lístku – tzn. hlasování proti všem (tento návrh pocházel od Klementa Gottwalda), jenže tyto se přičítaly k platným hlasům v rámci rozdělování získaných mandátů – kdo tedy vhodil bílý lístek, volil prakticky všechny PS.

Strategií komunistů bylo to, že nabídli program uklidňující partnery a odzbrojující odpůrce, získávající popularitu či toleranci tam, kde dosud vládla nechuť a nedůvěra. Komunisté před volbami nemluvili o socialismu, sovětizaci a výhradně usilovali jen o demokracii a státní nezávislost. Nehlásali ani proletářský internacionalismus, nýbrž slovanskou pospolitost a československé vlastenectví [Brod 1990: 39]. Na strunu nacionalismu hráli rovněž polští komunisté.

Nejvýraznějším rysem voleb byl velmi výrazný a nečekaný výsledek Demokratické strany.

Jacques Rupnik ho vysvětluje především narůstajícím pražským centralismem, kdy Gottwald s podporou ostatních nekomunistických stran prosadil tzv. „třetí dohodu“ což bylo v podstatě definitivní zrušení autonomie Slovenska, které znamenalo, že Slovenská národní rada i rada ministrů byly podřízeny pražské vládě [Rupnik 2002: 201].

Květnové vítězství znamenalo pro DS výrazný nárůst členů – členskou základu DS v tomto období lze odhadovat na cca 250 000 (KSS jakožto její protipól měla v květnu před volbami na 140 000 členů). Pro stranu však vítězství brzy zhořklo. Komunisté na jejím rozštěpení a oslabení začali pracovat ihned po volbách. Už v noci z 26. Na 27. května vedoucí komunističtí činitelé přemýšleli o dalším postupu. Ministerstvo vnitra tak poslalo na Slovensko komisi, která měla přezkoumat předvolební kampaň DS. Skutečným cílem komise však bylo dokázat její státní nespolehlivost a na základě toho ji rozpustit [Barnosvký 1996: 225, 236].

Dalším výrazným rysem těchto voleb byl velký neúspěch ČSSD. Tato strana získala nejslabší voličskou podporu, což sice její pozici v nové vládě neoslabilo – měla

stejně zastoupení, avšak i tak byl výsledek pro představitele ČSSD nečekaným zklamáním. Pro nezaujatého pozorovatele byl však její výsledek vcelku logický. Intenzivní a neskryvaná spolupráce s komunisty, která zastřela původní ideologii sociální demokratů, nebyla pro voliče tak atraktivní. ČSSD byla vnímána pouze jako filiálka komunistů, jež symbolizoval její předseda Fierlinger [Kaplan 1997: 175].

Hlavní konfliktní linie, která panovala v sociální demokracii, byla ta, která rozdělovala její členy v názoru na spolupráci s komunisty. Právě rozpolcenost a vnitřní krize v ČSSD – strany, která symbolizovala jazýček na vahách a hrála roli rozhodce mezi komunisty a umírněnými stranami, hrála podobu jednoho z aspektů cesty ČSR, kterou v únoru 1948 nastoupila [Rupnik 2002: 203].

Nekomunistické strany totiž nemohly bez podpory sociálních demokratů prosadit ve vládě ani parlamentu cokoli proti komunistům.

Po intenzivních jednáních mezi stranami NF došlo 2. 7. 1946 ke jmenování nové vlády prezidentem Benešem. Ve vládě poprvé v historii ČSR zasedl komunistický premiér Gottwald.³¹

Ač by se mohlo zdát, že nekomunistické strany vyvodí z velkého úspěchu komunistů taková opatření, aby jejich vliv mohli vyvážit, tak opak byl pravdou. Strany se více méně soustředily na vlastní problémy, které vyplynuly z jejich (ne)úspěchu z voleb a vzájemné nedůvěry. Řešily vzájemné antipatie a vůbec si neuvědomovali nutnost společného postupu proti komunistům.

S prvním pokusem, jak čelit komunistům přišli národní socialisté až v červenci roku 1947 na jednání v Karlových Varech – po jednání o Marshallově plánu v Moskvě. Schválený postup však postavila do jiného světla srpnová ofenziva KSČ. Proti sobě tak najednou stáli na jedné straně připravení komunisté a na straně druhé se teprve formující opozice [Kaplan 1997: 208].

Polskou situaci před parlamentními volbami a i jejich konání charakterizovala diametrálně odlišná východiska než v ČSR.

Vzhledem k závazku konání voleb v Polsku, který vyplýval z jednání na Jaltě a v Postupimi, řešila vládní komunistická strana problém jak se k plánovaným volbám postavit. Legální nekomunistická opozice sílila, a proto PPR přišla s návrhem na uspořádání referenda.

³¹ KSČ byla ve vládě zastoupena sedmi posty včetně premiéra, KSS dvěma ministry. Po čtyřech ministrech získala ČSL, ČSNS a DS. ČSSD byly přiřknuty tři místa a konečně dva posty patřily nestraníkům: J. Masarykovi (zahraničí) a Ludvíku Svobodovi (obrana).

Referendum obsahovalo tři otázky, které se týkaly otázky zrušení senátu, souhlasu se společenskými reformami a podpory západních hranic určených v Postupimi.³²

Otázky vyznívaly pro opoziční PLS celkem nevýhodně. PSL se totiž dříve vyjádřila pro jednokomorový parlament, reformy přes výhrady podporovala a byla pro posunutí hranic na západ. Pro komunisty tak referendum mělo posloužit jako „zkouška“ pozdějších voleb a příprava administrativy na kontrolu výsledků a rozšíření represivního aparátu [Paczkowski 2000: 115].

Meritorní význam uskutečněného referenda byl nulový – o otázkách již bylo dávno rozhodnuto, příp. byly uskutečňovány. Pouze v případě otázky zrušení Senátu lze spatřit nějaký praktický význam – je však nasnadě, jak by se v případném stanovisku obyvatel pro zachování Senátu zachovali komunisté, kteří ho považovali za „buržoazní“ přežitek [Kubát 2006: 73].

Samotný hlasovací akt dne 30. 6. 1946 probíhal celkem v poklidu. Ve vězeních však byly tisíce zadržovaných členů PSL (došlo i k vraždám) a v hlasovacích místnostech byli ozbrojenci. První výsledky však pro blok stran PPR byly negativní, a tak došlo k rozhodnutí, že dojde k pozměnění výsledků.³³ Ty byly vyhlášeny až 11. července a uváděly více než dvoutřetinovou podporu účastníků referenda pro uvedené otázky. Ještě před vyhlášením výsledků PSL podávala protesty, na které však pochopitelně přišlo pokaždé zamítavé stanovisko [Paczkowski 2000: 118].

Komunistická „generálka“ na nadcházející volby tak skončila úspěchem. Komunistům však zbýval poslední úkol jak korunovat jejich tažení k moci „demokratickou fasádou“. Tou se staly očekávané parlamentní volby.

Komunistická PPR se na volby velmi intenzivně připravovala. Bylo určeno těleso, do kterého se bude volit – což byl v rozporu s dosavadní tradicí jednokomorý Ústavodárný Sejm. Klíčovým prvkem byla změna v charakteru všeobecného volebního práva. Pasivní a aktivní volební právo bylo neurčitě definovaným ustanovením odřeknuto všem osobám, které v průběhu okupace bránili doma i v emigraci ozbrojenému boji s okupanty. Pasivní volební právo bylo navíc ještě upřeno naprosté většině osob, které pobývali v době vypsání voleb v zahraničí – toto opatření směřovalo

³² Otázky zněly: 1. Jsi pro zrušení Senátu? 2. Chceš, aby příští ústava potvrdila ekonomický systém zavedený zemědělskou reformou a znárodnění základních odvětví státní ekonomiky se zachováním možnosti soukromého podnikání? 3. Chceš potvrzení západních hranic polského státu na Baltu, Odře a Lužické Nise? [Kubát 2006: 73].

³³ Dle dostupných záznamů se odhaduje, že až 75% z účastníků voleb hlasovalo třikrát „ne“ což znamenalo naprostou porážku komunistů.

proti potenciálnímu návratu emigračních politiků na domácí politickou scénu a účasti domácích nekomunistických odbojářů [Kubát 2006: 74].

Záminku k frontálnímu útoku PPR na největšího rivala voleb PSL dal americký státní tajemník James F. Byrnes, jehož prohlášení ohledně nerozhodnuté západní hranice Polska bylo využito v probíhající volební souboji. Tajemníková slova posloužila jako vhodný akcelerátor protiamerického tónu, který byl ve velké míře zastoupen probíhající mohutné sovětské propagandě. To umožnilo komunistům útočit na Mikołajczyka a lidovce jakožto na „sluhy imperialistů“ a „spojence německého revanšizmu“.

V Polsku na rozdíl od ČSR docházelo k velkým represivním opatřením, jež měly za úkol co nejvíce oslabit komunistickou opozici. I přesto však PPR přemítala nad způsobem společné existence s PSL v Sejmu. Mikołajczykovi bylo nabízeno napřed 25% a později pak 33% opozičních míst, což nebylo reflektováno a PSL trvala na 40%. Komunisté nakonec stanovili, že PSL nemůže získat více jak 15% hlasů [Kearney 2012: 54; Paczkowski 2000: 120].

Důležitým faktorem, který komunistům do jisté míry ulehčil práci, byla zejména skutečnost, že Mikołajczykova PSL spolu se SP a elementy PPS na volbách vůbec participovaly. Tímto potvrdily rozvoj tehdejšího politického systému a směrem k veřejnosti a jejím podporovatelům tím vyslaly signál, aby nový systém byl akceptován – hlavně tím odmítly možnost ozbrojené revolty. Legitimitu režimu pak navíc potvrzovaly i západní mocnosti, čím se na společnost vytvořil ještě větší tlak, aby akceptovala novou politickou strukturu [Kearney 2012: 51].

Před parlamentními volbami docházelo k organizování demonstrací, které ničila hlavní sídla PSL. Konaly se prohlídky redakcí deníků, vedly se varovné rozhovory se členy opozice. Masová propagandistická kampaň byla doprovázena terorem, kdy do terénu vyráželi příslušníci „ochraně propagandistické brigády“, členové PSL a ostatní aktivisti byli vězněni příp. vražděni. Navíc docházelo k pozastavování činnosti okresních správ PSL [Paczkowski 2000: 120].

Samotné volby proběhly 19. ledna 1947. Konaly se v atmosféře strachu, kdy ozbrojené složky kontrolovaly volební místnosti. Podle „oficiálních“ výsledků získal Volební blok demokratických stran a odborových svazů³⁴ 80,1% hlasů a opoziční PSL 10,3% hlasů. Dle dochovaných dokumentů z některých volebních okrsků byly výsledky

³⁴ Reprezentovaný stranami: PPR, PPS, SD a Stranou práce.

opačné – pro PSL hlasovalo v těchto obvodech mezi 70 – 80% voličů. Volby znamenaly definitivní porážku opozice v čele s PSL a Polsko se stalo „lidovou demokracií“ [Kubát 2006: 75].

Mezinárodní společenství na volby reagovalo umírněně. Americká vláda volby označila tak, že nenaplnily jaltská ustanovení a britská vláda je shledala nereflektující vůli polského národa [Kearney 2012: 50].

Zajímavé je svědectví archivních materiálů, které dokazují, jak představitelé sovětských komunistů sledovali připravenost PPR zapojení se do podvodů a falšování parlamentních voleb.

Zpráva plukovníka Davidova (sovětského poradce na polském ministerstvu vnitřní bezpečnosti) zpravuje Stalina o tom, jak si lídři PPR vyžádali, aby sovětská tajná služba pomohla při znovu-organizaci velkého falšování lidového hlasování. Oproti případu zmanipulovaného referenda se však sovětská „pomoc“ v případě polských parlamentních voleb omezila nakonec pouze na „technické“ rady – polská tajná služba již byla sovětskými instruktory velmi dobře připravena [Gibianskij 2006: 29].

3.2.2 Strategie

V oblasti soužití komunistických stran střední a východní Evropy v období 1944-1948 s ostatními PS lze identifikovat jako nejvýraznější dva pojmy: maskování a kolonizace.

Taktika maskování, jež znamenala skrývání pravé podstaty strany a skutečných záměrů, již byla nastíněna. Zajímavější a neméně důležitá byla taktika kolonizace, jež označuje infiltraci do ostatních PS a organizací. Komunistická strana tak proniká do PS tak, že do nich umisťuje své sympatizanty a členy a to i mnohdy do vedení. Rozbíjení PS však probíhalo i zvenčí. Pro tyto účely byla používána taktika s názvem „salámová metoda“. Ta spočívala v útočení na protivníky, které komunisté označovali jako „zpátečnické“, „fašistické“, „reakční“, „kolaborantské“ atd. Atakované strany pak byly nuceny zbavovat se těchto svých částí až byly celkově oslabeny, nebo dokonce zanikly [Kubát 2010: 51].

Komunistické infiltrování v ČSR lze rozdělit na dvě fáze.

První fáze, která trvala od jara 1945 do podzimu 1947, byla charakterizována převážně získáváním informací o dění v politických stranách. Tyto informace přinášeli povětšinou bývalí členové dané nekomunistické strany, kteří se s ní politicky neshodli, následně vstoupili během války do KSČ, která je ale přesvědčila, aby se vrátili a

pracovali pro ni. Druhou skupinou verbovanou pro získávání informací byli noví a mladí členové nekomunistických stran, kteří do nich byli záměrně KSČ posíláni, případně byli brzy jako informátoři získáni. Na desítky se dala počítat skupina tajných členů KSČ, která obě zmíněné skupiny doplňovala. Koordinaci uvedených spolupracovníků měl na starosti Evidenční odbor ÚV KSČ [Kaplan 1997: 11, 16].

Druhá fáze osidlování nekomunistických stran spočívala v tom, že se komunisté snažili o vytváření levicových frakcí, které by tlakem zdola na své funkcionáře působili ve prospěch komunistů. Za tímto účelem byl vytvořen odbor NF při ÚV KSČ.

Začátek této fáze lze časově zařadit cca na přelom léta a podzimu 1947 a souvisí jednak s mezinárodní situací ohledně realizování Masrhhalova plánu – a s tím související snahu Moskvy o obranu proti vytěsňování USA jejího vlivu ze střední Evropy. Což se pochopitelně promítlo na situaci v ČSR, kdy bylo potřeba co nejdříve nastolit komunistickou moc. A jako další předpoklad lze uvést postupující izolaci komunistů v NF, kdy komunisté nemohli už tak hladce prosazovat své požadavky ve vládě a neochotu až odpor ostatních stran vnímali jako ohrožení, které by se mělo vyřešit na „ulici“ prostřednictvím revolučních mas [Kaplan 1997: 28].

Vytváření levicové frakce bylo pro KSČ nejjednodušší v případě sociálních demokratů. Ti s nimi totiž mnohokrát v minulosti spolupracovali, a proto zesilování existujících prokomunistických tendencí v levém křídle sociálních demokratů mělo pro KSČ vhodné předpoklady. Vyvrcholením tohoto úsilí byla snaha o obnovení spolupráce tzv. socialistického bloku v podobě podepsání dokumentu³⁵ deklarujícího závazek spolupráce v důležitých politických otázkách mezi KSČ a ČSSD. Tento akt se však obrátil proti KSČ, která i přes urputnou snahu nedokázala zabránit prohře Fierlingera (kterého nahradil Bohumil Laušman) na brněnském sjezdu ČSSD v listopadu 1947 [Rupnik 2002: 234].

Aktivní vytváření levicových frakcí odborem NF při ÚV KSČ v ostatních stranách začalo až na rozhraní let 1947/1948.

V národně socialistické straně se vytvoření opoziční frakce nepodařilo. Došlo pouze k získání několika nespokojených funkcionářů. V případě strany Lidové byl odbor NF také neúspěšný, když ještě v lednu 1948 se výsledek snažení komunistů dopracoval pouze k získání nepřímých kontaktů v rámci poslaneckých klubů. V případě DS na Slovensku, které se věnoval Evidenční odbor KSČ a nikoli odbor NF, nedošlo ke

³⁵ Za KSČ podepsán Gottwald, Slánský, Kopecký a za ČSSD Fierlinger, Tymeš, Blažej Vilím.

zformování opoziční skupiny, která by rozštěpila DS a infiltrační činnost komunistů se omezila pouze na agenta působícího v sekretariátu funkcionáře Ivana Pietora, což však mělo velký vliv na jednání komunistů v případě tzv. „Spiknutí na Slovensku“ [Kaplan 1997: 56, 69].

Byť formování opozičních skupin plně neuspokojilo záměr komunistů, tak úspěšnost podobné strategie spočívá v tom, že došlo k oslabení nekomunistických stran, které následně neměly takovou sílu k odporu vůči politice komunistů.

I PPR se snažila kamuflovat svou ideologii, kterou navenek podřizovala politice a kterou chtěla oslovit co možná nejvíce lidí, ale zároveň podnikala kroky k tomu, aby získala a udržela si moc. I přesto se straně i s podporou Moskvy nedařilo ovládnout celý politický prostor v zemi a hledala možnosti, jak fungovat s opozicí.

Konkurenci pro PPR představovala jednak PPS a jednak PLS. V případě PSL bylo pro komunisty velkým políčkem to, že jimiž založená Lidová strana byla po návratu Mikołajczyka z emigrace výrazně oslabena, protože většina členů prokomunistické Lidové strany vstoupila právě do PSL, která takto výrazně posílila.

Byl to právě Mikołajczykům velkolepý návrat, kdy ho vítaly ohromné zástupy plačících lidí a dav přenášel auto, ve kterém seděl, co bylo reflektováno na lidovecké konferenci konané v červenci roku 1945. V jejím nezveřejněném programu byla deklarována jasná protikomunistická pozice.

Naopak socialistická strana byla rozdělená a těsně po válce těžce hledala své místo v politickém životě Polska. I přesto však představovala relevantní politickou sílu. V dubnu 1945 její členská základna čítala 140 000 lidí a rychle rostla. V socialistické straně docházelo k vnitřním rozporům, které byly způsobené frakčními boji. Avšak po absorbování konspirační Polské socialistické strany (Svoboda, Rovnost, Nezávislost), což znamenalo kooptaci starého vedení PPS doplněné o některé emigrantské představitele, došlo ke znovuzrození PPS, která se stále více vymezovala vůči PPR [Kersten 1991: 180 - 183].

Takovéto osamostatnění socialistů znamenalo pro PPR velkou hrozbu. Ta spočívala v realizaci možného spojenectví PPS a PSL, jejichž spojení by bylo velmi účinné.³⁶ Obavu z toho, že může dojít k alianci mezi oběma stranami, vyjádřil Gomułka na plénu PPR dne 4. října 1945. Snahou komunistů tak bylo udržet PPS a PSL co nejdále od sebe.

³⁶ Jen sama PSL disponovala v roce 1946 přes 540 000 členů. PPR měla v té době pouze 210 000 členů.

Za tímto účelem se tak PPR snažila posílit své postavení všemi možnými způsoby. V ostatních stranách již působili komunističtí informátoři a v některých případech PPR delegovala přímo své lidi do nekomunistických stran. Takovým příkladem byla SD, kterou vedl Karol Popiel. Té bylo v listopadu povoleno zaregistrování a byla ovlivňována komunisty, kteří se vedení definitivně ujali po Popielovo rezignaci, které předcházelo referendum tří otázek. Naopak v případě PPS působili prokomunističtí členové, jež stranu „táhli“ směrem k PPR a tím vytvářeli tlak na ostatní autonomní politiky. Dne 25. srpna tak skupina Lewy Tor v PPS obvinila vedení strany ze spolupráce s exilem a snahy eliminovat PPR. Hlavní rada PPS „puč“ odhalila a jeho původce ze strany vyloučila. Ohlas celé aféry ukázal PPR rozložení sil v PPS stojících proti nim. Samotná PPS si okamžitě vysloužila kritiku za likvidaci „demokratů“ londýnskými „reakcionáři“ a za snahu získat mocenský monopol. Následně pak přišla chvíle pro „realisty“ ve vedení PPS, kteří v zájmu udržení spolupráce s PPR spojili kritiku „levicových extrémistů“ s kritikou „pravých centristů“. Konečným výsledkem aféry bylo upevnění moci „realistů“, ochotných ke spolupráci s PPR, a pootevření cesty ke sloučení obou stran.

Je třeba říct, že PPS se v klíčových záležitostech víceméně podrobovala linii danou PPR. [Paczkowski 2000: 105; Kearney 2012: 54; Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 168].

Ačkoli se to může zdát paradoxní. Je zřejmé, že socialistům, jakožto největším a přirozeným komunistickým spojencům, polští i českoslovenští komunisté vynakládali ohromné množství sil a pozornosti.

3.2.3 Národní socialismy

Zajímavým specifickým sledovaných zemí byla vlastní verze obou komunistických stran v pojetí cesty ke komunismu. Tento vlastní „národní socialismus“ byl sice z počátku Moskvou tolerován, brzy vzal však za své.

V Polsku i přes velkou snahu byla však vláda PPR v roce 1945 trápena mnoha krizemi a vztekem většiny Poláků.

Hrubé zacházení Rudé armády s polskými civilisty, teror NKVD a ekonomické zneužívání Polska SSSR působilo na polský národ tak, že PPR viděli jakožto přísluhovače SSSR. Na to reagoval i Gomułka, jež tvrdil, že PPR nemá důvěryhodnost a sovětská politika vede ke krizím. Dle jeho názoru bylo třeba, aby PPR byla viděna jako

Polská strana a bylo na ni útočeno jako na Polské komunisty, nikoli jako na orgán SSSR [Behrends 2009: 452].

Na prvním kongresu PPR, který se konal 6. března 1945, Gomułka definoval polskou verzi „lidové demokracie“. I přes názorové neshody ve vedení strany, byl schválen program, který odkazoval na národní hodnoty a demokratická hesla. Společnosti tento program nabízel rekonstrukci země, obranu míru a nových hranic Polska a volal po spolupráci se všemi demokratickými stranami.

Dle Gomučkova pojetí měla být „lidová demokracie“ pouze přechodnou stanicí v budování nového polského státu. Prohlásil dokonce, že polská demokracie není podobná té sovětské. V této době byl podporován i ostatními vysokými představiteli strany, kdy například Bierut tvrdil, že systém který se utváří v Polsku, není založen na žádných cizích modelech ani imitacích (ani sovětských ani západních) [Kersten 1991: 174].

Podobnou „národní“ linii vyhlásil i Gottwald, který 25. září 1946 použil termínu *specifická československá cesta k socialismu*. Jeho teze o „československém socialismu“ však nebyla nejen příliš propracovaná, ale ani originální. Českoslovenští levicoví intelektuálové dříve než moskevský a pražský klasik marxismu totiž objevili, že socialistickou výstavbu je nutno přizpůsobit vnitřním poměrům, zvyklostem a tradicím země. Není možné přehlédnout ani Gottwaldovu zkušenost s jeho válečným pobytem v SSSR. Tamější zřízení se mu určitě nejevilo tak následování hodné, jak kdysi upřímně věřil a ani tak obdivuhodné, jak neustále veřejně tvrdil.

Nutno mít na paměti, že žádná zvláštní národní cesta k socialismu nebyla v té době teoreticky propracována ani prakticky vyzkoušena. Jedinou realitou pro všechny komunisty stále zůstával sovětský model – propracovaný i vyzkoušený. Byl pro všechny příkladem i cílem [Brod 1990: 62–65].

Vzhledem k pomalému, a dle Stalinovo představ jistě ne spokojenému, vývoji „lidových demokracií“ začalo být brzy zřejmé, že se „národní koncepce“ socialismu stanou terčem kritiky.

Od konce léta a začátku podzimu 1947 se v dokumentech oddělení zahraniční politiky ÚV VSK(b) objevují problémy, které se týkaly orientace východoevropských komunistických stran na socialistický rozvoj svých zemí. Konkrétně to bylo spojeno s přípravou a poradou devíti komunistických stran v Szklarské Porebě, kde byla založena Kominforma [Gibianskij 1997: 38].

Vznik Kominformy (neboli Informbyra) spadal do období již planoucí studené války – do období politického rozestupu světa. Tato akce, na které v polských Krkonoších, participovalo sedm východoevropských a dvě západoevropské (Itálie a Francie) komunistické strany, byla motivována stmelením východoevropského bloku a utužením disciplíny a vlastního dozoru nad evropským komunistickým hnutím.

Uvedená událost nastala taktéž v době, kdy ve všech východoevropských zemích komunisté vyšachovali či zmrzačili ostatní „frontovské“ partnery natolik, že nemohlo být pochyb, že pravým obsahem těchto režimů je komunistická diktatura. Jedinou výjimkou byla ČSR [Brod 1991: 43].

V rámci příprav na koordinační schůzku byly na pokyn sovětského velení připraveny informačně-analytické zprávy takřka o každé komunistické straně. Zprávy obsahovaly jak kladné charakteristiky, tak i kritiku toho, co bylo ze sovětského hlediska neuspokojivé.

Hlavními kritérii při hodnocení situace v příslušné zemi byl stupeň soustředění moci v rukou komunistů a míra vytlačení, podřízení či faktické likvidace jiných politických stran, včetně proměny celé státní struktury v souvislosti s těmito cíli, a dále realizace znárodnění, provedení agrární reformy na vesnici a rozvoj družstevnictví pod kontrolou komunistické strany. Nejdůležitějším kritériem však byla rovněž míra orientace zahraniční politiky na SSSR a dodržování sovětské linie a mezinárodních zájmů SSSR. Byť se Polsko a ČSR pohybovaly v hierarchii vystavěné na uvedených hodnotách přibližně uprostřed, tak komunističtí vůdci Polska a ČSR byli podrobena zvláště ostré kritice.

Jako jeden z hlavních bodů obvinění se uvádělo podceňování sovětských zkušeností a koncepce specificky polské nebo československé cesty k socialismu, odlišné od sovětské.

V polském případě se poukazovalo na Gomułkovo prohlášení o nepřijatelnosti diktatury proletariátu a v tom československém se naopak komunistickému vedení vyčítalo přílišné zaujetí pro parlamentní činnost, zeslabení boje s „reakcí“, promeškání příležitosti k rozsáhlejšímu znárodnění a zavedení větší kontroly nad státem a armádou [Gibianskij 1997: 39].

Zejména v československém případě je kritika rozporuplná – s ohledem na skutečný rozsah znárodnění ale i kontroly armády.

Pokud měli místní komunisté nějaké „ideové“ ambice či uvažovali o komunismu jako o „národní“ strategii či receptu na nové pojetí obrany národního zájmu, zastavila je

drastická vlna procesů na přelomu 40. a 50. let. Jejich revoluce skončila, sotva vůbec začala, restaurace pak ve stalinském stylu doslova „požrala“ početné jednotlivce i skupiny stojící, ať již skutečně nebo jen údajně, v cestě jejímu prosazení [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 292].

3.2.4 Bod obratu

V obou předválečných stranických systémech se potvrdilo, že systém se silnou komunistickou stranou (nebo obecně silnou totalitní stranou) je nutně křehký. Životaschopný je takovýto systém pouze tehdy, pokud totalitní strana zůstává v opozici, nebo když na vládě spolupracuje jen marginálně (což v Polsku ani ČSR nenastalo). Pokud se komunistická strana podílí na vládě významným způsobem, pokusí se své partnery rozložit a jakmile vládne sama, své konkurenty zruší [Novák 1995: 316]. Tato teze tak byla rovněž potvrzena, jak bude uvedeno následně.

Komunistický převrat v ČSR charakterizovalo období od 17. do 25. února 1948. Lze prohlásit, že nejdůležitější předpoklady pro tento převrat nastaly již v předcházejících letech, avšak pochopitelně je důležité zmínit alespoň to nejpodstatnější, co se v tomto týdnu událo.

Spor o postavení Bezpečnosti a jejího zneužívání komunisty eskalovala zpráva ministra Majera přednesená na zasedání vlády dne 13. února. Tato zpráva o chystané výměně 6 – 8 zemských pražských velitelů SNB, kteří byli nahrazeni členy KSČ, způsobila to, že se nekomunistickým ministrům podařilo ve vládě prosadit tři usnesení³⁷. Tento úspěch nastolil otázku dalšího postupu nekomunistických ministrů. Zejména národní socialisté trvali na tom, že pokud usnesení vlády nebude splněno, tak podají demisi. Na schůzi vlády dne 17. února se Zenkl dotázal Gottwalda, zda-li přijde ministr Nosek podat informace, a zda-li bylo splněno usnesení vlády. Gottwald oznámil, že zasedání vlády se přesouvá na 20. únor. Do této doby probíhala hořčnatá jednání uvnitř politických stran i s jednání s prezidentem Benešem. Jak komunisté, tak nekomunistické strany se snažily na svou stranu získat ČSSD, ale ta se odmítala přiklonit na jakoukoli stranu [Kaplan 1997: 292 – 321].

Na základě vyhocených sporů podalo dne 20.2. 1948 dvanáct ministrů za strany ČSNS, ČSL a DS demisi. Spoléhalo na to, že sociální demokraté se k nim nakonec

³⁷ Usnesení byla ve smyslu následujících opatření: 1. Ministr vnitra zastaví výkon rozkazu zemského velitele SNB, 2. Předsednictvo vlády se bude zabývat stížnostmi na Bezpečnost, 3. do doby rozhodnutí vlády nebudou činěny žádné personální změny na ministerstvu vnitra a spravedlnosti [Kaplan 1997: 289].

připojí, protože je po jí stejný názor na Bezpečnost, jenže z neznalosti poměrů v této straně už nepředpokládaly její (ne)připojení k demisi. Dne 20.2. odpoledne pak následně přijal Beneš delegaci KSČ, kde ho Gottwald ujišťoval o ústavnosti jeho návrhu řešení vládní krize – požadoval přijetí demisí a doplnění existující vlády. Beneš navrhoval předčasné volby, ale nakonec KSČ odešla s tím, že bude po jejich, prezident nijak neodporoval [Kaplan 1997: 324].

Svou demisí nekomunistické strany pozici KSČ dost usnadnily, protože ani po ústavní stránce by 12 demisí nestačilo na to, aby vláda byla nucena odstoupit, tak jak by byla povinna, pokud by bylo ministrů aspoň 13 (polovina z celkového počtu). Tři strany, jejichž ministři podali demisi, očekávaly vyvolání běžné vládní krize, ale místo toho bylo brzy jasné, že se řeší otázka povahy samotného režimu [Rupnik 2002: 239].

Právě spoléhání na tradiční řešení vládních krizí a neuvědomění si změny poměrů znamenalo pro KSČ výhodu v dalším postupu.

Spoléhání ČSNS, DS a ČSL na to, že se krize bude řešit v rámci tzv. trojúhelníku (formátu již z první republiky) – tj. prezident – premiér – vedení politických stran bylo naprosto liché. Gottwald vedení těchto stran obešel a do nové vlády si sám, poté co neuspěl s vytvořením koalice pouze s ČSSD (jejichž ministr Majer a náměstek vlády Tymeš podali demisi, ale až 25.2.) přizval prokomunistické představitele z řad nekomunistů.³⁸

Důležitou roli v praktikování pozdějších nezákonností měly akční výbory NF, které byly zakládány (při obcích, závodech a dalších institucích) již od 21. února na základě projevu Gottwalda na Staroměstském náměstí. Tyto mocenskopolitické orgány vznikaly bez jakékoli opory v zákonech a měly za úkol provést „očistu“ veřejného života [Totalita.cz: Akční výbory Národní fronty].

Komunisté pak 23. 2. spustili administrativně-mocenské zásahy proti ostatním stranám, jejichž ministři podali demisi (zatýkání funkcionářů, obsazování sekretariátů, stopnutí vydávání tisku atd.)

KSČ ovládala prostřednictvím ministra informací i rozhlas, a proto nemohly nekomunistické strany čelit propagandě. Navíc disponovala KSČ vedle akčních výborů a odborů, které zorganizovaly 24. 2. 1948 generální stávkou, také dalšími mimoparlamentními silami: lidovými milicemi a policií. Pochod milicí však nastal až na

³⁸ Lze zmínit E. Neumanna a A. Šlechtu z ČSNS – ti ve své straně provedli fakticky vnitrostranický puč a dále A. Petra spolu s P. Plojharem z ČSL.

konci krize dne 25. 2. 1948, kdy prezident Beneš demise ministrů po nátlaku nakonec podepsal.

V tomto bodě je ale největší komplikace, kdy bývá uváděno, že komunistické převzetí moci bylo ústavně „čistým“ řešením.

Jisté totiž je, že Beneš podepisoval nikoli 12, ale 14 demisí, které mu Gottwald přinesl. Tou 13. demisí byla ta Františka Tymeše a 14. demisí byla ta Václava Majera. Oběma sociálním demokratům Gottwald nedůvěřoval, v nové vládě je nechtěl a přinutil je tak k demisi. Komunisté Benešovi přinesli spolu s demisemi i 14 nových návrhů nových ministrů. Za této situace bylo Benešovou ústavní povinností rozpustit vládu jako celek, odvolat ji, a buď pověřit Gottwalda jako předsedu největší strany (dle výsledku posledních voleb), aby s ostatními stranami (nikoli jednotlivci) vyjednával o vytvoření nové vlády, anebo vypsát nové volby – třeba i předčasné [Veber 2009: Jak to bylo s demisemi...].

Druhý den ráno dorazila za Benešem delegace komunistů ve složení Gottwald, Nosek a Antonín Zápotocký s ultimátem. Sám Beneš prohlásil: „*Nebudu dělat žádné zbytečné potíže. To přece víte, že není v mé povaze.*“ Skutečně, žádné potíže ani nedělal. A v 16 hodin odpoledne mohl Gottwald národu oznámit, že prezident přijal demise a podepsal jmenovací dekrety nových ministrů [Rupnik 2002: 245–246].

Vznikla tak nová vláda tzv. obrozené Národní fronty s již majoritním podílem komunistů.³⁹ Vládní krize tak skončila.

Role SSSR a jejích mezinárodních aktivit se častokrát zmiňuje v souvislosti s tím, jak moc tato role zasáhla do únorových událostí v Československu.

V rámci rozšiřování moci SSSR sice docházelo ve střední a východní Evropě k upevňování monopolu komunistických stran, avšak přímý zásah SSSR do únorových událostí v ČSR nenastal.

Od prosince 1945 v ČSR sovětští vojáci nepůsobili, avšak pro všechny účastníky únorových událostí existovala v povědomí možnost zásahu SSSR v případě ohrožení jejich zájmů. Sovětský náměstek ministra zahraničí Valerian Zorin dokonce nabízel Gottwaldovi pomoc armády sídlící v okolních státech, ale Gottwald ho odmítl – měl své prostředky nutné ke zvládnutí situace [Rupnik 2002: 244].

Silná mezinárodní podpora KSČ od SSSR byla zřejmá, ale důležitý byl vztah nekomunistické opozice k ostatním mezinárodním aktérům. Nekomunistické strany sice

³⁹ Ve vládě bylo složení ministrů následující: KSČ 9, KSS 3, ČSSD 4, ČSS 2, ČSL 2, Strana slovenskej obrody 1 a tři „nestraničtí“ ministři.

udržovaly styky se západními velmocemi, avšak rozhodně nemohly počítat s jinou než morální a diplomatickou podporou – omezené styky se západními diplomaty generovaly maximálně výjimečné rady a různé přísliby. K tomu navíc existoval pozitivní vztah nekomunistické opozice vůči SSSR, který byl determinován strachem z Německa a absencí základních informací o společném zájmu SSSR a KSČ na řešení mocensko-politických poměrů v ČSR. Dokonce ještě v průběhu únorové krize v ČSR vrcholní představitelé ČSNS deklarovali samozřejmost spojení se SSSR [Kaplan 1997: 349].

Situace v Polsku vygradovala po proběhnutých parlamentních volbách, kdy došlo k prvnímu zasedání Ústavodárnyho Sejmu, jehož úkolem bylo přijetí nové ústavy. To bylo z důvodu neudržitelné ústavní „schizofrenie“, kdy v Polsku platily jednak normy z demokratické Březnové ústavy (1921) a jednak protidemokratické právní normy vydávané TRNJ. Zájmem komunistů bylo vytvoření mocenského mechanismu, jež by vyhovoval jejich totalitním touhám. Za účelem vyřešení uvedeného problému tak došlo 19. února 1947 k přijetí tzv. Malé ústavy [Kubát 2006: 76].

Charakter politického systému se po přijetí ústavy se však zásadně lišil od demokratického pojetí.

Ústava mj. zaváděla tzv. Státní radu (nahrazující prezidium KRN), jež byla nesourodým celkem výkonné a ústavodárné moci s neomezeně širokým oprávněním vlády vydávat dekrety, které měly účinnost zákona. Vrcholem formálně nastavených změn pak byla Sejmem přijatá deklarace „o občanských právech a svobodách“ [Paczkowski 2000: 55]. Z pohledu PPR Malá ústava naplnila elementární podmínku. Zatímco zachovávala vzezření parlamentního systému vlády, kdy existovaly tradiční instituce (Sejm reprezentující zákonodárný orgán, prezident a vláda společně s vládními úřady reprezentující výkonnou moc), tak na druhé straně schválila novou strukturu definovanou zmíněnou státní radou a národními výbory.

Skutečná důležitost Malé ústavy závisela ve velké míře na tom, jakou funkci budou národní výbory hrát v politickém systému. Ty byly do polského politického systému implementovány již v září 1944 a měly jakožto státní orgány implementovat legislativní a exekutivní funkce. PKWN přiřkl důležité pravomoci národním výborům, ale ve skutečnosti moc vykonávalo centrum, které delegovalo hlavní reprezentanty do těchto místních orgánů. Tato skutečnost z národních výborů udělala umělé orgány, které tak byly zbaveny veškeré moci na veřejném životě. Charakter Malé ústavy tak ležel na pomezí principů parlamentní demokracie a Sovětského politického systému [Kersten 1991: 353].

Důležitou událostí, která ovlivnila budoucí vývoj v PPR, byla zakládající schůze Kominformy. Kritikem navrhovaných příliš širokých pravomocí tohoto orgánu byl Gomułka, jež se dostal do střetu se svými kolegy z PPR [Paczkowski 2000: 55].

Záminku k vlastnímu odstranění z čela PPR poskytl samotný Gomułka, který na svém projevu na plénu ÚV PPR dne 3. 6. 1948 zkritizoval sociální demokracii a někdejší KSP a naopak vyzdvihl význam PPS v dělnickém hnutí. Tímto došlo k otevření mocenského a ideologického boje ve vedení PPR [Řezník 2010: 419].

Moskevské komunistické vedení však již na základě „problémů“ s jugoslávskými komunisty a Stalinově snaze o eliminaci neloajálních komunistů mělo PPR v hledáčku dříve.

V dopise sovětského velvyslance ve Varšavě z března 1948, zaslaného Molotovovi, stálo, že v PPR probíhá boj mezi pro-moskevsky orientovanými komunisty a komunisty reprezentovanými Gomułkou, kteří byli naplněni polským šovinismem a náchylností k protisovětským prohlášením a útokům [Gibianskij 2006: 33].

I přes ohromný nátlak, který byl na Gomułku vyvíjen, předseda PPR neustoupil. Nastalé situace využil prezident Bierut, který ve svém referátu „O pravicové a nacionalistické úchylce ve vedení strany a způsobech jejího překonávání“ dosáhl fakticky převzetí funkce šéfa PPR. Následující partajní schůze PPR, které probíhaly v napjaté atmosféře, byly plně vzájemné podezíravosti a měly podobu drsného vypořádání se s „nositeli úchylky“. Gomułkovi a jeho stranickým spojencům zůstali podřadné funkce.

Vzhledem k vývoji, který probíhal v ČSR a Maďarsku (kde došlo k likvidacím socialistických stran), a který byl součástí širšího procesu zvýšení koncentrace moci v jednotlivých zemích, došlo i v Polsku k rozhodnutí sloučit PPR s PPS. Za tímto rozhodnutím stál ÚV PPR, který tak rozhodl na začátku března 1948 [Kersten 1991: 353].

Vzhledem k uvedeným událostem měl nastávající slučovací kongres PPR a PPS (konaný mezi 15. a 21. 12. 1948) doslova rituální charakter a probíhal v povznesené atmosféře. S kongresem se pojily vyhlášené výrobní závazky, urychlování „plánu“, konala se masová shromáždění doprovázená slavnostními změnami názvů ulic, budov a náměstí. Gomułka na sjezdu sice nebyl zvolen ani do ÚV, ale na svém vystoupení na plénu při obraně své osobnosti prokázal občanskou odvahu a i díky i jeho předchozím aktivitám dokázal (např.: hodinové debaty se Stalinem a Molotovem), že není obyčejnou osobností [Paczkowski 2000: 136].

Samotný Gomulka byl proti násilnému sloučení obou stran, tak jak nakonec proběhlo, když prohlásil, že: „vytvoření nové sjednocené dělnické strany nemá znamenat likvidaci jedné politické strany na úkor posílení druhé, ale nová strana má v sobě spojit všechny pozitivní a trvalé hodnoty, kterých dosáhla jak PPR, tak i PPS.“ [Kersten 1991: 435].

Prvním předsedou ÚV nově vzniklé Polské sjednocené dělnické strany (PSDS) se stal Bierut a konečná skladba ústředního vedení PSDS čítala skupinu několika desítek osob, z nichž rozhodující vliv na moc ve státě měla malá skupina skládající se z prvního tajemníka, členů politbyra a jejich zástupců. K tehdejší elitě pak patřili také členové ÚV, pracovníci ministerstva bezpečnosti, okresní velitelé milicí a další. Nejdůležitějším mocenským orgánem bylo politické byro a sekretariát ÚV [Bruski 2001: 165].

V politbyru měli rozhodující převahu představitelé bývalé PPR (8 členů: mj. Bierut, Jakob Berman, Hilary Minc a Roman Zambrowski). Bývalé PPS se dostalo zastoupení 3 členů, mezi nimiž byl i premiér Józef Cyrankiewicz.

Převzetí moci komunisty bylo, je potřeba říct formálně, stvrzeno přijetím nové ústavy ze dne 9. května 1948.

Nový základní zákon vycházel z velké části ze vzoru čs. ústavy z roku 1920, avšak zčásti se nechal inspirovat „nejdemokratičtější“ ústavou tehdejšího světa – sovětskou.

Vycházela ze zásad parlamentarizmu, kdy definovala trojí dělení moci na zákonodárnou (reprezentovanou Národním shromážděním), výkonnou (v čele s vládou a prezidentem) a soudní (zastoupenou nezávislými soudy). A ve svém prvním článku deklarovala, že jediným zdrojem moci ve státě je lid. Přirozeně většina ustanovení nové ústavy byly pouhé deklarace, jež se naprosto rozcházel s praxí. Což snad nejmarkantněji dokazovaly fráze o základních občanských a lidských právech. Demokratickou fasádu, jenž byla v rozporu s uplatňovanou praxí, rovněž vystihovala neexistence fungujícího multipartismu. Jak v ČSR, tak i v Polsku vládla ideologická hegemonická komunistická strana, která sice povolovala existenci několika málo politických stran, jež však byly jejími satelity – tyto strany (ačkoli reprezentované v parlamentu a vládě) byly plně řízeny komunisty. Hegemonické strany pak představovaly zdání politické soutěže, protože neumožňovaly skutečnou a otevřenou opozici [Novák 1995: 68].

V systému komunistické moci měl klíčové postavení aparát komunistické strany, který byl její pevnou oporou a vykonavatelem politiky. Reálnou moc pak drželo nejužší vedení ÚV KSČ.

Dne 30. května roku 1948 se konaly volby do Národního shromáždění. Komunistická strana rozhodla o tom, že do nich bude předložena jednotná kandidátka

NF, která byla následně pochopitelně plně zpracovaná podle diktátu strany: bylo určeno pořadí i politická příslušnost poslanců – 70% míst na kandidátce patřilo představitelům komunistické strany, zbytek pro nekomunisty příp. nestraníky (pochopitelně prokomunistické). Voliči sice měli možnost využít tzv. bílého lístku, ale k tomu se vzhledem k veřejnému charakteru voleb málokdo odhodlal.

Tato praxe se opakovala i v dalších volbách, které se však lišily tím, že neprobíhaly v atmosféře strachu a nátlaku na obyvatele a volební akt měl spíše podobu národní slavnosti. Volby, které následovaly po těch v roce 1948, se vyznačovaly spíše ignorací obyvatel, které je považovali maximálně jako pracovní povinnost. [Kaplan 1997: 36].

Po parlamentních volbách v červnu jako projev nesouhlasu došlo k abdikaci prezidenta Beneše a na jeho místo zvolilo národní shromáždění předsedu KSČ Gottwalda, kterého na místě premiéra vystřídal Zápotocký.

3.3 Kvazitotalitarismus

Jako tzv. zakladatelské období komunistického režimu lze nazvat časový úsek mezi lety 1949 – 1953. Činnost komunistické strany, která „vyhrála“ v únoru 1948 charakterizovaly tři úkoly [Kaplan 2005: 16]:

- 1.) prosadit mocenský monopol neboli vedoucí roli strany
- 2.) položit základy socialistického zřízení a vymezit jeho konečnou podobu
- 3.) zásadně změnit životní podmínky společnosti.

Lze konstatovat, že naplnění těchto úkolů bylo téměř stoprocentní.

Významnou vnější podmínkou, která určovala uvedené body, byla naprostá oddanost komunistů vládnoucích v ČSR vůči SSSR. Vedoucí komunističtí funkcionáři komunistické strany se snažili ať už ze strachu, přesvědčení či poslušnosti následovat sovětský vzor, aby se mohla sovětská nadvláda v ČSR neustále rozšiřovat a upevňovat [Kaplan 2007: 33].

Českoslovenští komunisté vůbec nereflektovali potřeby, které měl Československý stát. Veškeré doporučení vycházející z Moskvy brali jako závazné a neodvážili se vyslovit jakýkoli svůj názor, byť si byli častokrát sami vědomi, že mnohé direktivy zemi škodí – navíc se sami báli možného stínu podezření z toho, že jsou vůči SSSR nepřátelští. Dokázali sice nastolit mocenský monopol, který však vykonávali bez suverenity. Vlastní politickou zodpovědnost cítili víc k SSSR než ČSR [Kaplan 2005: 18].

Nekontrolovatelná a neomezená moc reprezentující monopol a vedoucí úlohu komunistické strany se během celé nadvlády komunistického režimu neměnila. Měnily se však prostředky uplatňování této moci, které byly nejtvrdší právě ve zmiňovaném období.

Systém přímého řízení, který uplatňovala komunistická strana, vytvořil mechanismus řízení, který zasahoval jak do státních institucí, tak i do institucí ostatních.

Centrem tohoto řízení byly sekretariáty KSČ působící jak v ústředí, tak i v nižších úrovních a v nich působící komunistické komise disponovaly rozsáhlými pravomocemi. Komunističtí funkcionáři těchto komisí disponovali takovými pravomocemi, které využívali k výrazným zásahům v dotčených strukturách – ministerstvech, obcích, spolcích atd. [Kaplan 2005: 19].

Takovýto způsob vládnutí zlikvidoval (byť s výhradami) do té doby fungující dělbu moci mezi politickými institucemi. Veškeré ústavní instituce se podřídily komunistickým rozhodnutím a stali se prakticky pouze vykonavateli jejich moci, s tím že tyto orgány byli odpovědné pouze komunistickému vedení, které mohlo jakoukoli záležitost řešit ve vlastní režii. Tato nová dělba moci mezi stranickými a státními institucemi se stala natolik přirozenou, že ji většina občanů považovala za realitu a přijímala ji jako nutnost [Kaplan 2007: 37, 38].

V podstatě došlo k tomu, že komunistická strana prorůstala do státu do té míry, že došlo k jejich splynutí. Tato situace však nebyla výjimečná – byla typická pro většinu zemí pod nadvládou SSSR (přirozeně i pro Polsko) a platí to pochopitelně pro samotný SSSR.

V oblasti plnění úkolu, kdy se KSČ snažila položit základy socialistického zřízení v ČSR, došlo v roce 1960 k tomu, že byla přijata nová ústava, která ČSR charakterizovala již oficiálně jako socialistickou – Československou socialistickou republiku.

Úplné ovládnutí ekonomiky a plné státní vlastnictví plně doplňovalo monopol moci komunistické strany. Postupným znárodňováním došlo k likvidaci soukromého vlastnictví. Mezi nejdůležitější hospodářské změny patřila likvidace třísektorové ekonomiky spojená s přestavbou a příslušností k sovětskému bloku prostřednictvím Rady vzájemné hospodářské pomoci [Kaplan 2007: 91].

Komunistická strana svými zásahy do společenského prostoru a perzekučními opatřeními, které v tomto sledovaném období byly na vrcholu své intenzity v porovnání

s ostatním obdobím totalitní nadvlády KSČ, zásadně změnila tvář celé české společnosti.

V polovině padesátých let došlo v mezinárodní politické situaci k částečnému uvolnění poměrů a toto „tání“ zasáhlo i ČSR, kde vyústilo ke společenské krizi režimu. Impulzem bylo jednak v mezinárodním měřítku úmrtí Stalina dne 5.3. 1953 a nepokoje v Polsku a Maďarsku z roku 1956 a v NDR z roku 1953. Na domácím poli byla důsledkem mj. měnová reforma a s ní neutěšená hospodářská situace a dále pak úmrtí K. Gottwalda v roce 1953.

V Polsku začala stalinská fáze na rozdíl od ČSR slučovacími sjezdy komunistů a socialistů, který vygeneroval PSDS.. Do té doby se polští komunisté těšili určitému stupni autonomie, kterou Jan Holzer označuje jako oktrojovanou – hranice této autonomie mohly být kdykoli SSSR narušeny. Charakteristickým znakem Polska od roku 1948 tak byla nově absolutní závislost na SSSR, jež si v Polsku (podobně jako v jiných zemích té doby pod sovětskou patronací) udržoval mocenské nástroje. Velký rozdíl oproti předchozímu období vyplýval také z ideologických změn – veškeré oblasti společenského života (od politických přes hospodářské až po kulturní) byly Polsku direktivně předávány ze SSSR [Bruski 2001: 120].

Dalším rysem tohoto období bylo zahájení přestavby systému, který by poskytnul vedoucí roli PSDS, jež se nyní už bez skrupulí odvolávala na sovětský marxismus-leninismus ve stalinské interpretaci. Hegemonní vládnoucí strana se pak snažila dostat pod kontrolu většinu společnosti prostřednictvím tzv. převodových pák, jejichž sponou byla Fronta národní jednoty [Bruski 2001: 120].

Jedním ze znaků sledovaného období byla snaha polských vládnoucích komunistů formalizovat existující instituce, které plnily roli stafáže neboli demokratické fasády režimu a nahradily ty dřívější demokratické. Vrcholem těchto snah pak bylo přijetí Ústavy Polské lidové republiky dne 22. července roku 1952.⁴⁰

Tato Ústava zpřetrhala veškeré dosavadní polské ústavní tradice sahající až k Ústavě z roku 1791. Byla silně ideologická a kopírovala svůj vzor – Ústavu SSSR z roku 1936. Navíc byla napsána nejednoznačným jazykem, a proto existovalo mnoho možných způsobů, jak ji interpretovat. Ústava neregulovala dostatečně systém vztahů mezi

⁴⁰ Tato Ústava Polsku vydržela až do konce 80. let. Podobně jako Maďarsko se tak i Polsko spokojilo s novelizacemi svých ústav a nikoli s přijetím nových, tak jak se to dělo ve většině zemí SSSR v 60. a 70. letech.

nejvyššími státními orgány a jako celek byla spíše ideologickým manifestem než dokumentem s ambicí řízení ústavního systému [Kubát 2006: 81–82].

Tato skutečnost však neměla nijaký zásadní význam vzhledem k tomu, že ústředním držitelem státní moci byla PSDS – resp. její ÚV. V Ústavě nebyl zahrnut princip dělby moci, ale místo byly vymezeny skupiny institucí, které ve svém důsledku tvořily základ jednodlosti. Byla zrušena funkce prezidenta, jež byla nahrazena předsedou Státní rady – ta jakožto nově vytvořený orgán získala velmi rozsáhlé pravomoci: mohla například vydávat dekrety s mocí zákona.

V praxi se v Polsku ustálil princip, že vláda byla nejdůležitějším a nejmocnějším státním orgánem komunistické moci. Disponovala velkými kompetencemi, které však nebyly ústavně vymezeny. Její složení a charakter odrážely stav celé státní správy – vláda byla početným (skládala se nejen z ministrů, ale i různých šéfů komisí a výborů) a komplikovaným byrokratickým tělesem [Kubát 2006: 84].

Etapu budování státu „lidové demokracie“ uzavřely volby⁴¹ (konané 26. 10. 1952) do nového jednokomorového Sejmu. Ten byl sice dle Ústavy nejsilnějším činitelem s rozsáhlými pravomocemi (mohl například měnit složení vlády a Státní rady), které ale byly pouze imaginární. Sejm plnil fakticky roli vykonavatele vládních nařízeních. Volby probíhaly podobně jako v ostatních zemích sovětského bloku. Podle oficiálních výsledků se k volbám dostavilo přes 95% oprávněných voličů, z nichž jich pro FNJ hlasovalo 99,8% [Řezník 2010: 428].

V 21. listopadu 1952 pak došlo k výměně vlády. Odstupujícího premiéra Cyrankiewiczze nahradil Bierut. Ve vládě kleslo zastoupení jediných povolených nekomunistických stran, které již měly jasně definováno pole své působnosti v politickém životě. SLS získala v nové vládě místo dosavadních sedmi křesel jen tři a SD neměla nikoho. PSDS se tak stala v celém politickém prostoru jediným pánem [Paczkowski 2000: 153].

Lze doplnit, že charakter exekutivy nesl ve sledovaném v obou zemích podobné znaky. Ve vládě byly pro-formu zastoupeny prostřednictvím „svých“ ministrů i „nekomunistické“ strany a pro obě vlády bylo typické její široké složení skládající se z desítek ministerstev.

Reálná výkonná moc pak v obou zemích ležela reálně mimo exekutivní složky – jejím centrem byl ÚV jednotlivých komunistických stran reprezentovanými pouze několika členy nejvyšší komunistické hierarchie.

⁴¹ Z celkového počtu 425 poslanců reprezentovalo PSDS 273 poslanců, SLS 90 poslanců, DS 25 poslanců a 37 poslanců bylo bez politické příslušnosti [Kosman 2011: 344].

4. Uplatňování komunistické moci

4.1. Sovětizace

V období sovětizace byla schopnost uplatňovat protidemokratické akce podmíněna silou konkrétní komunistické strany.

V případě ČSR tak KSČ využívala svoji moci pouze do té míry, do jaké jí to dovozoval byt' omezený demokratický řád. KSČ se mohla spolehnout na své pozice v bezpečnostních složkách a náležitě toho využila a to hlavně proti ostatním PS, jež představovaly vážnou konkurenci.

Mezi důležité aktivity, které používala KSČ k oslabování svých politických konkurentů, byly v tomto období tzv. provokační akce.

Cílené provokace, které připravovaly orgány komunistické strany a Bezpečnosti proti ČSNS, DS na Slovensku a proti třem nekomunistickým ministrům ve vládě položily vhodný základ nadcházejícím nezákonnostem.

I přestože se vykonstruovaná obvinění nepodařilo do února 1948 dopsat k soudnímu závěru, tak jejich význam byl velký – vytvářely negativní atmosféru a vystupňovaly rozvrat právního systému a úpadku právního vědomí společnosti [Kaplan, Paleček 2008: 17].

První a zřejmě nejznámější provokací, za kterou pravděpodobně⁴² stála KSČ, byla tzv. „krabičková“ neboli „krčmáňská“ aféra. Při tomto případu došlo k tomu, že dne 10.9. 1947 přišly do sekretariátu ministra Masaryka, ministra Drtiny a náměstka předsedy vlády Petra Zenkla podezřelé balíčky, které obsahovaly výbušninu. V následném vyšetřování se podařilo dospět ke stopě, která vedla do obce Krčmáň, a místem původu podezřelých balíčků byl tamější sekretariát KSČ. V tomto vyšetřování docházelo k velkým konfliktům mezi bezpečností podléhající komunistickému vedení ministerstva vnitra (ministr Kopecký), která se snažila případ zahrát do ztracena a justicí podléhající národním socialistům, která postupně získávala další informace o zapojení komunistické bezpečnosti do atentátu.

⁴² K plánovanému soudnímu procesu vzhledem k únorovým událostem nedošlo a pachatele se nepodařilo nikdy odhalit. Komunistická státní bezpečnost přes všechnu svou moc nedokázala vypátrat údajné pachatele atentátu – bez ohledu na tuto skutečnost brala po mnohá desetiletí za fakt, že za atentátem stáli sami Národní socialisté [Tomek 2008: Osmičková výročí...].

Politickým procesem připraveným na základě provokací ze strany KSČ byla konstrukce tzv. „spiknutí“ na Slovensku. Hlavním motivem této provokace byl fakt, že DS na Slovensku dosáhla v parlamentních volbách z roku 1946 mimořádného úspěchu.

Státní bezpečnost vypracovala sérii falešných obvinění vycházejících z údajné snahy o rozbití Československa, které mířily proti vedoucím funkcionářům DS: Jánů Kempnému, Miloši Bugárovi a místopředsedovi vlády Ursínymu. Tlak na DS ještě uspišil předseda sboru pověřenců (ve slovenských podmínkách předseda vlády) Husák, kterým podal demisi (jež nemohla dle ústavy platit – komunistů bylo ve sboru 6 z 15) a došlo k tomu, že DS ztratila ve sboru většinu a tímto byly prakticky anulovány výsledky voleb z roku 1946. Tímto scénářem je slovenské „spiknutí“ označováno někdy jako komunistická „generálka“ na český Únor [Duchoslav 2014: V únoru 1948...].

Druhým politickým procesem připraveným na základě provokací byla i tzv. „mostecká“ aféra. Tato provokace směřující k poškození ČSNS byla odhalena ministerstvem spravedlnosti. V tomto případě pracovníci komunistické bezpečnosti navazovali styky s lidmi, se kterými pak následně vytvořili ilegální skupinu *Sever*, jež se měla podílet na zorganizování protikomunistického puče. Ve vyšetřovací vazbě pak příslušníci bezpečnosti na obviněných vymáhali, aby se třeba své i pouze zprostředkované spojení s politiky ČSNS přiznali [Kaplan, Paleček 2008: 15].

Lze konstatovat, že i přes sofistikované metody pokus komunistů o politickou diverzi prostřednictvím Státní bezpečnosti selhal a měl dokonce kontraproduktivní výsledky. Výsledkem „provokací“ byl vznik paktu proti KSČ a KSS na kterém se podíleli národní socialisté, lidovci, slovenští demokraté a po 21. listopadovém sjezdu ČSSD v roce 1947 (na kterém bylo vyřazeno Fierlingerovo prokomunistické křídlo) i socialisté [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 152].

V oblasti politické diverze byli naopak polští komunisté úspěšnější a nutno dodat, že k tomu měli i výhodnější podmínky v podobě nesrovnatelně silného bezpečnostního (moskevského) aparátu a i mezinárodního deštníku poskytnutého SSSR. Nemuseli se přirozeně pohybovat ve specifických mantinelech a jejich moc byla daleko svobodnější.

To platilo zejména ve vztahu ke „konspiraci“ proti které komunisté bojovali bez pardonu. Dost často byl používán princip kolektivní odpovědnosti a organizovaly se pacifikační akce v rozměru celých regionů, na jejichž území byly partyzánské hnutí nejsilnější. V boji proti „konspiraci“ se rozsáhle využívala infiltrace agentů a vzácné

nebyly ani provokace, kdy StB sama organizovala partyzánské oddíly nebo konspirační skupiny [Paczkowski 2000: 110].

Tyto praktiky jsou známé i v ČSR. Docházelo k nim ovšem až v období kvazitotalitním.

Za zmínku jistě stojí i tzv. proces 16, kdy byli populární vůdci podzemního odboje lstí uvězněni a obviněni v Moskvě z diverze. Hlavním motivem bylo zabránění jejich potenciálnímu spojení s PSL a svůj účel v podobě výstrahy byl také naplněn [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 163].

Důležitým aktem, který pomohl polským komunistům v evidenci a pozdější perzekuci „nepřátel“ režimu, byla vládní amnestie pro všechny účastníky podzemního hnutí vyhlášená 2. srpna 1945. Problematika aktu spočívalo v tom, že se předpokládala automatická relevance pojmu amnestie (a tedy i zločinu) pro účastníky nekomunistického odboje. Druhá amnestie, kdy se úřadům v dobré víře dobrovolně nahlásily desetitisíce lidí, pak byla vyhlášena v únoru po parlamentních volbách 1947. [Řezník 2010: 412, 416].

Na první politický proces nemuseli Poláci čekat tak dlouho jako Čechoslováci. Dne 3. února 1947 byli odsouzeni k mnoha letům vězení a popravám aktivisté organizace WiN. Podobný proces pak následoval za půl roku v Krakově s představiteli PSL [Řezník 2010: 416].

4.1.1 Znárodňování

Při analýze toho jak komunisté aplikovali svou moc a ideologie není možné vyhnout se ani otázce převodu soukromého majetku do veřejného – zestátnění.

S koncem 2. světové války bylo znárodňování standardní politikou socialistických stran nejen ve střední a východní Evropě, ale i v Evropě západní – lze zmínit zestátnění Bank of England anebo Banque de France.

V problematice znárodnění v ČSR a Polsku lze najít shodné i rozdílné momenty. Ještě před tím je vhodné uvést pohled polských a československých komunistů na rolníky, kteří (v rozporu s marxisticko-leninskou ideologií) byli komunisty považováni za důležitou oporu režimu – to platilo hlavně v Polsku. Zde byl jeden z nejdůležitějších politických dekretů ten o provedení zemědělské reformy.

Již od září 1944 zde začalo docházet k vyvlastňování a dělení (parcelaci) půdy, kdy šlo hlavně o to, připoutat k nové moci drobné rolníky a bezzemky – právě na vydrancované a chudé vesnici totiž komunisté našli poměrně největší podporu [Paczkowski 2000: 81].

Podobně i v ČSR věnovali komunisté po květnu 1945 velkou pozornost skupinám zemědělců a rolníků, neboť v tamějších poměrech představovaly početnou sociální složku a jejich hlasy ve volebním a i v dalším politickém zápase měly eminentní důležitost [Brod 1990: 48].

Samotné znárodnění v ČSR se dělo na základě dekretů Beneše, které podepsal v srpnu a říjnu 1945. Československé znárodnění vyznačující se mimořádným rozsahem bylo specifické nejen ve vztahu k Polsku, ale i v celé poválečné Evropě. Jeho nositeli byly dvě PS: ČSSD s vizí „hospodářské demokracie“ a indikativním plánováním a KSČ, pro níž znárodnění bylo prvním krokem postupného přechodu k direktivnímu řízení hospodářství po vzoru SSSR. Znárodnovací dekrety se setkaly s nadšeným přijetím veřejnosti, protože její postoje utvářela negativní zkušenost s hospodářskou krizí 30. let [Fajmon, Jančík, Jirásek, Kocian, Pernes, Tuček: 60 let od...].

Byť KSČ považovala znárodněný sektor československého hospodářství za stěžejní oporu nového režimu tak je nutné zdůraznit, že v prvních měsících po osvobození se stavěla vyhybavě k otázce znárodnění a varovala se označovat jej za socialistické opatření – taková charakteristika byla vyvracena a hovořilo se pouze o národní povaze celého aktu [Brod 1990: 39].

Znárodnění z roku 1945⁴³, jež se týkalo klíčového průmyslu a ostatních závodů s více než pěti sty zaměstnanci představovalo v součtu 2119 podniků s 61% všech zaměstnanců v průmyslu a s 75% podílem na průmyslové výrobě [Fajmon, Jančík, Jirásek, Kocian, Pernes, Tuček: 60 let od...].

Do strategických pozic ve znárodněných podnicích se dostali komunisté případně jim spříznění podporovatelé a tyto podniky se svými zaměstnanci představovaly pro KSČ důležitou mimoparlamentní oporu v klíčových okamžicích února 1948.

V Polsku se ke znárodnění přistoupilo na začátku roku 1946, kdy vláda TRNJ vyhlásila znárodnění průmyslových podniků a začala likvidace soukromého finančního sektoru.

Znárodnovací dekrety opozice v Polsku příliš vehementně nepodporovala, ale ani nekritizovala, což byl ostatně rozdíl oproti ČSR, kde bylo znárodnění přivítáno PS vesměs pozitivně – negativní postoj projevila pouze DS.

⁴³ Podle znárodnovacích dekretů stát převzal všechny doly, ocelárny a válcovny, zbrojovky, elektrárny a plynárny, cementárny, chemičky, lihovary a cukrovary a také banky a pojišťovny (bez družstevních záložen). První národní podniky ve zmíněných odvětvích byly vyhlášeny 13. března 1946 [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 142].

Svým neutrálním postojem dávala polská opozice najevo svou distanci vůči vládní politice a manifestovala napůl sebevědomé, napůl nejisté čekání na nadcházející parlamentní volby. Vlažný ohlas znárodnění v celém politickém spektru byl dán tím, že většina podniků již pracovala ve státní režii a dekrety jen tento stav formalizovaly.

Důvody toho stavu byly zhruba čtyři: již před válkou stát provozoval nemalý počet podniků, nemalá část byla konfiskována Němcům, další část zůstala po Židech a o zbytek nejevili původní majitelé zájem (buď proto, že byly v katastrofálním stavu nebo proto, že se obávali nařčení z příslušnosti ke „spekulantům“) [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 164].

4.2 Kvazitotalitarismus

Proti opozičním skupinám, jejím členům a širokým vrstvám obyvatel komunistický režim po svém etablování prakticoval širokou paletu represivních nástrojů. Měly za cíl vybudovat takový společensko-politický systém, který zajistí komunistické straně mocenský monopol moci. Tyto prostředky byly používány státní mocí a vyznačovaly se jednak neobyčejnou důmyslností a častokrát i krutostí.

Mezi prvními kroky tohoto procesu lez zařadit likvidaci ostatních nekomunistických stran. Níže uvedená tabulka zobrazuje počty členů nekomunistických stran povolených v NF před a po únoru 1948 a dobře ilustruje „úspěšnost“ snahy komunistů o maximální eliminaci ostatních politických stran. Mezi povolené strany patřily po únoru 1948 pouze: Československá strana socialistická (dříve ČSNS), Československá strana Lidová a na Slovensku Strana slovenskej obrody a Strana slobody. ČSSD byla násilně sloučena s KSČ.

Tabulka č. 2: Počty členů nekomunistických PS

	Před únorem 1948	Po únoru 1948
strana Národně socialistická	přes 500 000	15 000
strana Lidová	kolem 400 000	35 000
strana Sociálně demokratická	kolem 350 000	sloučena s KSČ
Demokratická strana Slovenska	kolem 300 000	stovky

Zdroj: [Kaplan 1997: 35]. Vlastní úprava.

Represe tak byly i v Polsku namířeny pochopitelně i proti ostatním PS, které byly v roce 1948 čtyři⁴⁴ a měly přes půl miliónu členů. PPR se tak snažila politickou scénu vyčistit sjednocením těchto subjektů. Pro začátek došlo k instalaci lidí PPR do vedení těchto satelitních a již zcela podřízených stran, tak aby zde byl naplněn komunistický program. V rámci tohoto demokratického centralismu tak sice lídři těchto stran formálně drželi komunistickou stranickou linii, avšak z nižších stranických kádrů a mezi širší členskou základnou vyvěral demokratický tlak. Hodnoty a demokratické tradice pak byly členskou základnou PLS, PPS a SP vtěleny i do nastupujících sjednocených stran.⁴⁵ Z tohoto důvodu pak tato unifikace ostatních PS trvala až do roku 1950 [Kearney 2012: 55]. Násilná unifikace se podepsala na členských základnách dotčených stran následovně:

Tabulka č. 3: Počty členů PS v Polsku

Před sjednocením	Po sjednocení
150 000 (rok 1948) SD	47 000 (rok 1950) SD
100 000 (rok 1945) Strana práce	22 000 (rok 1950) Zanikla; členové do SD
540 000 (rok 1947) PSL	354 000 (rok 1949) Zanikla; členové do SLS
725 000 (rok 1947) PPS	513 000 (rok 1948) Zanikla; členové do PSDS
210 000 (rok 1947) PPR	820 000 / 1 333 000 ⁴⁶ se členy býv. PPS /(rok 1948) Transformace do PSDS

Zdroj: [Kearney 2012: 56]. Vlastní úprava.

⁴⁴ Byly to PLS, SD, Strana práce a PPS.

⁴⁵ Byla to Sjednocená lidová strana (SLS; ta vznikla násilným sloučením PLS a Lidové strany v listopadu 1949), Demokratická strana (SD; do níž byla v létě 1950 vtělená Strana práce se svými zbývajícími členy) a PPS (na konci roku 1948 sloučena s PPR do PSDS).

⁴⁶ Procento obyvatel, jež bylo členstvem PSDS, tak v Polsku činil v prosinci 1948 cca 6%. A postupně se snižoval – do léta 1953 bylo postupně vyškrtáno/vyloučeno na 250 000 členů [Paczkowski 2000: 148].

K uvedenému porovnání je třeba doplnit ještě informace o srovnání obou členských základů komunistických stran.

Síla PS se sice odvíjí primárně od procenta mandátů, které daná PS obsadí v parlamentu a nikoli dle počtu členů [Novák 2011: 559].

Avšak v případě KSČ v poválečném období je ukazatel počtu jejich členů důležitý, jelikož to byli právě členové KSČ, kteří byli využiti jakožto forma mimoparlamentního nátlaku v únoru 1948 – zájmové organizace byly navíc dle Košického programu pod patronátem NF a na příkladu Revolučního odborového hnutí je zřejmé, jak komunisté dokázali využít organizovanou podporu mas k rozšiřování své členské základny.

Následující tabulka ukazuje vývoj počtu členské základny komunistů:

Tabulka č. 4: členská základna KSČ a KSS

červenec 1945	500 000 členů
březen 1946	1 000 000 členů
listopad 1947	1 300 000 členů
únor 1948	1 400 000 členů

Zdroj: [Rupnik 2002: 204]. Vlastní úprava.

Počet členů KSČ a KSS se tak prakticky rovnal celkovému počtu členů nekomunistických stran. A vzhledem k dobrovolnosti vstupu do strany v uvedeném období se jedná o úctyhodné číslo. Podíl počtu členů komunistických stran na celkovém počtu obyvatel činil v únoru 1948 cca 16%.

Diametrálně odlišná situace byla v polské komunistické straně a jejím sjednocením se socialisty. V prosinci 1948 tak činil podíl „postraničtějšího“ obyvatelstva 6% a nadále klesal. V roce 1954 pak činil tento podíl 4,8% v Polsku a 18,7% v ČSR – což byl však absolutní rekord [Rupnik 2002: 204; Paczkowski 2000: 148].

Markantní likvidaci demokratických struktur lze jak v Polsku, tak Československu demonstrovat na zájmových organizacích.

Tyto organizace totiž po zlikvidování nebo úplném podřízení si představovaly pro režim nebezpečí, ale zároveň i příležitost jak svým vlivem proniknout co nejvíce do společnosti.

Zájmové organizace se oproti demokratickému charakteru staly masovými společenstvími lidí. V zájmu vládnoucí strany totiž nebylo to, aby ve společnosti

existovalo mnoho názorových a zájmových proudů, ale aby došlo k co možná největší unifikaci společnosti, která by byla plně pod kontrolou režimu.

Tomuto účelu pak byla přizpůsobena i existence zastřešujícího orgánu, který měl pod sebou nejen politické strany, ale i všechny povolené organizace a nejrůznější zájmová sdružení v dané zemi.

V ČSR byla takovým orgánem Národní fronta Čechů a Slováků a polským ekvivalentem byla Fronta národní jednoty. Obě organizace disponovaly rozsáhlými pravomocemi a stály svým způsobem mimo systém, protože nad nimi neprobíhala žádná kontrola. Účel těchto dvou těles vyplývá do jisté míry i z názvu – propagandisty bylo zdůrazňováno národní sjednocení všech obyvatel, které participovalo na výstavbě socialismu, jež měl být společným cílem všech.

Organizační struktura obou front odpovídala demokratickému centralismu a její organizační výbory působily jak horizontálně, tak i vertikálně.

Mezi významné struktury, které se z důvodu neslučitelných postojů s ideologií KSČ, ocitly v ohnisku zájmu, byly proto i spolkové organizace a odbory. Jejich podřízení si anebo případná likvidace patřila mezi hlavní cíle komunistického režimu, který si z nich udělal tzv. převodovou páku, kterou mohl šířit svou ideologii a kontrolu do všech oblastí společenského života.

Ve všech zájmových a společenských organizacích byly ustaveny akční výbory NF (která veškeré spolky zastřešovala a financovala), které převzaly jejich vedení a odstraňovaly veškeré nepohodlné členy. Velké perzekuce se dostalo, vzhledem ke svým demokratickým kořenům a projevům odporu⁴⁷ i po únoru 1948, tělovýchovné organizaci Sokol.

Celkově zbylo po komunistické intervenci z původních asi 60 000 spolků a organizací cca 683 [Totalita 2014: Likvidace občanské...].

Cílem komunistického režimu bylo nejen zlikvidovat nepohodlné spolky a organizace, ale vytvořit nové velké významné organizace, které by dosavadní nahradily.⁴⁸

Podobně jako v případě KSČ spočívala síla PSDS v naprostém podřízení si všech existujících společenských organizací, jež plnily funkci oné „převodové páky“

⁴⁷ V období od 19. do 27. června 1948 probíhal XI. všesokolský slet, kde při průvodech docházelo k provolávání hesel na podporu tehdy zesnulého E. Beneše. V důsledku toho došlo k vyloučení na 11 000 členů ze sokolských jednot a nedobrovolné začlenění Sokola do „Jednotné socialistické tělovýchovy“ [Totalita.cz 2014: XI. všesokolský slet - jeden z posledních svobodných projevů].

⁴⁸ Mezi takové organizace patřily např.: Svaz československo-sovětského přátelství (cca 1,5 mil. členů), Československý svaz tělesné výchovy (přes 1 mil. členů), Československý červený kříž (až 1,5 mil. členů) a mnohé další.

této vládnoucí strany. PSDS spojovala příbuzné organizace a vytvářela z nich nové. Tyto byly nuceny změnit své stanovy, vedení (které bylo nahrazeno loajálními členy vládnoucí strany) a musely vystoupit z mezinárodních federací a sdružení, s tím že přijaly sovětské modely své činnosti. Docházelo rovněž ke snahám podrobit si důležité masové organizace působící v oblasti zaměstnanosti. V roce 1949 tak vznikla Ústřední rada odborových svazů, jež obsáhla téměř všechny pracující [Paczkowski 2000: 151].

V květnu roku 1950 pak fakticky došlo ke zlikvidování nezávislého skautingu. Tomu předcházelo zlikvidování Svazu polského skautingu, který byl reorganizován do podoby organizace Svazu polské mládeže. Tato velká organizace měla výsadní právo reprezentace mladých. Z pohledu vládnoucí PSDS se jednalo o důležitý krok, který měl vést k ovládnutí mladých lidí, kteří představovali pro režim hrozbu.

Stojí za zmínku, že perzekuce v ČSR postihly i ty, kteří měli být dle komunistické ideologie základním kamenem režimu – dělníky. KSČ prostřednictvím Ústřední rady odborů v závodech vylučovala nepohodlné dělníky, kteří se odmítli zúčastnit generální stávky v únoru 1948 a skutečná podstata odborů, které místo ochrany pracujících své členy postihovaly, se ukázala při první krizi režimu v důsledku měnové reformy v červnu roku 1953. Mnoho dělníků, kteří režimu věřili, bylo velmi zklamáno a komunisté vysoký podíl perzekuovaných „pracujících“ zdůvodňovali teorií třídního boje, kdy postižené označovali za nástroj třídního nepřítele a za občany zneužité proti socialismu [Kaplan 1997: 72].

Svou roli ve snaze podřídit si polskou společnost hrál i Stalinův kult osobnosti, jež měl speciálně v Polsku, důležitou roli – byl jejím uhelným kamenem.

Po odstranění Gomušky z politické scény byla právě osoba Stalina symbolem režimu.

Pro Poláky mělo šíření Stalinova kultu znamenat jejich ztotožnění se s cizím vládcem jako s otcem vlasti. Role Stalina jako symbolu sovětského impéria měla být v Polsku chápána podobně jako status cara, jež mimo svůj imperiální trůn formálně slouží jako polský král. Propaganda hlásala tezi, že být polským patriotem zároveň znamená být přítelem SSSR a jejího vůdce [Behrends 2009: 456].

V Polsku pak lze mezi největší symboly stalinismu mimo samotného Stalina zařadit také Bieruta a Rokossowskiho.

4.2.1 Politické procesy

Politické procesy byly zdaleka největším a do jisté míry i nejúspěšnějším způsobem jak eliminovat opozici a současně preventivně působit na obyvatelstvo.

Komunistická strana si vytvořila poměrně propracovaný způsob jejich tvorby.⁴⁹

Zpočátku menší procesy s jednotlivci však nenaplňovaly očekávání a vhodným nástrojem perzekuce se ukázal ze SSSR importovaný tzv. monstrproces, jenž byl výjimečný svou podobou a účinkem na veřejnost [Heinzl 2008: 39].

Největší vlna procesů proběhla v zakladatelském období režimu a procesy byly vedeny vždy proti určité skupině obyvatel. Níže uvedený výčet obsahuje pouze ty nejvýznamnější (monstr)procesy v ČSR.

V celkovém pohledu vyčnívaly po únorovém převzetí moci nejvíce procesy s funkcionáři nekomunistických stran. V těchto procesech totiž mohli komunisté celkem snadno poukázat na jejich skutečnou politickou činnost, která byla pochopitelně zjevně v rozporu s oficiální ideologií, kdy byly aktivity příslušníků ostatních stran prezentovány jako snahy o velezradu páchanou ve spojení s „imperialismem“ a s emigrací [Kaplan, Paleček 2008: 59].

Mezi procesy se členy sociální demokracie a strany lidové zaujímá zvláštní místo monstrproces s Miladou Horákovou jakožto představitelkou ČSNS. Byl to jediný z mnoha procesů, ve kterém byla popravena žena, a byl to také největší proces do kvantity: na základní skupinu navazovaly desítky dalších procesů se stovkami obžalovaných.

Sovětský rys procesu se projevil i v tom, že skupina obžalovaných kolem Horákové byla obviněna z trestů typu: příprava teroristických vražd, volání po třetí světové válce anebo zaprodání republiky [Kaplan 2008: 59].

Další kapitolou byly procesy vedené proti církvi. Prvním monstrprocesem byl na počátku dubna 1950 proces označený „Machalka a spol.“⁵⁰ Ten jakožto i ostatní méně významné procesy měly vazbu na jednotlivé oficiální kroky církevní politiky režimu – tzn., že byla ryze účelová. Církevní procesy podstatně přispěly k organizačnímu rozbití

⁴⁹ Komunistické instituce určovaly politickou linii, obsah žaloby a rozsudky. Jejich rozhodnutí byla závazná pro další tři články participující na výrobě procesů. Státní bezpečnost s pomocí sovětských poradců určovali a vyráběli nepřátele režimu, konstruovali obvinění a často násilně vynucovali doznání. Prokuratura zaobalovala nezákonnosti do paragrafů a konečně soudy vynášely předem schválené rozsudky [Kaplan 2007: 76].

⁵⁰ Proces samotný se stal záminkou pro akci „K“ kláštery, což byla prakticky internace a centralizace řeholníků z mužských řádů. Postiženo bylo na 2300 řeholníků [Heinzl 2008: 64–67]. Mezi další záminky církevních procesů lze zmínit „Čihošťský“ zážrak anebo akci *Russicum*.

katolické církve a jejímu podřízení státu, avšak cíl režimu v podobě vytvoření národní církve oddělené od Říma se naplnit nepodařilo [Kaplan, Paleček 2008: 75,83].

Politika komunistického režimu v oblasti státní ekonomiky a hospodářství, která kopírovaly „úspěchy“ v SSSR byly dalším spouštěčem politických procesů tentokrát vedeným proti „záškodníkům“ ekonomiky. Sovětský model ekonomiky pochopitelně neměl v podmínkách Československa šanci na úspěch. A právě problémy v národním hospodářství se odrazily v procesech, kde se hledali viníci odpovědní za ekonomické problémy. Proběhly tedy procesy s „kapitány“ ekonomiky (původními tvůrci ekonomických plánů v ČSR), s „vesnickými boháči“ – kulaky, rolníky a dalšími.

Zvláštní místo mezi politickými procesy zaujímá ten s „Protistátním spikleneckým centrem v čele s R. Slánským“ konaný v listopadu 1952.

Iniciací tohoto procesu byla situace v SSSR, kdy Stalin započal v důsledku zostřování třídního boje hledat nepřátele ve vlastních řadách vysokých komunistických funkcionářů. Prvním takovým procesem byl v Maďarsku s László Rajkem. A na československé komunisty byl vyvíjen nátlak, aby i zde byl nalezen nějaký československý Rajko.

Vhodným startem přípravy dostatečně reprezentativního monstrprocesu bylo zatčení tajemníka KSČ O. Šlinga. Linie vyšetřování a procesu vedla hlavně směrem k židovskému buržoaznímu nacionalismu, jež v letech od poloviny roku 1949 rezonovaly uvnitř celého SSSR. Nakonec došlo k zatčení, obvinění a popravení jak Slánského, tak 13ti dalších vysokých komunistických politiků.⁵¹

Ilustraci toho, jak byla KSČ poslušná Moskvě, byla skutečnost, že přípravu a realizaci procesu plně vedli tři sovětské poradci, kteří kopírovali sovětskou koncepci monstrprocesů (zkonstruovali složená centra, jeho odnoží a obvinění dokonce typu pokusu vraždy Gottwalda) [Kaplan, Paleček 2008: 125].

Proces se Slánským byl posledním monstrprocesem. Později se procesy sice dále konaly, ale už ne s takovou nutnou publicitou.

Velmi odlišná situace v oblasti politických procesů byla naopak v Polsku, kde masové nezákonnosti v režii PSDS dosáhly svého vrcholu v letech 1951 – 1953. V té době se vedly politické procesy namířené proti členům bývalé Zemské armády, bývalým opozičním politikům, ale i církvi [Heinzl 2008: 16].

⁵¹ Mezi nimi např. i Vladimír Clementis (ministr zahraničních věcí) a většina náměstků na ministerstvech. Hlavním leitmotivem obžaloby byl antisemitismus skrytý za sionismus.

Jako nejznámější a „největší“ polské politické procesy lze zmínit: proces s organizací WiN a 5 jejími aktivisty v březnu 1951, proces se skupinou generálů a vysokých důstojníků bývalé Zemské armády odsouzených za „spiknutí“ v srpnu roku 1951 nebo proces vedoucí k odsouzení a popravě tří katolických kněží za „protistátní činnost“ [Řezník 2010: 426 – 428].

Tendence k revizím politických procesů započaly ze SSSR a souvisely s úmrtím Stalina a odsouzením kultu osobnosti.

Procesy v ČSR se od Polska lišily nejen kvantitativně, ale i kvalitativně (ty československé byly intenzivnější).

Nejmarkantněji je však tento rozdíl vidět na procesech s „vnitřním“ nepřítelem v komunistické straně, což byla fakticky jediná opozice v obou systémech hegemonní strany [Novák 1995: 224].

V Polsku se žádný politický monstrproces typu Rajko nebo Slánský nekonal.

Zdůvodnění faktu, že Gomułka nebyl ihned kvůli své „neposlušnosti“ odstraněn lze najít v korespondenci mezi Gomułkou se Stalinem a Molotovem a Bierutem se Stalinem a Molotovem.

Z dokumentů vyplývá, že Gomučkova budoucnost byla neodlučitelně svázána do vytvoření PSDS, když jeho členství v politbyru v této nově vzniklé straně bylo podporováno jak Moskvou, tak i představiteli nově vzniklého politbyra PSDS. Tato snaha byla z důvodu zvýšení legitimacy samotné PSDS a schopnosti kontroly Gomučkových stoupců. Gomułka však tento plán zamítl a zároveň poukázáním na židovský původ Bermana, Mince a Zambrowskiho (členů nového politbyra PSDS) zpochybnil jejich kvalifikaci. Polská tajná služba pak připravovala po vzoru maďarského Rajka „případ“, kterým by odsoudili Gomułku a jeho spolupracovníky Mariana Spychalskiho a Zenona Kliszka. Všichni byli také v srpnu 1951 zatčeni.

Vyšetřovatelům se ale nepodařilo shromáždit dostatečné „důkazy“, protože Gomułka odmítl sehrát roli obětního beránka (byl vyšetřován bez použití fyzického násilí) a zřejmě i pohrozil, že v případě veřejného procesu bude vypovídat o věcech režimu nepřijemných. Svou roli však mohl sehrát také fakt, že podobný proces by mohl ohrozit stabilitu PSDS, ve které měl Gomułka stále mnoho přívrženců [Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 256]. Stalinské vedení se tak dostalo do schizofrenní situace, kdy si uvědomovalo nutnost zvýšení společenské podpory, avšak zásadně nemohlo souhlasit s Gomučkovou „cestou“ k socialismu, která byla v rozporu se sovětskou linií.

4.2.2 Ozbrojené a bezpečnostní složky režimu

Esenciálním předpokladem pro nástup komunistů bylo ve sledovaných zemích v první řadě podmanění si velkého potenciálního nepřítele – armády.

Tyto snahy měly svou reálnou podobu již v československém Košickém vládním programu. Snahou komunistů bylo zamezit předmnichovskému charakteru armády, který byl jasně apolitický. Gottwald při jednáních ohledně Košického vládního programu navrhl na místo ministra gen. Svobodu, jenž se s ním dohodl, že povedou společný boj za odstranění nynějšího reálného a antisovětského velení v armádě. Čs. armáda tak byla budována podle sovětského vzoru a za pomoci sovětských instruktorů ve vojenském školství. V armádě byla rovněž zřízena instituce osvětových důstojníků, kteří jakožto členové KSČ vychovávali vojáky v duchu politiky této strany [Hanzlík 2005: Košický vládní...].

Důležitou ozbrojenou složku moci, na které stál komunistický systém v Československu, představovaly rovněž Sborny národní bezpečnosti (v Čechách a na Slovensku) a Lidové milice.

Lidové milice byly zvláštní ozbrojené jednotky, které byly tvořeny pouze členy komunistické strany a byly její ozbrojenou složkou. Jejich oficiální vznik se datuje k 21. únoru 1948, kdy o tom rozhodl Ústřední výbor KSČ.⁵²

Tento útvar, fungující po celých 41 let od svého vzniku, sice prošel některými změnami, avšak v průběhu 50. let byla jeho role a charakter nezměněný. Podstatné je, že jejich působnost nebyla formálně nikde ukotvena – neexistoval o nich jediný paragraf v žádném zákoně.

Lidové milice spadaly od svého vzniku pod štáb působící při ministerstvu vnitra. Roku 1952 však nově přijatý Organizační řád charakterizoval tyto jednotky jako ozbrojený sbor KSČ spadající již ne pod ministra vnitra, ale přímo pod předsedu KSČ. V listopadu vydaný Řád Lidových milicí pak už definitivně tuto skutečnost stvrdil a na ÚV KSČ pro ně vzniklo samostatné oddělení [Bašta 2008].

Efekt lidových milicí lze spatřit zejména v rovině psychologické – sloužily k zastrahování odpůrců komunistické politiky (např. jejich pochod Prahou 25. února 1948). V rovině praktické se lidové milice zúčastnily aktivit při potlačování občanského

⁵² Jednalo se spíše o přeměnu z existujících tzv. Strážních oddílů, které se rekrutovaly ze Závodních milicí (Závodních stráží) fungujících k ochraně průmyslových podniků od června 1945 [Bašta 2008: Lidové milice...].

a dělnického odporu v roce 1953 v souvislosti s měnovou reformou a fungovaly také při udržování pořádku na podzim roku 1956 v souvislosti s Maďarským povstáním.

Z politického hlediska byla jejich činnost nejdůležitější při významných státních událostech, jako byl pohřeb Gottwalda, Beneše, parlamentní volby, sjezdy KSČ a další, kdy byl hlavní úkol lidových milicí zajistit průběh těchto akcí a chránit komunistickou moc [Kaplan 2007: 187].

Důležitým krokem k pomoci etablování komunismu v ČSR bylo vytvoření Sboru národní bezpečnosti⁵³, který vznikl na základě jednání vlády v Košicích v dubnu roku 1945. Již na tomto jednání došlo k tomu, že organizační činnosti a uspořádání ministerstva vnitra (pod nějž mj. spadal Sbor národní bezpečnosti) byly řešeny v rámci předsednictva vlády.⁵⁴ V květnu 1945 následně převzal člen KSČ V. Nosek vedení ministerstva vnitra a komunistické straně se naskytlá příležitost plně uplatnit svůj vliv v důležitém státním resortu. Tato skutečnost byla podpořena i tím, že pod gesci ministerstva vnitra spadaly národní výbory a samotný Sbor národní bezpečnosti nahradil veškeré dosavadní odzbrojené jednotky mimo armádu, které působily v Československu do konce 2. světové války.

Byť by se mohlo a zdát a bývá to i často interpretováno, že SNB jakožto nejdůležitější bezpečnostní složka státu, byl vždy výhradním vykonavatelem vůle KSČ, tak skutečnost zdaleka taková nebyla.

Komunisté, kteří byli ve vedoucích a řídicích funkcích SNB, pochopitelně od počátku svého působení v těchto strukturách sledovali stejný cíl jako vedení strany, totiž mít monopol moci. Rozcházel se však v názoru na to, jak ho dosáhnout a to zejména s přihlédnutím k měnícímu se tempu a naléhavosti rozhodujícího střetu o moc. K uplatnění SNB ve smyslu působení jako samostatné mocenskopolitické síly přispěly hlavně kontakty na sovětské zpravodajce, kteří v ČSR zajišťovali zájmy své mateřské země [Kaplan 1997: 73].

Zásadní rozdíl mezi KSČ a komunistickou Bezpečností byl v tom, že komunistická Bezpečnost se snažila získat monopol moci převážně velmi aktivním zasahováním do života nekomunistických stran a to jejich rozbíjením. Tento přístup

⁵³ SNB vzhledem ke své síle bývá označován jako samostatná politická síla v ČSR (to zejména od roku 1947) – druhá je Komunistická strana a konečně třetí silou je seskupení tří politických nekomunistických stran: Československé strany lidové, Demokratické strany a Československé strany národně socialistické.

⁵⁴ Samotný Košický vládní program neobsahoval samostatné ujednání o ministerstvu vnitra a KSČ se podařilo využít svou převahu díky složení předsednictva vlády, jejichž členy byly: Gottwald, Široký, David, Šrámek a Ursíny). Takovéto složení, kdy členy komunistické strany Gottwalda a Širokého podporoval i premiér Fierlinger a národní socialista David se dařilo prosazovat většinu návrhů KSČ [Hanzlík 2005].

souvisel zejména s mocenskou ofenzivou ohlášenou ÚV KSČ na podzim roku 1947. Právě v této době již komunistická Bezpečnost zcela nepokrytě zasahovala do ostatních stran tak, že např. stíhala jejich představitele za výroky na schůzích, sledovala je a provokovala. Bezpečnost totiž nevěřila KSČ, že se jí podaří v parlamentních volbách přesvědčit většinu národa. Odmítala její váhavost a kompromisy, které by oslabily šance na vítězství, a obávala se, že KSČ nebude mít dostatek sil k vítězství. Rozhodující pro ni byla mocenská síla a jediným cílem likvidace nekomunistických stran. Praktiky Bezpečnosti výrazně podporovali také sovětští zpravodajci, kteří se vzhledem k aktuální⁵⁵ situaci obávali možného neúspěchu [Kaplan 1997: 164].

Zvláštní složkou Bezpečnosti byla Státní bezpečnost, která se podílela na většině teroru a perzekucí vůči obyvatelstvu.

Charakter práce komunistické Bezpečnosti se výrazně změnil po skončení politických procesů, kdy její činnost začala směřovat převážně k dohledu nad společností – tzn. získávání agentů, tak aby byl přehled o náladách, názorech a postojích obyvatel.

Při popisu bezpečnostního aparátu v ČSR nelze opomenout roli tzv. sovětských poradců. Ti měli výrazně privilegované postavení, nenesli žádnou ústavní ani politickou odpovědnost (byli odpovědni pouze Moskvě) a hlavně tvořili v mocenských oblastech ucelený útvar – nešlo o jednotlivce, ale o organizovanou skupinu.

Nejdůležitější skutečností byla jejich rozsáhlá pravomoc a bylo zcela běžné, že i nejvyšší státní představitelé – včetně prezidenta (a předsedy KSČ) – rozhodovali ve všech závažnějších případech až po jejich stanovisku [Kaplan 1993: 8–9].

Ozbrojené a bezpečnostní složky režimu hrály důležitou roli i v Polsku.

První vojenská organizace PPR vznikla již 15. května 1942 a byly jí Lidové gardy, v jejichž čele stál František Zubrzycký. Gardy byly v podstatě soukromou armádou komunistické strany, která je 5. 1. 1944 proměnila na Lidovou armádu.

Ta byla esenciálním prvkem indoktrinace polské společnosti. Armáda byla již od roku 1945 řízena z nejvyšších míst komunisty. Od roku 1948, po postupné demobilizaci Zemské armády, dostala pod kontrolu Rudé armády, jejíž generálové a vojenští velitelé se stali její součástí. Nejen že organizovala osídlování západních polských území, ale i využívala polských tradičních sympatií k vojsku k legitimizaci moci. Samotná armáda byla podrobena dozoru PPR (PSDS) a její kontrarozvědné služby byly zaměřeny na kontrolu politické loajality předválečných důstojníků z povolání.

⁵⁵ Mezi důležité faktory, které vyvolávaly obavy lze zařadit skutečnosti, že v ČSR nepůsobila sovětská armáda a svou roli také hrála blízkost hranic s Německem.

Významným znakem, který prezentoval integraci poválečného Polska do sovětského impéria, bylo jmenování sovětského maršála s polskými kořeny Konstantina Rokossowskiho na místo ministra obrany. Tento bezprecedentní akt byl o to významnější z toho důvodu, že polská armáda byla tradičně ctěným symbolem polské nezávislosti. Rokossowski se tak stal jedním z významných symbolů stalinského Polska [Behrends 2009: 455].

Vedle armády existoval také Hlavní informační odbor, což byl orgán kontrarozvědky, která spadala po ministerstvo obrany. Tento odbor, který byl proslulý svou násilností, byl hlavním koordinátorem čistek a výměny kádrů v armádě. K roku 1953 obsahoval na 23 tisíc členů, kteří měli vytvořenou svou vlastní agenturní síť. Armáda vedle kontrarozvědky byla pevnou oporou systému a její působnost dalece překračovala území kasáren. Podílela se na množství propagandistických akcí, starala se o masovou organizaci a byla aktivní účastníkem třídního boje [Paczkowski 2000: 103, 160].

Prvním administrativním aparátem, který pod nadvládou SSSR vznikl od počátku roku 1944 v Polsku, byl ten bezpečnostní. Ten byl reprezentován rezortem veřejné bezpečnosti, jehož členové se rekrutovali z diverzních a partyzánských skupin proškolených NKVD. Není tajemstvím, že na území Polska od konce války až do roku 1947 působila právě NKVD. Sovětská tajná rozvědka na území dobytých rudou armádou prováděla rozsáhlé čistky a zatýkání členů Zemské armády a členů podzemního státu [Paczkowski 2000: 102].

Role NKVD byla pro budování základů nového Polska a eliminace opozičních struktur klíčová. Tajná policie byla početně slabá a gardisti byly častokrát v boji proti „banditům“ váhaví. O potřebnosti přítomnosti NKVD svědčí i to, že ze všech 35 jejích pluků jich 15 operovalo pouze v Polsku – oficiálním spojenci SSSR. Stalin počítal s odchodem NKVD z Polska v listopadu 1946, avšak Bierut ho přesvědčil, aby nikam neodcházela, jinak by mohlo dojít k vážným problémům [Wnuk 2000: 9–10].

Do rezortu veřejné bezpečnosti byla později začleněna i Veřejná bezpečnost, jejíž členové pocházeli zejména z Lidové armády.

Charakteristickou komunistickou polovojeenskou jednotkou byla *Dobrovolnická záloha občanské milice*. Vznikla v únoru 1946 a plnila ozbrojenou pomoc bezpečnostním složkám. Důvodem jejího vzniku byla zejména katastrofální situace bezpečnostních orgánů a jejich neschopnost naplnit ochranu bezpečnosti v zemi. Členem formace mohl být sice každý ve věku 18 – 45 let věku, avšak do služebního

poměru byli přijímání hlavně členové PPR. V létě roku 1946 měla přibližně 60 000 členů a v roce 1949 pak více než 150 000 [Sykut: Komenda wojewódzka...].

Mezi další organizace vykonávající komunistickou moc pařila i *Všeobecná organizace mládeže Služba Polsku*. Tato paramilitantní organizace, spadající pod ministerstvo obrany, sloužila k politickému dohledu nad mládeží, její branné přípravě a zlepšování fyzické kondice. Byla určena pro mladé lidi ve věku 16 – 21 let, kteří se účastnili vojenských výcviků a příležitostných pomocných prací při obnově země. Její zásadní charakter se změnil mezi lety 1950 a 1951, kdy se začala více politizovat a došlo ke zrušení branné povinnosti. Od roku 1953 pak docházelo k útlumu její činnosti a rozpouštění mezi ostatní organizace až do roku 1955, kdy došlo k jejímu zániku [Jedrych: Služba Polsce...].

Důležitou roli měla i X. správa fungující při Ministerstvu veřejné bezpečnosti, která vznikla 1. března 1950. Ta měla za úkol obranu PSDS před nepřátelskými agenty a byla oprávněna vést vyšetřování se všemi členy strany včetně nejvíce postavených (pochopitelně mimo Bieruta). Účastna byla i vyšetřování s generálním tajemníkem Gomułkou [Kosman 2011: 349].

Lze konstatovat, že dohledem nad potlačování jiných názorů se v obou zemích věnovaly bezpečnostní složky, které byly v protikladu ke své podstatě výrazně ideologizovány.

Jejich důležitost byla podstatnější v Polsku, kde existoval větší odpor obyvatel, a proto tam i polské bezpečnosti musela výrazněji asistovat ta sovětská.

I z toho důvodu tam byly komunistické lidové gardy brzy transformovány do Lidové armády, která působila i jako důležitý činitel indoktrinace obyvatel, což vyplývalo ze skutečnosti, že armáda obecně byla v Polsku vnímána jako autorita.

Polským specifíkem byla v Lidové armádě tzv. personální sovětizace, kde byli do ní dosazováni jako generálové sovětští příslušníci [Balík, Kubát 2004: 148]

Naproti tomu v ČSR měly komunistické Lidové milice spíše zstrašovací efekt a hlavní linii teroru praktikovala Státní bezpečnost, která byla pod komunistickou nadvládou reálně již od roku 1945. Do jejího fungování zasahovali navíc sovětští poradci, kteří dohlíželi na provádění velké části nezákonností, byli jejími iniciátory a zodpovídali se pouze Moskevskému vedení.

Oproti případu v Polsku se Československá armáda účastnila represí minimálně a její první větší zásah proti obyvatelům přišel až v červnu roku 1953.

5. Opoziční struktury a formy odporu

Následující komparativní kritérium srovná tři formy opozice proti komunistické nadvládě v ČSR a Polsku. Bude to jednak církev, pak odbojové organizace a konečně exiloví představitelé. V obou zkoumaných zemích lze identifikovat rozdíly i společné znaky při pohledu na tehdejší formy nelegalizované opozice [Novák 1995: 224]

5.1 Církev

Nejzávažnějším politickým nepřítelem komunismu a zároveň institucionálně organizovanou institucí, která kladla odpor komunistické moci, byla církev.

V ČSR byla zvláštní pozornost věnována církvi katolické, vnímané režimem jako ohnisko odporu. Svou roli sehrálo i geopolitické rozložení sil v Evropě, počet katolíků (i přes sekularizační proces od vzniku první republiky) a politicko-ideologický vliv této církve [Heinzl 2008: 36].

Odpor církve obecně měl v ČSR různé podoby: od negativních postojů představitelů církve při jednáních se státními orgány přes počínání duchovních v podobě čtení zakázaných pastýřských listů až po reakce věřících, kteří např. chránili kněze před zatčením nebo se srocovali [Kaplan 2005: 58].

Byť byla svoboda náboženského vyznání zakotvena dokonce v ústavě z května roku 1948, tak toto právo bylo porušováno nejrůznějšími způsoby a v hromadném měřítku – jednalo se o omezování činnosti církví v podobě zákazu obřadů, omezování literatury s náboženskou tematikou a pronásledování duchovních, věřících i vysokých církevních hodnostářů. V českých zemích docházelo k perzekucím po únorovém převzetí moci, na Slovensku již po skončení 2. světové války.

Komunistický režim po převzetí moci postupně zlikvidoval mužské řády a řeckokatolickou církev, vydával zákony, které podřizovaly církve doзору a financování, vyráběl procesy, internoval biskupy a do dvou let se podařilo aktivní odpor církve potlačit [Kaplan 2005: 58].

V Československu tak došlo k velkému potlačení činnosti církve a její fungování bylo doprovázeno změnami postoje režimu k ní. Československé „tání“ podnítilo církve k větší aktivitě a režim byl donucen udělat některé menší či větší ústupky, avšak ke změně oficiální linie nedošlo – ba naopak se represe, po náhlém a silném vzestupu církevní aktivity v letech 1956 a 1957 související s událostmi v Polsku, opět zostřily. [Kaplan 2005: 644]. K masovým perzekucím velkého rozsahu z minulosti ale

nedocházelo. Vzhledem k tomu, že už došlo k totálnímu mocensko-politickému podrobení si církví, která již neohrožovala stabilitu režimu, tak aktivity komunistického režimu začaly směřovat jiným směrem. Začal probíhat zápas o věřící v tom smyslu, že se režim snažil změnit víru a světový názor podporovatelů církve – boj se přesunul do ideologické roviny na úroveň boje o hodnoty, symboly a náboženství obecně [Kaplan 2008: 107].

Polská katolická církev, jež byla posledním a nejsilnějším pilířem opozice proti komunistickému útlaku, se dostala pod drobnohled komunistické moci záhy po zadušení legální opozice a rozbití konspiračních struktur.

I přes obrovské změny ve struktuře a počtu polského obyvatelstva, ke kterému došlo za 2. světové války v důsledku migrace a vyhlazování představovalo zastoupení věřících Poláků ohromný podíl, jenž byl nevyšší ze všech zemí střední Evropy.

Věřící tří katolických církví představovali po celé období PLR od 93% – 96% společnosti. Stabilita této struktury vypovídá o absolutním neúspěchu komunistické moci v oblasti laicizace tamější společnosti [Bruski 2001: 200].

Představitelé komunistické moci, jejíž aplikace začala už s rokem 1944, se k potlačení katolické církve v Polsku ihned neodhodlali. Naopak jí dopřáli velký stupeň autonomie. Svobodně tak mohla publikovat některá periodika (jež nabírala velkou politickou sílu), jako byl krakovský *Tygodnik Powszechny*, kde publikoval kněz Jozef Piwowarczyk, a došlo i k vydávání časopisu *Tygodnik Warszawski*, jehož autorem byl kněz a bývalý ministr ve vládě Mikołajzyka Kaczyński. Primas August Hlond, jakožto významná církevní osobnost, apeloval k účasti na legální činnosti, když vyzval věřící k obnově Polské republiky ve státu se „zdravým demokratickým“ duchem. A svou činnost obnovila katolická sdružení a spolky [Paczkowski 2000: 99].

V prvních poválečných letech tak komunisté spíše prosazovali politiku vzájemného „míjení“ se státu a církve, s jejíž pomocí se snažili využít jakékoli vhodné chvíle k legitimizaci své vlády. Významní představitelé moci se často veřejně ukazovali ve společnosti církevních hodnostářů, umožnili návratu náboženství do škol a dokonce obnovili Katolickou univerzitu v Lublinu [Bruski 2001: 201].

Radikální obrat v této politice nastal během roku 1947 (parlamentní volby, zakládající schůze Informbyra), kdy po parlamentních volbách komunisté převzali definitivní nadvládu.

V Polsku tak odstartovala proticírkevní a protipapežská kampaň, kdy byli kněží viněni z kolaborace s nacisty, z podpory ozbrojených akcí proti vládě a sexuálních deliktů.

V roce 1948 bylo ukončeno vydávání církevního tisku a došlo k uzavření středních náboženských škol. Rok nato došlo ke znárodnění všech církevních nemocnic a zabírání charity. Veškerá církevní zařízení si přebralo kolaborantské hnutí „vlasteneckých kněží a katolíků“, tzv. PAX. [Heinzl 2008: 16].

Po smrti Hlonda, jehož vystřídal arcibiskup Stefan Wyszyński, se církev pod jeho vedením snažila s komunisty vyjednávat. Výsledkem jednání byla „dohoda“ ze 14. 4. 1950. Tuto vynucenou dohodu pak komunisté uznali za doklad dobrých vztahů mezi státem a církví. Církvě se tímto krokem podařilo zmírnit a v čase rozprostřít její probíhající likvidaci. Závazky, které z „dohody“ vyplývaly, však byly komunisty permanentně porušovány [Bruski 2001: 204].

Komunistická moc se snažila situace co nejvíce využít a vynutit si podporu pro svou politiku. Žádala např. o vyjádření souhlasu se Stockholmskou mírovou výzvou⁵⁶ a s kolektivizací. Reakce představitelů církve však byla odmítavá, což způsobilo novou vlnu represí – proticírkevní články, zatýkání a vystěhovávání klášterů. V Polsku se však neuskutečnil žádný monstrproces proti církevním řádům tak jako tomu bylo v ČSR, kde byly mužské řády dokonce zlikvidovány [Heinzl 2008: 18].

Komunistická moc se snažila pomocí loajálních duchovních o ovládnutí církevních struktur zevnitř. Vedle zmíněné PAX tak byla vytvořena „konkurenční“ komunistům loajální formace „pokrokových“ duchovních, jež se etablovala při FNJ.

Postavení církve neovlivnila ani nová červencová Ústava z roku 1952. V ní deklarované náboženské svobody pochopitelně v praxi neexistovaly.

Nejtěžší období pak polská církev zažívala od zatčení Wyszyńského (září 1953 – což lze označit jako kulminační bod represí) do smrti stalinisty Bieruta (březen 1956), kdy se polské církvi mluví jako o „mlčící“ – ale existující.

Přes urputné snahy komunistické moci vedoucí k oslabení postavení katolické církve se úspěch v této oblasti nedostavil a podřízení církvi státní mocí bylo neúspěšné. Příslušnost většiny Poláků ke katolické církvi byla účinnou obranou proti sovětskému komunistickému ateismu [Frizske 1997: 267; Heinzl 2008: 20].

⁵⁶ Rezoluce přijatá ve Švédském hlavním městě 19. března 1950. Byla výzvou k podpisové akci petice, jež žádala bezpodmínečný zákaz atomových zbraní. V SSSR se používala jako agitační prostředek.

5.2 Odbojové organizace a „diverze“ proti ideologii

Jako další formu aktivního odporu proti režimu lze zmínit ozbrojený odpor samostatně fungujících skupin. V Polsku se uplatnil již od sovětské, kdežto v ČSR teprve se vznikem komunistického režimu.

V obou sledovaných zemích tak byly odbojové a opoziční skupiny roztržité, nepočtené, časově krátce trvalé a až na výjimečné akce, kdy se jak v Polsku, tak i v ČSR došlo k atentátům na představitele moci, se jim nedařilo režimu výrazněji škodit. Tyto částečné „úspěchy“ pak následně logicky vedly k ještě větší míře represe ze strany vládnoucího aparátu.

Československý ozbrojený odpor historik Zídek označuje za marginální fenomén, dotýkající se maximálně několika stovek lidí a zároveň dodává, že je těžké určit, které odbojové skupiny byly skutečně spontánně vzniklé a které byly řízenou provokací StB [ČT24: Historik Zídek k Mašinům...].

Ozbrojený odpor v podobě ilegálních skupin nebyl nijak organizován a vznikal spontánně v různých částech ČSR.

Nejznámější skupinou byli tzv. *Mašinové*.⁵⁷ Ti podnikli několik ozbrojených a záškodnických akcí, při kterých usmrtili několik příslušníků bezpečnosti a civilistů. Bratrům Mašinům a Milanu Paumerovi se podařilo překročit československé hranice a následně se dostat do západního Německa.

Na Sedlčansku působila skupina *Černý lev 777*⁵⁸, jejíž členové provedli dva bombové útoky na sekretariáty KSČ, psali na silnice protikomunistická hesla a snažili se navázat kontakt se zahraničím [Drda 2008: Skupina atentátníků...].

Organizace *Světлана*, jež působila na Zlínsku, byla jednou z největších ilegálních organizací v Československu. Jejím zakladatelem byl Jan Vávra a faktickým vedoucím Antonín Slabík. Jejími členy byli povětšinou bývalý partyzáni a činnost této skupiny spočívala v organizování ilegálních skupin, šíření letáků, shromažďování zbraní a výjimečně pak plánování ozbrojených akcí. O této skupině však téměř od počátku věděla tajná bezpečnost [Lišková 2011: 22]. Její aktivity byly tímto už dopředu odsouzeny k nezdaru.

Významnou a svého druhu první velkou protestní akcí proti komunistické moci byla až stávková v Plzni⁵⁹ v některých provozech závodů V. I. Lenina (bývalé Škodovky).

⁵⁷ Pětičlenná skupina, jejíž nejznámější členové a bratři Ctirad a Josef Mašinové (synové gen. Josefa Mašiny – legionáře a protinacistického bojovníka) pocházeli z obce Lošany na Kolínsku.

⁵⁸ Založena J. Řezáčem a J. Sirotkem. Za své činy odsouzeni a popraveni.

Spouštěčem bylo schválení zákona Národním shromážděním o provedení peněžní reformy s platností 30. května 1953. Díky tomuto opatření přišla celá řada lidí o doposud přiznané výhody a úspory.

Charakter odporu obyvatel měly náhlé a spontánní veřejné projevy nesouhlasu při významných příležitostech jako tomu bylo při konání parlamentních voleb v květnu 1948 nebo také v případě pohřbu Beneše v září 1948.

Vzhledem k tomu, že komunistický režim praktikoval přísnou cenzuru informací, které se dostávaly k běžným obyvatelům, tak mezi občany docházelo k tomu, že si zprávy o dění v Československu předávaly neoficiální formou.

Jednou z nich byla tzv. šeptaná propaganda. Jednalo se fakticky o to, že si občané mezi sebou při nejrůznějších příležitostech vyměňovali informace, které si týkaly režimu.⁶⁰

Tento „hromadný sdělovací prostředek“ se uvnitř společnosti stále více prosazoval a ovlivňoval mínění obyvatel, přičemž režim byl proti tomu bezmocný – pokud někdo se svým názorem nevystoupil veřejně, tak těžko mohl být obviněn a souzen [Kaplan 2007: 58].

Zdrojem nepovolených informací byl zejména zahraniční rozhlas. Jehož poslech byl z důvodu neúspěšného omezení režimem později trestně stíhán. Zpráva KSČ uvádí: „Zprávy, které jsou mezi obyvatelstvem rozšiřovány, mají svůj vznik většinou v hlášení londýnského rozhlasu nebo v záměrně rozšiřované protikomunistické propagandě... Tím se stává, že téměř třicet až čtyřicet procent nevěří vůbec, že funkcionáři stran národně socialistické a lidové dopustili se nějakých protistátních činů... Je to prý pouze komunistická propaganda a celá vládní krize byla prý uměle vyvolána, protože v nastávajících volbách by tato strana byla poražena.“ [Kaplan 2005: 13].

Dalším prostředkem nepovoleného šíření informací, se kterým měl komunistický režim starosti, byla distribuce letáků a tiskovin.

Největší vlna tohoto odporu trvala rok po únorovém převzetí moci, ale i po výrazném a tvrdém potlačení jejich tvůrců, doprovázela komunistický režim prakticky po celou dobu existence. Domácí tvorbu později nahrazovala aktivita ze zahraničí, která letáky dopravovala dokonce prostřednictvím balónů.

⁵⁹ Demonstrovalo se však i na Ostravsku, Strakoncích, Vimperku a omezeně i v Praze. Na Slovensku v Košicích, Ružomberoku a Liptovském Mikuláši. Jednalo se přibližně o 130 menších demonstrací [Pernes 2013: 21].

⁶⁰ Šlo zpravidla o témata dotýkající se teroru KSČ, úmrtí J. Masaryka, nebo o „válce“ mezi Východem a Západem.

Byť se režimu podařilo většinu z uvedených aktivit likvidovat a jejich účinnost zasáhla nevelkou skupinu obyvatel, tak svou roli v podobě politického odporu proti režimu splnily [Kaplan 2007: 59].

Svou roli pasivního působení proti režimu hrála i neúčast obyvatel na významných akcích pořádaných režimem – na schůzích, kulturních setkáních, oslavách atd.

Jestli v ČSR neexistoval komunistům nebezpečný ozbrojený protivník (československou armádu si komunisté rychle a snadno podmanili už se začátkem sovětizace), tak v Polsku tuto roli zaujímal se začátkem (ale i několik let předtím) sovětizace Zemská armáda.

Tato velká podzemní odbojová struktura, která vznikla za účelem odporu proti nacistickému Německu, změnila na základě represí ze strany Rudé armády na dobytých polských územích cíl svého působení. Okupanty pro ní nebyly již Němci, ale Rusové.

Oproti československé armádě, kam se brzy po válce infiltrovali komunisté, v Zemské armádě žádní nebyli. Zemská armáda představující cosi jako národní spiknutí (které bylo o to silnější, že se opíralo o legalitu státu) se skládala z rozličných politických a ideových orientací a různých generací. Ozbrojený boj Zemské armády a krvavé oběti, které přinesla zejména během varšavského povstání, se staly mocnou legendou a mýtem, sjednocujícím velkou část společnosti k odporu vůči komunismu [Frizske 1997: 268].

Jakmile došlo v lednu 1945 ke konečnému vypuzení německých vojáků z Polska, tak byla Zemská armáda zbytečná. Polsko bylo spojencem USA, VB a SSSR, které považovalo její existenci za pro-německou. Polská exilová vláda v Londýně tak byla nucena v únoru 1945 Zemskou armádu rozpustit. Poslední rozkaz generála Zemské armády Leopolda Okluckiho, který nabádal k jednání za nezávislost Polska a dohledu nad polskými obyvateli pak předznamenal budoucí zápas s komunistickými okupanty [Wnuk 2000: 4].

V Polsku také po válce působilo několik odbojových skupin, jejichž členové se rekrutovali většinou z bývalé Zemské armády.

Jednou z takových skupin bylo hnutí *Wichury*. Jeho členové napadli v Remebertowě v květnu 1945 sovětský internační tábor NKVD a osvobodili na 500 zajatců.

V září 1945 vzniklo *Hnutí odporu bez války a diverze Svoboda a nezávislost* (WiN).

Zakladatelé WiNu jakožto politické organizace, která měla podle jejich zakladatelů nahradit Zemskou armádu, byli nezávislí na rozhodnutích polské exilové vlády. Hnutí požadovalo odejití sovětské armády, zastavení politického pronásledování, nezávislou

zahraniční politiku a svobodné volby – což byl jejich hlavní cíl, ve kterém podporovali v té době jedinou opoziční stranu PSL. Jelikož byli členové WiNu převážně bývalí vojáci, tak mělo hnutí vojenskou strukturu, která se uplatňovala převážně v hornatých a východních oblastech Polska. Zde pak útočila na příslušníky komunistické bezpečnosti a jejich struktury.

Ve větší části Polska se však lídrům WiNu podařilo udržet civilní charakter hnutí. Hnutí bylo zlikvidováno během roku 1948 [Wnuk 2000: 7; Řezník 2010: 412].

V rovině politické se WiN a přidružená konspirace snažila útočit na PPR prostřednictvím židovské otázky – to platilo zejména v letech 1945 – 1946. PPR byla obviňována jakožto agent ruského impéria a upozorňování na „židovský“ charakter režimu mělo sloužit k tomu, aby se dokázaly její proti-polské záměry. Protikomunistická opozice se snažila podkopat legitimitu TRNJ tím, že jí onálepkovala označením jako „židovské“ agentury. Tyto útoky byly hojně podporovány pravicovými nacionalisty, středovými proudy a struktury bývalé Zemské armády. Reakce PPR byla smíšená. Strana sice odmítala oficiálně antisemitismus, avšak brzy bezpodmínečně vyloučila veškeré židovské obyvatelstvo z „polského národa“ a vazby PPR na SSSR ospravedlnila ideou panslavismu [Behrends 2009: 451].

V září roku 1946 opozice zřídila *Dorozumívací výbor Organizace podzemního Polska*. Na jeho vzniku participovalo hnutí WiN, Národní strana a Strana národní nezávislosti a hlavní posláním bylo reprezentování odkazu Piłsudského. [Řezník 2010: 415].

V roce 1947 pak po ohromných represích a pronásledování orgánů státní moci, které byly doprovázené kontingentem Rudé armády, bylo hnutí odporu prakticky rozbito a fungovaly jen izolované oddíly. I přes uskutečněné amnestie seděly ve věznicích desetitisíce lidí a odbývaly se procesy. Za této situace se hledáček komunistů nasměroval jednak na sledování a terorizování všech společenských vrstev (kde se pátralo po sabotážích a diverzi) a jednak směrem k hledání „nepřítele“ uvnitř samotné komunistické strany [Paczkowski 2000: 156].

I přesto však ještě v období 1948 – 1954 registrovaly spisy Ministerstva veřejné bezpečnosti více než 500 skupin a organizací, které se měly zabývat „protistátní činností“. Jednalo se většinou o malé a nekoordinované skupiny, častokrát ale i vymyšlené Veřejnou bezpečností. Aktéry této „diverze“ byli převážně mladí lidé, kterým i přes snahu jejich převýchovy v organizacích PSDS mohl sotva někdo zabránit v konání takových „malých sabotáží“. Mladí lidé, kteří likvidovali převážně objekty

komunistické propagandy, šířili nelegální letáky, shromažďovali zbraně a sdružovali se v „sebevzdělávacích kroužcích“, kde četli zakázanou literaturu, pečovali o tradice Zemské armády a učili se nekomunistickému výkladu dějin. Je třeba doplnit, že navzdory tvrzení komunistické propagandy tento odboj neměl žádný programový základ a byl rozptýlený [Paczkowski 2000: 167].

Uvedené malé organizace měly většinou trvání v řádu měsíců, než byly rozbity. Výjimkou svým zaměřením byla organizace *Kraj*. Ta vznikla v roce 1949 pod vedením bývalého důstojníka WiNu. Její členové se kromě propagandy specializovali na používání různých typů zbraní a vykolejení vlaků. Jejich nejvýznamnějším činem byl atentát na vysokého komunistického funkcionáře Jana Martyka [Wnuk 2000: 12].

5.3 Exil

V souvislosti s nesouhlasem s narůstajícím vlivem komunistů v Československu a díky únorovému převratu bylo v období 1947 – 1950 bylo nuceno do zahraničí odcestovat na 236 000 Čechů a Slováků. Mezi nimi bylo 35 poslanců parlamentu, 12 velvyslanců a ministrů, 12 generálních konzulů, přes 100 diplomatů, 18 generálů armády a stovky veřejných činitelů. Tyto osoby zahájily v létě roku 1948 československo-politickou exilovou činnost [Lukeš 2004: 69].

Institucionální podobu československého exilu v podobě ustanovení Rady svobodného Československa (RSČ) došlo na konferenci ve Washingtonu v únoru 1949.

Z uvedeného složení osob aktivně zúčastněných v RSČ je patrné, že se jednalo o značně názorově a politicky roztržštěnou skupinu a tato skutečnost velmi ochromovala činnost hnutí. Byť zakladatelé RSČ prohlašovali, že složení orgánu bude ze všech zástupců (jednotlivců) Čechů a Slováků, tak ve skutečnosti se jednalo o produkt politických stran fungujících v rámci Národní fronty s KSČ v době po 2. světové válce (hlavní slovo měli národní socialisté, sociální demokraté a slovenští demokraté; v malé míře také agráři, nikoliv však národní demokraté [Lukeš 2004: 69].

Podstatný fakt, který se týká činnosti RSČ, je ten, že exil nemohl vystupovat jako oficiálně uznaná reprezentace – země, kde působil, nebyly totiž ve válečném stavu s ČSR (uznávaly její vládu a měly s ní diplomatické styky), nemohly proto oficiálně připustit existenci exilové vlády. Dalším problémem vycházejícím z názorové roztržštěnosti byl spor o koncepci odporu vůči komunistickému režimu: jedna vycházela z očekávání brzké války mezi Východem a Západem (organizace odbojových bojových

skupin) a druhá počítala s politickým vytlačení SSSR ze střední Evropy a zorganizováním svobodných voleb [Kaplan 2005: 13].

RSC se deklarovala jako vrcholová organizace československého exilu s hlavním úkolem v podobě obnovení samostatného a demokratického ČSR. Tento cíl byl však plněn prakticky pouze tak, že hlavní činností RSC byly veřejné prohlášení a různá diskusní fóra.

Vnitřní názorová krize (zapříčiněná rovněž tím, že v radě nebyly zastoupeny nepolitické organizace typu Čs. Obce legionářské, nebo Svaz studentů v exilu) vedla dokonce v roce 1952 k pozastavení činnosti RSC, kdy následně došlo k reorganizaci, podle které fungovala až do roku 1967, kdy svou činnost přerušila [Snížek 2009: 5].

V RSC chyběla rovněž výrazná jednotící osobnost, která by jí dala vážnost i v mezinárodním měřítku. RSC se nikdy nestala plnohodnotně respektovaným partnerem k jednání.

Podobně jako v případě ČSR nebyl polský exil vzhledem ke své roztržiténosti a sporům důstojným partnerem pro jednání se západními mocnostmi a ani nebyl nijak ohrožující pro vládnoucí komunistickou stranu.

Formálně navenek byla polská exilová scéna zastřešena do Výboru svobodné Evropy, jež byl založen v červnu 1949 v New Yorku a byl financován z amerických státních zdrojů. Základem jeho činnosti byla propaganda zaměřená nejen na komunistické státy, ale do určité míry i na západní společnosti. Markantním projevem jeho činnosti bylo v polském případě vytvoření rádia Svobodná Evropa, jehož polská sekce začala vysílat až v květnu 1952 [Paczkowski 2000: 162].

Polským emigračním prezidentem byl v letech 1939–1947 Władysław Raczkiewicz, který byl vystřídán v červnu roku 1947 Augustem Zaleskim. Za měsíc poté došlo k výměně i na pozici exilového premiéra, kdy byl Arciszewski nahrazen Tadeuszem Komorowským jehož vláda personálně navázala na předchozí kabinet [Řezník 2010: 417].

V této vládě došlo v roce 1949 ke krizi, jejímž iniciátorem se stala Národní strana v čele s předsedou Tadeuszem Bieleckim. Došlo tak k tomu, že z kabinetu odešly všechny tradiční politické strany, jež vytvořily tzv. Politickou radu, ve které byly mimo Národní strany zastoupeny i PPS a strana Nezávislost a demokracie. Zbylé vládní torzo, jež se seskupilo kolem prezidenta Zalesikho kontrovalo vytvořením tzv. Národní rady

Do uvedených sporů se vložil i Mikołajczyk, vůči kterému měli výhrady všichni zúčastnění. Ten v květnu 1950 vytvořil Polský národní demokratický výbor (na kterém participovala část SD a celá Strana práce) [Paczkowski 2000: 163].

Tímto se polská exilová scéna rozdělila na tři složky, jež velmi komplikovaly celou koordinaci a práci Výboru svobodné Evropy.

O pokus konsolidace emigrace se snažil od roku 1952 generál Kazimierz Sosnkowski. Ten dokázal přesvědčit všechny strany, aby podepsaly tzv. Akt národního sjednocení. Sosnkowski se měl stát v roce 1954 prezidentem, avšak i přes podepsanou dohodu odmítl Zaleski odstoupit, čím se dostala celá emigrace opět do krize.

Lze konstatovat, že exilová opozice obou zemí naopak vykazovala do velké míry shodné charakteristiky. Jednak byla značně názorově roztržštěná, což bylo způsobeno neexistencí silné jednotící osobnosti a hlavně tato roztržštěnost odrážela poválečnou politickou konfiguraci, jež byla názorově nekonzistentní.

V případě ČSR to bylo reprezentováno politickými stranami zastoupenými v NF, které se za účelem realizace konkrétní politiky musely shodnout a to i přes jejich rozdílnou ideologii. V případě Polska byl spor veden na linii představitelů podzemní konspirace a politiků, kteří se účastnili vlády „nad zemí“. Stejným problémem, který vyplýval z uvedených předpokladů, bylo i klesající financování a rostoucí nespokojený postoj západních mocností vůči exilovým reprezentacím.

Závěr

Předložená diplomová práce měla za cíl vzájemně porovnat předpoklady vzniku komunistické nadvlády v zemích Polska a Československa. Dalším cílem pak bylo identifikovat potenciální rozdíly a charakter samotného přechodu k monopolu komunistické moci s přihlédnutím k samotné ideologii komunismu.

Posledním cílem pak bylo srovnání charakteru komunistické nadvlády v obou zemích od převzetí moci do roku 1952.

Za účelem dosažení těchto cílů byla práce rozčleněna do čtyř komparativních kritérií, které srovnaly nejdůležitější podstatné rozdíly a podobnosti, které určovaly oba (pre)komunistické systémy.

Na základě provedené analýzy je závěr práce takový, že komunistické strany při své snaze o ovládnutí politického systému a potažmo celých zemí používaly sice podobnou strategii, ale vzhledem k rozdílným společenskohistorickým podmínkám prokázaly velkou míru flexibility.

Charakter samotného přechodu ke komunistické nadvládě se tak i z uvedených důvodů lišil a v praxi neodpovídal teorii, jíž samotná komunistická ideologie vysvětluje přechod k socialismu.

Podstata samotné vlády komunistických stran vykazovala mnoho shodných, ale i odlišných znaků. Které byly determinovány nejen způsobem, kterým komunistické strany dosáhly nadvlády, ale i historickými zkušenostmi zkoumaných zemí a rovněž pak i vztahem čelních představitelů obou komunistických stran k SSSR.

Vzhledem k rozsáhlosti problematiky zkoumaného problému si autor při vypracování práce uvědomil i možné riziko toho, že výsledná analýza bude povrchní a proto se snažil vystihnout ty nepodstatnější znaky, jež obě zkoumané země charakterizovaly. Z tohoto důvodu by bylo možné budoucí výzkum této problematiky směřovat konkrétněji, a to například srovnáním síly jednotlivých komunistických stran při nastolení jejich nadvlády, anebo srovnáním pozice církve v jednotlivých zemích střední a východní Evropy pod komunistickou nadvládou.

Summary

This thesis is aimed at comparison of birthing and establishing of the communist rule in the Czechoslovakia and Poland.

The first researching area of this work contains comparison of crucial conditions of uprising communist rule in the Czechoslovakia and Poland. There are several topics in this issue including: historical relations of the named countries to USSR, second world war conferences and finally parliamentary elections in selected countries.

The analyse concluded there were different historical conditions in both countries but communists managed to set up their rule in both countries. In Poland it was more difficult then in the Czechoslovakia but in both countries the establishment was different to ideology of marxism-leninsm.

The second part of this research investigated the possible nuances of setted communist poltical system in both countries. In this part there are topics connected to the status of communist parties and kinds of oppositions in named countries.

The conclusion of this is in both cases there were many anomalies but also many similarities which were determined by the ways of establishment itself and also by relationship of national communist representatives to Moscow's exponents.

Last part of this binary exploration deals with the way of eliminating democratical structures in both countries. It consist mainly of kinds of applied communist power on democratical struktures and of explanation of attitudes to non-communist parties.

And the conclusion of this part is that they were some similarities but also there were some differences.

Použitá literatura

Neperiodická literatura

BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004, 167 s. ISBN 80-865-6989-6.

BROD, Toman. *Moskva: objetí a pouto : Československo a Sovětský svaz, 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Vyd. a nakl. Prace, 1992, 458 p., [32] p. of plates. ISBN 80-900-7511-8.

BROD, Toman. *Operace Velký podvod: cesta československých komunistů k moci v letech 1945-1948*. Vyd. 2., upravené v Akademii v tomto svazku 1. Překlad Jan Vitoň. Praha: Magnet-Press, 1990, 127 s. Magnet (Magnet-Press). ISBN 80-851-1054-7.

BROD, Toman. *Osudný omyl Edvarda Beneše, 1939-1948: Československá cesta do sovětského područí*. Vyd. 2., upravené v Akademii v tomto svazku 1. Překlad Jan Vitoň. Praha: Academia, 2002, 700 p., [48] p. of plates. ISBN 80-200-0971-X.

BROD, Toman a Toman BROD. *Triumf a zkáza: cesta československých komunistů k moci v letech 1945-1948*. Vyd. 2., upravené v Akademii v tomto svazku 1. Překlad Jan Vitoň. Praha: Magnet-Press, 1991, 126 p. Magnet (Magnet-Press). ISBN 80-851-1059-8.

BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Vyd. 1. Brno: Jota, 2011, 901 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-7217-812-4.

BRUSKI, Jan Jacek. *Mezi dvěma transformacemi Československo a Polsko v letech 1947(1948)-1989*. Praha: Univerzita Karlova (Praha), Filozofická fakulta, 2001, 237 s. ISBN 80-7308-015-x.

CABADA, Ladislav a Michal KUBÁT. *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozš. a dopl. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, 494 s. ISBN 80-86432-63-7.

CROZIER, Brian. *Vzestup a pád sovětské říše*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: BB art, 2004, 679 s. ISBN 80-7341-349-3.

DAVIES, Norman. *Evropa: dějiny jednoho kontinentu*. V českém jazyce vyd. 1. Překlad Kateřina Hronová. Praha: Prostor, 2000, 1365 s. Obzor (Prostor), sv. 44. ISBN 80-726-0014-1

DAVIES, Norman. *Polsko: dějiny národa ve středu Evropy*. V českém jazyce vyd. 1. Překlad Miroslava Valentová, Aleš Valenta. Praha: Prostor, 2003, 481 s., [8] s. obr. příl. Obzor (Prostor), sv. 44. ISBN 80-726-0083-4.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra. *Základní modely demokratických systémů: komparace politických systémů*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2008, 255 s. ISBN 978-80-245-1357-7.

LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2000, vii, 343 p. ISBN 15-558-7890-3.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: doba tání 1953-1956*. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2005, 776 s. ISBN 80-86598-98-5.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2008, 828 s. ISBN 978-80-87029-31-2.

KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2008, 253 s., xvi s. fot. příl. ISBN 978-80-7364-049-1.

KAPLAN, Karel. *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk, 1997, 556 s. ISBN 80-85765-73-x.

KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti (1948-1960)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, 313 s. ISBN 978-80-7285-079-2.

KAPLAN, Karel. *Sovětsí poradci v Československu, 1949-1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, 146 p. ISBN 80-852-7026-9.

KERSTEN, Krystyna. *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943-1948 (Society and Culture in East-Central Europe)*. Oxford, England: University of California Press, 1991. ISBN 978-0520062191.

KOSMAN, Marceľ. *Dějiny Polska*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2011, 451 s. ISBN 978-80-246-1842-5.

KUBÁT, Michal. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha: Dokořán, 2006a, 237 s. ISBN 80-7363-079-6.

KUKLÍK, Jan a Jan NĚMEČEK. *Proti Benešovi!: česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*. 1. vyd. Překlad Kateřina Hronová. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2004, 485 p. Obzor (Prostor), sv. 44. ISBN 80-246-0777-8.

NOVÁK, Miroslav. Systémy politických stran a základní modely opozice. *Sociologický časopis*. Roč. 1995, č. 3, s. 305 – 320. ISSN 2336-128X.

NOVÁK, Miroslav et al. *Úvod do studia politiky*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011, 783 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 50. ISBN 978-807-4190-520.

PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2000, 381 s. ISBN 80-200-0737-7.

RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. Vyd. v tomto překladu 1. Praha: Academia, 2002, 284 s. ISBN 80-200-0957-4.

RUPNIK, Jacques. *Jiná Evropa*. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992, 341 s. ISBN 80-85190-17-6.

ŘEZNÍK, Miloš. *Dějiny Polska v datech*. 1. vyd. Praha: Libri, 2010, 578 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 9788072774081.

TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 1995, 283 p. Práce Historického ústavu ČAV, sv. 12. ISBN 80-852-6845-0.

VYKOUKAL, Jiří P, Bohuslav LITERA a Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku, 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000, 860 p. ISBN 80-859-8382-6.

Internetové zdroje

BALÍK, Stanislav. Tři roky svobody? Pretotalitní režim v Československu v letech 1945 – 1948. *REXTER* [online]. 2002 [cit. 2014-07-08]. Dostupné z: <http://www.rexter.cz/tri-roky-svobody-pretotalitni-rezim-v-ceskoslovensku-v-letech-1945-1948/2002/11/01/>>.

BARNOVSKÝ, Michal. K profilu a činnosti Demokratickej strany (1944-1948). *Soudobé dějiny*. 1996, III, 2-3, s. 219-246. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_23_1996.pdf>.

BAŠTA, Jiří. Lidové milice – nelegální armáda KSČ. [online] *Paměť a dějiny – Revue pro studium totalitních režimů*. c2008. [cit. 2013-11-28]. Dostupné z <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0802-099-108.pdf>>.

BEHREND, Jan C. Nation and empire: Dilemmas of Legitimacy during Stalinism in Poland (1941-1956). *Nationalities Papers* [online]. 2009, roč. 37, č. 4 [cit. 2014-05-01]. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00905990902985686#.U2KQ_vl_uLA>.

DOBROVOLSKÝ, Ján. Československo – sovětské vztahy od vzniku obou zemí až do uzavření spojení v roce 1935. In: *Glosy.info* [online]. 2004 [cit. 2014-07-16]. Dostupné z: <http://glosy.info/texty/ceskoslovensko-sovetske-vztahy-od-vzniku-obou-zemi-az-do-uzavreni-spojencvi-v-roce-1935/#pozn3>>.

DRDA, Adam. Skupina atentátníků Černý lev 777. [online] *Lidovky.cz*. 6.11. 2008. [cit. 2013-11-24]. Dostupné z <http://www.lidovky.cz/skupina-atentatniku-cerny-lev-777-dom-/zpravy-domov.aspx?c=A081106_150306_ln_bezpravi_bat>.

DUCHOSLAV, Petr. Před 64 lety byl odsouzen přední představitel Demokratické strany Jan Ursíny. [online] *Vaševěc.cz*. 2.5. 2012. [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <<http://vasevec.parlamentnilisty.cz/vip-blogy/pred-64-lety-byl-odsouzen-predni-predstavitel-demokraticke-strany-jan-ursiny>>.

FAJMON, Hynek, Drahomír JANČÍK, Jiří KOCIAN, Jiří PERNES a Miroslav TUČEK. 60 let od počátku první vlny znárodnování v Československu. *Revue politika* [online]. 2005, č. 10 [cit. 2014-07-27]. Dostupné z: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/618/60-let-od-pocatku-prvni-vlny-znarodnovani-v-ceskoslovensku>>.

FRISZKE, Andrej. Opozice a odpor v poválečných dějinách Polska. *Soudobé dějiny*. 1997, IV, č. 2, s. 265-291. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_2_1997.pdf>.

GIBIANSKIJ, Leonid. Moskva a východní Evropa. Některé aspekty vzniku sovětského bloku. *Soudobé dějiny*. 1997, IV, č. 1, s. 26-41. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_1_1997.pdf>.

GIBIANSKIJ, Leonid. The Soviet Union and the establishment of communist regimes in eastern Europe, 1944-1954: A Documentary collection. In: *Stanford university* [online]. Washington, D.C., 2006 [cit. 2014-05-01]. Dostupné z: <http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2004_817-16_Gibianskij.pdf>.

HANZAL, Jaromír. Záměry Jaltské (Krymské) konference tří mocností (11.2. 1945). [online] *Moderní dějiny*. 11.12. 2009. [cit. 2013-04-19]. Dostupné z <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/zavery-jaltske-krymske-konference-tri-mocnosti-11-2-1945/>>.

HANZLÍK, František. Košický vládní program – důležitý krok na cestě k únoru 1948. [online] *Britské listy*. 1. 4. 2005. [cit. 2013-04-19]. Dostupné z <<http://blisty.cz/art/22698.html>>.

HEINZL, Jan. *Perzekuce katolické církve v zemích sovětského bloku v letech 1945 – 1956: případ politický okres Frýdlant v Čechách*. Praha, 2008. 177 s. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze. Konzultant: PhDr. Stanislav Tumis, M.A., PhD.

HORNOVÁ, Alice. Protokol postupimské konference (2. srpna 1945). [online] *Moderní dějiny*. 25.6. 2013. [cit. 2013-04-19]. Dostupné z <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/protokol-postupimske-konference-2-srpna-1945/>>.

KEARNEY, TIMOTHY Francis. Democracy's long march through the institutions of a People's republic. [online]. *Polish review*. 2012, roč. 57, č. 2 [cit. 2013-04-25]. Dostupné z <<http://connection.ebscohost.com/c/articles/87084677/democracys-long-march-through-institutions-peoples-republic>>.

KUBÁT, Michal. Komunistické a nekomunistické strany ve střední a jihovýchodní Evropě v letech 1944-1948. In: *Dusivé objetí: spolupráce komunistů a sociálních demokratů* [online]. 2010 [cit. 2014-07-02]. Dostupné z <<http://virtually.cz/archiv.php?art=11589>>.

KUBÁT, Michal. Teorie nedemokratických režimů a východní Evropa 1944–1989. *Czech Journal of political science*. 2006b, č. 2, s. 139-157.

LÍŠKOVÁ, Michaela. *Organizace Světlana. Studie o působení protikomunistické odbojové skupině na Zlínsku*. Brno, 2011. 61 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce PhDr. Vladimír Černý, Ph.D.

LUKEŠ, Igor. Československý politický exil za studené války: první roky. [online] *Střední Evropa: revue pro středoevropskou kulturu a politiku*. 2004, roč. 20, č. 119, s. 68-79. Dostupné z: <<http://stredni.evropa.sweb.cz/editor/clanek119.pdf>>.

MACHALA, Jan. Retribuce a parlamentní volby 1946. [online] *Paměť a dějiny – Revue pro studium totalitních režimů*. [cit. 2014-01-20]. Dostupné z <[http://www.janbures.cz/User_Data/Images/Ko%C5%A1ick%C3%BD%20v1%C3%A1dn%C3%AD%20program%20\(5.4.%201945\).pdf](http://www.janbures.cz/User_Data/Images/Ko%C5%A1ick%C3%BD%20v1%C3%A1dn%C3%AD%20program%20(5.4.%201945).pdf)>. <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1302/039-051.pdf>>.

MICHÁLEK, Slavomír. Odmítnutí Marshallova plánu. [online] *Dějiny a současnost*. [cit. 2013-10-30]. Dostupné z <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/7/odmitnuti-marshallova-planu-/>>.

NARINSKIJ, Michail. Sovětský svaz a Marshallův plán. *Soudobé dějiny*. 1997, IV, 3-4, s. 479-491. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_34_1997.pdf>.

PERNES, Jiří. Rok 1953 v Československu. [online] *Paměť a dějiny – Revue pro studium totalitních režimů*. c2013. [cit. 2013-04-19]. Dostupné z <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1303/015-031.pdf>>.

RÁZL, Lukáš. Pakt Molotov-Ribbentrop: Sláva a pád reálpolitiky. [online] *Britské listy*. 27. 8. 2010. [cit. 2013-04-19]. Dostupné z <<http://blisty.cz/art/54198.html>>.

SNÍŽEK, Tomáš. *Počátky poúnorového exilu a Rady svobodného Československa*. Brno, 2009. 81 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce doc. PhDr. Vladimír Goněc, CSc.

SYKUT, Peter. Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (OMRO). *Komenda wojewódzka policji w bydgoszczy* [online]. [cit. 2014-04-23]. Dostupné z: <[http://www.kujawsko-pomorska.policja.gov.pl/_portal/12650211694b66b0f13c6a2/Ochotnicza_Rezerwa_Milicji_Obywatelskiej_\(ORMO\).html](http://www.kujawsko-pomorska.policja.gov.pl/_portal/12650211694b66b0f13c6a2/Ochotnicza_Rezerwa_Milicji_Obywatelskiej_(ORMO).html)>.

TOMEK, Prokop. Osmičková výročí: případ „Krčmaň“. [online] *Leonardo*. 6.2. 2008. [cit. 2013-07-19]. Dostupné z <http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/_zprava/420522>.

TUMA, Oldřich. Československo a Marshallův plán. [online] *Revue politika*. 20.7. 2007. [cit. 2013-10-30]. Dostupné z <<http://www.revuepolitika.cz/clanky/205/ceskoslovensko-a-marshalluv-plan>>.

VEBER, Václav. Jak to bylo s demisemi v únoru 1948. [online] *Paměť a dějiny – Revue pro studium totalitních režimů*. c2009. [cit. 2014-06-28]. Dostupné z <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0901/005-010.pdf>>.

VORÁČEK, Emil. 70. let smlouvy o přátelství mezi ČSR a SSSR. Cestu ke smlouvě zkomplikovala Katyň. [online] *Literární noviny*. 11.12. 2013. [cit. 2013-12-30]. Dostupné z <<http://literarky.cz/civilizace/89-civilizace/16445-70-let-smlouvy-o-patelstvi-mezi-sr-a-sssr-cestu-ke-smlouv-komplikovala-katy.html>>.

WNUK, Rafal. History of the Anti-Communist Conspiracy in Poland after the Second World War (1944–1956). In: *Topics in Feminism, History and Philosophy, IWM Junior Visiting Fellows Conferences*. Vienna: IWM, 2000. Dostupné z: <<http://www.iwm.at/wp-content/uploads/jc-06-06.pdf>>.

Prameny

Košický vládní program (5.4. 1945) [online]. Dostupné z <[http://www.janbures.cz/User_Data/Images/Ko%C5%A1ick%C3%BD%20v1%C3%A1dn%C3%AD%20program%20\(5.4.%201945\).pdf](http://www.janbures.cz/User_Data/Images/Ko%C5%A1ick%C3%BD%20v1%C3%A1dn%C3%AD%20program%20(5.4.%201945).pdf)>.

Ústavní dekret presidenta republiky o nové organizaci vlády v době přechodné. [online]. Dostupné z <<http://www.psp.cz/docs/laws/dek/>>.

Webové stránky ČT24. Dostupné z <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/>>.

Webové stránky Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Dostupné z <<http://www.psp.cz/sqw/hp.sqw>>.

Webové stránky Totalita.cz. Dostupné z <http://totalita.cz/vzp/vzp_0002.php>.

Webové stránky Úřadu vlády České republiky. Dostupné z <<http://www.vlada.cz/>>.

Webové stránky Zákonyprolidi.cz. Dostupné z <<http://www.zakonyprolidi.cz/>>.

Zákon č. 147/1947 Sb. Zákon o národní bezpečnosti.

Seznam zkratek

ČSL	Československá strana lidová
ČSNS	Československá strana národně socialistická
ČSR	Československá republika
ČSSD	Česká strana sociálně demokratická
DS	Demokratická strana
FNJ	Fronta národní jednoty
KRN	Domáci národní rada
KSČ	Komunistická strana Československa
KSP	Komunistická strana Polska
KSS	Komunistická strana Slovenska
NF	Národní fronta Čechů a Slováků
NKVD	Lidový komisariát vnitřních záležitostí
PKWN	Polský výbor národního osvobození
PLR	Polská lidová republika
PLS	Polská lidová strana
PS	Politická strana
PPR	Polská dělnická strana
PSDS	Polská sjednocená dělnická strana
PPS	Polská socialistická strana
RSČ	Rada svobodného Československa
SD	Demokratická strana (v Polsku)
SLS	Sjednocená lidová strana
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
STB	Státní bezpečnost
TRNJ	Prozatímní vláda národní jednoty
USA	Spojené státy americké
ÚV	Ústřední výbor
VB	Spojené království Velké Británie a Severního Irska
VSK(b)	Všesvazová komunistická strana – bolševici
WiN	Hnutí odporu bez války a diverze Svoboda a nezávislost